

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΤΜΗΜΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ ΤΟΥ 1848

ΦΟΙΤΗΤΗΣ: ΚΑΣΑΠΙΔΗΣ ΠΟΛΥΔΩΡΟΣ

ΕΠΙΒΛΕΠΟΝΤΕΣ ΚΑΘΗΓΗΤΕΣ: ΚΑΡΔΑΣΗΣ ΒΑΣΙΛΗΣ

ΣΤΑΘΑΚΗΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ

ΡΕΘΥΜΝΟ 2005

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....	1
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ Η ΕΤΕ ΠΡΙΝ ΤΟ 1848	6
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: Η ΔΙΕΘΝΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ ΤΟΥ 1847-1848.....	29
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: Η ΕΤΕ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΗ ΜΕ ΤΗΝ ΚΡΙΣΗ (ΔΙΟΙΚΗΣΗ, ΚΡΑΤΟΣ, ΕΜΠΟΡΙΚΟΣ ΚΟΣΜΟΣ).....	48
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: Η ΚΡΙΣΗ ΣΤΟ ΕΜΠΟΡΙΟ ΚΑΙ ΤΗΝ ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΑ ΤΟΥ ΧΡΗΜΑΤΟΣ (ΤΟΠΙΚΟ ΕΜΠΟΡΙΟ ΚΑΙ ΥΠΟΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΑ ΤΗΣ ΕΤΕ).....	69
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	89
ΠΗΓΕΣ	93
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	94

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Το 1848 είναι το αποκορύφωμα μίας σειράς επαναστάσεων που πλήττουν την Ευρωπαϊκή ήπειρο. Οι λαοί ολόκληρης σχεδόν της Ευρώπης ξεσηκώνονται εναντίον των παλιών καθεστώτων και ένα από τα κυριότερα αιτήματά τους είναι η επιβολή της δημοκρατίας. Χώρες όπως η Γαλλία, η Ιταλία, η Αυστροουγγαρία, τα γερμανικά κρατίδια, η Ρουμανία, η Ισπανία ακόμη και η Ελλάδα ταλαιπωρούνται από μεγάλες ή μικρές επαναστάσεις και ο κύριος όγκος των επαναστατημένων αποτελείται από τις φτωχότερες μάζες του πληθυσμού. Την εποχή εκείνη το 90% του πληθυσμού κατοικούσε στην επαρχία και απασχολούνταν με τις αγροτικές δραστηριότητες αυτή η πληθυσμιακή ομάδα ήταν και η φτωχότερη.

Η εικοσαετία από το 1830 μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του '40 ήταν από της χειρότερες που είχαν αντιμετωπίσει ποτέ οι χώρες της Ευρώπης. Τα επαναστατικά γεγονότα που ξεσπούν κατά τη διάρκεια όλης αυτή της περιόδου έχουν ως αφετηρία και ως βάση τους τη μη αποδοτικότητα του κύριου μέχρι τότε τομέα της οικονομίας του πρωτογενή. Κυρίως λόγω των καιρικών συνθηκών αλλά και λόγω της απουσίας σπουδαίων τεχνολογικών καινοτομιών την εποχή αυτή η αγροτική παραγωγή πότε συρρικνώνεται και πότε ανθεί. Όταν οι καιρικές συνθήκες ήταν κακές τότε η αγροτική παραγωγή μειώνονταν με αποτέλεσμα να υπάρχουν προβλήματα όσον αφορά τη συντήρηση με τα βασικά είδη διατροφής των ανθρώπων με αποτέλεσμα η πείνα να γίνεται ο μεγαλύτερος εχθρός τους. Από την άλλη όταν οι καιρικές συνθήκες ήταν καλές και ευνοούσαν την καλή συγκομιδή τότε τα προβλήματα

χτυπούσαν τον εμπορικό κλάδο της οικονομίας αφού οι τιμές των προϊόντων τους μειώνονταν δραματικά λόγω της μεγάλης προσφοράς αγαθών.

Η μεγάλη φτώχεια και η οικονομική εξαθλίωση που ήταν η μάστιγα της εποχής ήταν η κύρια αιτία που σταδιακά οι μάζες των λαών άρχισαν να δυσανασχετούν και τελικά να καταλήξουν να γίνονται οι μεγάλες επαναστάσεις. Πίσω επομένως από την πολιτική επανάσταση κρύβονταν κάτι άλλο και αυτό ήταν ο αγώνας για επιβίωση. Ο κινητήριο μοχλός που συνετέλεσε στην έκρηξη των λαών ήταν οι άσχημες συνθήκες διαβίωσης όπου αυτές στη συνέχεια μεταφράστηκαν ως μία ανάγκη για αλλαγή των ταξικών σχέσεων και του παλαιού καθεστώτος μία ανάγκη να ακούγονται οι φωνές όλων των τάξεων και όχι μόνο αυτών που έχουν την εξουσία, τη δύναμη και το χρήμα.

Εξαίρεση στη περίοδο που μελετά η συγκεκριμένη εργασία αποτελεί η Αγγλία. Εκεί αν και υπήρχαν πολιτικές αναταραχές ποτέ δεν έφτασαν στο επίπεδο που έφτασαν σε άλλες περιοχές της Ευρώπης. Το «*εργαστήριο του κόσμου*» όπως χαρακτηρίζεται η Αγγλία ήταν ίσως η μοναδική χώρα η οποία είχε αναπτύξει σε τόσο μεγάλο βαθμό τον καπιταλιστικό τρόπο σκέψης σε όλες σχεδόν τις εκφάνσεις της οικονομίας της. Η βιομηχανία που είχε αναπτύξει ήταν μοναδική για την εποχή της, αλλά για την διαιώνιση της οικονομικής της ανάπτυξης εξαρτιόταν άμεσα από τις σχέσεις που ανέπτυξε με άλλες χώρες και μάλιστα μία σχέση με άλλα κράτη που χαρακτηρίζονταν ως κράτη δορυφόροι αφού μετατρέπονταν σε αποκλειστικοί εισαγωγείς των βιομηχανικών προϊόντων της Αγγλίας και σε αποκλειστικούς εξαγωγείς των πρώτων της υλών.

Η οικονομική κρίση λοιπόν του 1848 είχε ως βάση της την πιο πλούσια χώρα της Ευρώπης. Όταν η Αγγλία επηρεάστηκε από την κρίση τότε αναμενόμενο ήταν ότι σε σύντομο χρονικό διάστημα θα επηρεάζονταν και όλα τα κράτη που διατηρούσαν οικονομικές σχέσεις με αυτήν.

Η κρίση που ξέσπασε ήταν συνάρτηση πολλών παραγόντων. Μερίδιο στο ξέσπασμα της κρίσης είχαν οι μεγάλες αυξομειώσεις που συνέβαιναν στην αγροτική παραγωγή, οι ασθένειες κυρίως στην καλλιέργεια της πατάτας που οδήγησε σε ολέθριους λιμούς, η νέκρωση του εμπορίου που ήταν συνέπεια των πολιτικών επαναστάσεων και από εκεί και πέρα έσπασε η αλυσίδα την οποία ένωνε το εμπόριο με αποτέλεσμα σειρά να έχει η απραξία στη βιομηχανική παραγωγή. Ο φαύλος κύκλος που είχε δημιουργηθεί έπιανε κάθε πιθανό κομμάτι της οικονομίας. Οι επενδύσεις σταμάτησαν να γίνονται και ως συνέπεια αυτού ήταν να μη μπορεί η οικονομία να βγει από την ύφεση μέσα στην οποία είχε πέσει. Το τελειωτικό χτύπημα έγινε από το κακό που λέγεται «*κερδοσκοπία*», οι κερδοσκόποι θέλοντας να εκμεταλλευτούν τις καταστάσεις δημιούργησαν μεγάλα προβλήματα στις τράπεζες αδειάζοντάς τα αποθεματικά αυτών από το πολύτιμο μεταλλικό τους το οποίο ήταν απαραίτητο για τη συνέχεια της λειτουργίας τους.

Η εξωτερικότητα αυτών των προβλημάτων επηρέασε άμεσα και την Ελλάδα. Το 1848 όλοι οι έμποροι στην Ελλάδα αντιμετώπισαν τεράστια προβλήματα αχρηματίας. Λόγω των δεινών οικονομικών καταστάσεων που έπλητταν την Ευρώπη όλοι οι ευρωπαίοι πιστωτές των ελλήνων εμπόρων απαιτούσαν άμεσα να τους αποσταλούν και να αποπληρωθούν όλες οι οφειλές που υπήρχαν προς αυτούς. Δημιουργήθηκε έτσι μία μεγάλη εκροή μεταλλικού που «*στέγνωσε*» κυριολεκτικά τη χώρα από κυκλοφοριακά μέσα.

Η κρίση ευλόγως χτύπησε και την πόρτα της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος. Μέχρι τότε η ΕΤΕ λειτουργούσε χορηγώντας δάνεια και εκδίδοντας τραπεζογραμμάτια. Το εναποταμίευμα της ΕΤΕ ήταν πολύ μικρό. Για να καταφέρει, λοιπόν, η Τράπεζα να ανταποκριθεί στη μεγάλη ζήτηση δανείων που υπήρχε στην ελληνική αγορά προσπαθούσε να την ικανοποιεί δίνοντας τραπεζογραμμάτια και προσπαθώντας να εισπράξει τις οφειλές της σε μεταλλικό. Είχε οριστεί ούτως ή άλλως από τον ιδρυτικό νόμο της ΕΤΕ η ελάχιστη αναλογία που θα έπρεπε να τηρείται στην κυκλοφορία των τραπεζογραμματίων σε σχέση με το μεταλλικό έτσι ώστε να μην καταστούν τα πρώτα ποτέ ακάλυπτα. Η έλλειψη μεταλλικού στην αγορά το 1848 δημιούργησε μία τάση μαζικής εξαργύρωσης τραπεζογραμματίων στα ταμεία της ΕΤΕ με αποτέλεσμα να κινδυνεύσει με εξαφάνιση το μεταλλικό της αν δεν παίρνονταν γρήγορα μέτρα με τη συμβολή του κράτους.

Η οικονομική κρίση του 1848 θα είναι και η πρώτη πιστωτική κρίση που θα χτυπήσει την ελληνική οικονομία. Η πιστωτική κρίση που δημιουργείται έρχεται να επιταθεί και από τις αρπακτικές ορέξεις των ελλήνων μεγαλεμπόρων-κερδοσκόπων που τη βλέπουν ως τη μεγαλύτερη ευκαιρία που τους δίνεται στην προσπάθειά τους να τερματίσουν τη λειτουργία της ΕΤΕ. Έτσι η ΕΤΕ πλέον δεν απειλείται μόνο από τη μαζική συρροή ιδιωτών για την εξαργύρωση τραπεζογραμματίων και την παρατεταμένη εκροή μεταλλικού στο εξωτερικό αλλά και από τις κακόβουλες ενέργειες των κερδοσκόπων.

Μέσα στο '48 διαπλέκονται τα συμφέροντα πολλών ομάδων όπως είναι αυτά των εμπόρων, των τοκογλύφων-κερδοσκόπων, της ΕΤΕ ακόμη και του κράτους. Η ΕΤΕ θα κάνει ενέργειες να προσεταιριστεί στο πλευρό του

κράτους έτσι ώστε να τη βοηθήσει μέσα από τη νομοθεσία να ξεπεράσει τη κρίση. Όμως η δύναμη των κερδοσκόπων που έχουν με το πλευρό τους αρχικά το κράτος είναι μεγάλη και η συμφωνία ΕΤΕ-κράτους δε θα επέλθει αμέσως αλλά ύστερα από μία σειρά συγκρούσεων. Όταν πια η λύση θα δοθεί με νομοθετικό πλαίσιο η κρίση θα ξεπεραστεί σταδιακά αλλά θα έχουν υπάρξει και απώλειες. Στην προκειμένη περίπτωση η ιδιοτέλεια που θα επιδείξουν το κράτος και η ΕΤΕ για την εξασφάλιση των δικών τους συμφερόντων θα οδηγήσουν στο χείλος της καταστροφής μεγάλη μερίδα από την τάξη των εμπόρων όπου τελικά αυτοί θα είναι και τα τελικά εξιλαστήρια θύματα της οικονομικής ή αλλιώς πιστωτικής κρίσης του 1848.

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ Η ΕΤΕ ΠΡΙΝ ΤΟ 1848

Η οικονομία του ελληνικού κράτους, αρχικά με την ίδρυση του το 1829 και την έλευση του Ι. Καποδίστρια και έπειτα με τη βασιλεία του Όθωνος το 1832, ξεκίνησε να κάνει τα πρώτα της βήματα ύστερα από τις καταστροφές του επαναστατικού αγώνα το 1821. Με τον ερχομό του Όθωνα και την αρχική διακυβέρνηση της αντιβασιλείας η οικονομία του ελληνικού πλέον βασιλείου δε διέφερε καθόλου από αυτή του 1829. Η οικονομία βρισκόταν ακόμη σε νηπιακή μορφή καθώς οι τομείς της βιομηχανίας και των υπηρεσιών δεν είχαν ακόμη αναπτυχθεί και ο μόνος τομέας από τον οποίο απεκόμιζε το κράτος έσοδα ήταν από τον αγροτικό. Το εμπόριο, επίσης, ήταν άλλο ένα κομμάτι της ελληνικής οικονομίας το οποίο απέφερε κέρδη στα άτομα που απασχολούνταν σε αυτό και έσοδα στα δημόσια ταμεία. Όμως, ο αγροτικός χώρος ήταν αυτός που κατά κύριο λόγο στηριζόταν και θα στηριζόταν για πολλά ακόμη χρόνια η ελληνική οικονομία. Πάνω σε αυτόν οι διάφορες κυβερνήσεις θα στήριζαν τη βάση των δημόσιων εσόδων τους και θα ήταν αυτός του οποίου οι αυξομειώσεις στη παραγωγή και στις τιμές θα έφερναν σε ύφεση ή σε οικονομική ευμάρεια την ελληνική οικονομία.

Το 1832 με την αντιβασιλεία των Άρμανσπεργ, Μάουρερ και Έϊδεκ γίνονται τα πρώτα, αργά βέβαια, βήματα για τη συγκρότηση ενός κράτους με θεσμούς και νόμους που θα μπορέσουν να πλαισιώσουν την αγορά και γενικότερα την οικονομία ώστε να δοθούν οι βάσεις για οικονομική ανάπτυξη. Οι χρονιές που ακολούθησαν του 1833, 1834 και 1835 κατάφεραν να δώσουν μια ανάσα στα φορολογικά έσοδα του κράτους μιας και τα διάφορα κεφάλαια που διοχετεύθηκαν στην αγορά και ιδιαίτερα σε δραστηριότητες όπως στην

οικοδόμηση σπιτιών, στις εισαγωγές αλλά και στη γεωργία κίνησαν τα γρανάζια που έθεταν με τη σειρά τους σε κίνηση τις παραγωγικές δυνάμεις της οικονομίας αλλά και αυτές που έβαζαν σε κίνηση εμπορικές και χρηματοπιστωτικές δραστηριότητες.

Παράλληλα με τον ερχομό του Όθωνα το πρώτο μέτρο για το οποίο μεριμνά η αντιβασιλεία είναι η δημιουργία εθνικού νομίσματος. Το εθνικό νόμισμα και η εισαγωγή του ως κυκλοφοριακό μέσο θεωρείται επιτακτική ανάγκη από την αντιβασιλεία τόσο γιατί έτσι αντικατοπτρίζεται η οικονομική αυτονομία και δύναμη του κράτους όσο και γιατί θεωρείται ως ένα μέτρο παρέμβασης του κράτους στην οικονομική ζωή του τόπου. Έως τότε η κυκλοφορία νομισμάτων στο ελληνικό βασίλειο χαρακτηριζόταν από μία πολυεθνικότητα. Ανάμεσα σε αυτά που κυκλοφορούσαν ήταν τα ισπανικά δίστηλα, τα γαλλικά φράγκα, τα ενετικά τάλιρα, τα ρωσικά ρούβλια, οι λίρες Αγγλίας και τα τουρκικά γρόσια. Γι'αυτό το λόγο το Φεβρουάριο του 1833 με βασιλικό διάταγμα ορίζεται ως νέο εθνικό νόμισμα η δραχμή¹ και ταυτόχρονα απαγορεύεται η κυκλοφορία διαφόρων νομισμάτων λόγω της μικρής εσωτερικής τους αξίας αλλά και λόγω φθοράς που είχαν υποστεί, ανάμεσά τους και τα τουρκικά γρόσια, επειδή παρουσιάζονταν στην ελληνική αγορά υπερτιμημένα. Μέχρι το 1835 κόβονται περίπου 8.259.000 δραχμές τόσο στο νομισματοκοπείο του Μονάχου όσο και στο νομισματοκοπείο του Παρισιού σε χρυσά, αργυρά και χάλκινα νομίσματα². Όμως η εισαγωγή αυτών των νομισμάτων στην αγορά δε βοήθησε καθόλου στην ανάγκη που υπήρχε για ρευστά διαθέσιμα. Πολλοί κερδοσκόποι αναγνωρίζοντας τη καθαρότητα της δραχμής, την υψηλή εσωτερική της αξία σε σχέση με άλλα νομίσματα και το

¹ Βλ. Ι.Α.Ε.Τ.Ε., Αρχεία Διοικητών και Διευθυντών, Γ. Σταύρος, φακ.9, 10.

² Βλ. Ι. , Κοκκινάκη, *Νόμισμα και Πολιτική στην Ελλάδα 1830-1910, Αθήνα 1999*, χρυσά νομίσματα σε ποσοστό 8,2%, αργυρά σε ποσοστό 85,93% και χάλκινα σε ποσοστό 5,83%, σελ.74.

γεγονός ότι ήταν καινούργιο νόμισμα και άρα δεν είχε φθαρεί, την εξήγαγαν στο εξωτερικό με σκοπό την απολαβή κέρδους μέσω της απόκτησης περισσότερων γενικά αποδεκτών και ισχυρών νομισμάτων. Αυτά στη συνέχεια τα εισήγαγαν όντας πλέον υπερτιμημένα αφού στην εγχώρια αγορά τα μόνα που είχαν απομείνει ήταν τα παλιά και φθαρμένα νομίσματα. Με άλλα λόγια το «*κακό χρήμα διώχνει το καλό*». Η παραπάνω διαδικασία καθιστούσε τους κατόχους αυτών των νομισμάτων σαφώς ωφελημένους αφού η αγοραστική δύναμη που είχαν στα χέρια τους μεγάλωνε. Η κατάσταση αυτή έγινε φανερή στα τέλη του 1835 και τις αρχές 1836 όπου πλέον στην πρόβλημα αυτό απεικονίζεται στο γεγονός ότι το 1836 ιδρύθηκε το νομισματοκοπείο Αθηνών και στο οποίο ουσιαστικά δεν κόπηκε ούτε μία χρυσή ή αργυρή δραχμή μέχρι το 1843 ακριβώς λόγω της παραπάνω κατάστασης.

Η οικονομική κατάσταση της χώρας μετά το 1835 χειροτερεύει όλο και περισσότερο. Η αχρηματία που υπάρχει στην αγορά δημιουργεί τεράστια προβλήματα κυρίως στον εμπορικό κλάδο. Η ανάγκη που είχε το κράτος για ρευστά διαθέσιμα για την ικανοποίηση διαφόρων πληρωμών αλλά και για τις επενδύσεις σε παραγωγικές δραστηριότητες ήταν και αυτή μεγάλη. Με τον ερχομό του Όθωνα, το δάνειο Rotchild που πήρε η Ελλάδα και που εγγυήτριες χώρες ήταν οι μεγάλες δυνάμεις, η αντιβασιλεία δεν κατάφερε να το αξιοποιήσει. Το δάνειο το οποίο ήταν ύψους 60.000.000 Φράγκων δυστυχώς δαπανήθηκε απερίσκεπτα και κυρίως δεν επενδύθηκε σε δραστηριότητες που θα μπορούσαν να φέρουν σε οικονομική ανάπτυξη την Ελλάδα στο μέλλον. Από τα 60.000.000 Φράγκα του δανείου τα 12,5 πήρε η Τουρκία για την παραχώρηση της Φθιώτιδας και της Φωκίδας, τα 11

ξοδεύτηκαν για τη συντήρηση του βαυαρικού στρατού που ήρθε στην Ελλάδα, τα 26 δόθηκαν σε τοκοχρεολύσια που αφορούσαν το ίδιο το δάνειο, 2,5 αφαιρέθηκαν για την προπληρωμή του δανείου και ακόμη 5,75 για προμήθειες³. Ουσιαστικά από τα 60 εκατομμύρια του δανείου μόνο τα 2,25 κατάφεραν να μπούνε στον προϋπολογισμό. Δυστυχώς το δάνειο Rotchild δεν κατάφερε να δώσει λύση στα προβλήματα που υπήρχαν στη χώρα, ίσως θα μπορούσε να ειπωθεί πως μάλλον δημιούργησε προβλήματα τα οποία θα φανούν μετά από μία περίπου δεκαετία με την πτώχευση του ελληνικού κράτους.

Το γεγονός ότι η αγορά διψούσε για ρευστό χρήμα οδήγησε γρήγορα στο συμπέρασμα πως η τονωτική ένεση θα ερχόταν μόνο με την ίδρυση ενός αξιόπιστου πιστωτικού ιδρύματος. Η λέξη «αξιόπιστος» αναφέρεται γιατί ήδη είχε προηγηθεί η λειτουργία της Εθνικής Χρηματιστικής Τράπεζας επί ημερών του Ι. Καποδίστρια και οποία είχε καταλήξει να αποτελεί δανειστικό οργανισμό για λογαριασμό του κράτους αφού ικανοποιούσε τις ανάγκες για κεφάλαια που γεννιόντουσαν. Το 1834 η αντιβασιλεία ανέστειλε τη λειτουργία αυτής της τράπεζας. Την ίδια περίοδο γίνονται προσπάθειες πάλι από την αντιβασιλεία να βρεθούν τρόποι να ιδρυθεί μία τράπεζα στη χώρα. Ξεκίνησε, λοιπόν, διαπραγματεύσεις με δύο ομάδες κεφαλαιούχων από τις οποίες τη μία αποτελούσαν Έλληνες και Γάλλοι και την άλλη Άγγλοι. Η πρώτη ομάδα υπό τον εκπρόσωπό της τον Παραμυθιώτη υπέβαλλε πρόταση να δοθούν ως κεφάλαιο 12.000.000 δραχμές για την ίδρυση της τράπεζας η οποία θα εξυπηρετούσε κυρίως τις γεωργικές ανάγκες για κεφάλαια σε περιοχές όπου τα έσοδα από την αγροτική εκμετάλλευση ήταν υψηλά. Οι περιοχές που είχε

³ Βλ. Ε.Κ., Στασινόπουλο, *Η Ιστορία της Εθνικής Τραπεζής της Ελλάδος 1841-1966*, Αθήνα 1966, σελ. 29.

επιλέξει η ομάδα αυτή ήταν οι νομοί Αχαΐας και Αργολίδας. Παρόλα αυτά οι διαπραγματεύσεις με την ομάδα αυτή δεν ευδοκίμησαν λόγω του ότι οι εξασφαλίσεις που ζητούσαν ήταν ιδιαίτερα αυστηρές. Η δεύτερη ομάδα, η οποία αποτελούνταν από Άγγλους κεφαλαιούχους και την οποία εκπροσωπούσε ο τραπεζίτης Wright κατέληξε το 1835 σε συμφωνία με την κυβέρνηση του Όθωνα. Κύριος σκοπός της τράπεζας με την ίδρυσή της ήταν η ανάπτυξη τόσο του γεωργικού και βιομηχανικού τομέα όσο και του εμπορίου και της ναυτιλίας. Γι'αυτό το λόγο η κυβέρνηση στις 25 Ιανουαρίου του 1836 εξέδωσε νόμο *'Περί συστάσεως Εθνικής Τραπέζης'* που όμως δεν υλοποιήθηκε διότι ο Wright ανέβαλε την ίδρυση της τράπεζας με πρόφαση την ανώμαλη κατάσταση που επικρατούσε στην Ελλάδα. Από τότε έγιναν και άλλες προσπάθειες κυρίως από Άγγλους κεφαλαιούχους να ιδρύσουν μία τράπεζα στον ελλαδικό χώρο, όμως μετά τα παραπάνω γεγονότα με τον τραπεζίτη Wright τόσο η κυβέρνηση όσο και ο τύπος αλλά και η αντιπολίτευση εξέφραζαν πλέον έντονα τη δυσπιστία τους για την ίδρυση ξένης τράπεζας. Οι περισσότεροι πλέον θεωρούσαν ότι με την εγκαθίδρυση ξένης τράπεζας τα κεφάλαια που αρχικά θα εισέρεαν στη χώρα σταδιακά θα την απομυζούσαν και το αποτέλεσμα θα ήταν να γίνει η χώρα οικονομικά υποτελής στις Μεγάλες Δυνάμεις.

Παρόλα αυτά το 1840 η κυβέρνηση επέτρεψε τη δημιουργία ξένης τράπεζας υπό τη διοίκηση των Άγγλων John Green και James Robertson, οι οποίοι κατοικούσαν ήδη στον ελλαδικό χώρο και ήταν γνώστες της ελληνικής πραγματικότητας. Η τράπεζα είχε ως έδρες τον Πειραιά και την Πάτρα και γι'αυτό το λόγο ονομάστηκε *'Εμπορική Τράπεζα Πειραιώς-Πατρών'* με το κεφάλαιό της να ανέρχεται σε 1.000.000 δραχμές. Οι εργασίες που θα

πραγματοποιούσε θα ήταν η εξόφληση εμπορικών γραμματίων σε διαταγή και συναλλαγματικών πληρωτέων εντός της ελληνικής επικράτειας, δανεισμό με ενέχυρο χρυσό ή ασήμι, έκδοση ανώνυμων τραπεζογραμματίων και γραμματίων σε διαταγή, παρακατάθεση τίτλων, χρημάτων και κάθε πολύτιμου αντικειμένου, δανεισμό επί υποθήκη, χορήγηση πιστώσεων με ανοικτό λογαριασμό με υποθήκη ή με ενέχυρο πολύτιμων μετάλλων ή ακόμη και με ομολογίες υπογεγραμμένες από δύο φερέγγυους πολίτες και τέλος αγοραπωλησίες συναλλάγματος⁴.

Η παραπάνω τράπεζα όπως αναφέρθηκε προηγουμένως ιδρύθηκε το 1840 και ξεκίνησε τη λειτουργία της το 1841. Το ίδιο έτος θα αρχίσουν να γίνονται και οι διαπραγματεύσεις για την ίδρυση της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος. Γίνεται φανερό επομένως, ότι από τον ερχομό του Όθωνα περνάνε δέκα χρόνια για την ίδρυση κάποιου πιστωτικού ιδρύματος. Η χρηματοδεία ειδικά τα χρόνια γεωργικών κρίσεων όπως ήταν η περίοδος 1836-1839 μαστίζει τον ελλαδικό χώρο και φέρνει στα όριά του το εμπορικό κεφάλαιο που ψάχνει τρόπους να κινηθεί. Τα χρόνια μέχρι την ίδρυση των παραπάνω πιστωτικών ιδρυμάτων τα λιγοστά κεφάλαια θα είναι μαζεμένα στα χέρια λίγων, των τοκογλύφων. Οι τοκογλύφοι, οι οποίοι είναι μια μάστιγα τόσο για τους μικρέμπορους όσο και για τους μικροκτηματίες, απομυζούν τα πλεονασματικά κεφάλαια των παραπάνω και στεγνώνουν τον υπόλοιπο πληθυσμό από το ρευστό χρήμα. Δανείζουν με επαχθείς όρους με επιτόκια που φτάνουν το 48-50% ή διαφορετικά προεισπράττουν κυρίως από τους αγρότες μέρος της παραγωγής τους. Οι τοκογλύφοι ήταν η μοναδική διέξοδος

⁴ Βλ. Χ.Α., Μούλια, *Το λιμάνι της σταφίδας, Πάτρα 1828-1900*, Πάτρα 2000, σελ.345.

για κάποιον στην προσπάθειά που κάνει για ανεύρεση κεφαλαίου την εποχή εκείνη.

Το παραπάνω φαινόμενο έρχεται να επιτείνει τα αρνητικά γεγονότα που επικρατούν στην Ελλάδα ιδιαίτερα τα χρόνια από το 1836 μέχρι το 1839 τα οποία είναι πολύ επαχθεί για τους ανθρώπους όσον αφορά στη διαβίωση και την οικονομική τους κατάσταση λόγω της κρίσης που προκύπτει στον αγροτικό χώρο. Στα τρία κυριότερα προϊόντα που καλλιεργούνται στην Ελλάδα, τα δημητριακά, το λάδι και τη σταφίδα, σημειώνεται απότομη άνοδο στην παραγωγή τους με αποτέλεσμα η τιμή τους να μειωθεί, ειδικά στα δημητριακά η μείωση της τιμής έφτασε μέχρι και 50%⁵. Το γεγονός αυτό δυσκολεύει πολύ την κυβέρνηση η οποία βλέπει τα έσοδά της από τη φορολογία των παραπάνω προϊόντων να μειώνονται αισθητά.

Η πτώση των τιμών των παραπάνω προϊόντων και κυρίως από τα δημητριακά των σιτηρών οφείλεται κυρίως στην καλή συγκομιδή του 1836 που είχε ως αποτέλεσμα την αύξηση της εγχώριας προσφοράς δημητριακών. Όπως είναι φυσικό αφού η τιμή είναι χαμηλή τότε και τα έσοδα των αγροτών από τη συγκομιδή θα κυμαίνονται σε χαμηλά επίπεδα, επίσης και τα έσοδα των ενοικιαστών των γαιών θα είναι χαμηλά όπως επίσης μικρές θα είναι και οι εισπράξεις των τοκογλύφων από τα δάνεια που είχαν χορηγήσει σε αγρότες. Αυτή η ακολουθία καταλήγει στο σημείο όπου πλέον και τα έσοδα από τους φόρους που θα πρέπει να εισπράξει το κράτος θα είναι και αυτά χαμηλά.

Αντίθετα με ότι συμβαίνει στα σιτηρά η παραγωγή της σταφίδας θα συνεχίσει να είναι κερδοφόρα μέχρι και το 1836. Όμως ένα χρόνο, αργότερα

⁵ Βλ. Θ., Σακελλαρόπουλο, *Οι κρίσεις στην Ελλάδα 1830-1857*, τομ. Α, 1830-1845, Αθήνα 1994, σελ. 71.

το 1837, θα βρεθεί και αυτό το προϊόν στη δίνη της κρίσης. Τα προηγούμενα χρόνια η ζήτηση της σταφίδας από άλλες χώρες και κυρίως της Αγγλίας είχε αυξηθεί λόγω της οικονομικής ανόδου που βίωνε η χώρα αυτή από τα αποτελέσματα της βιομηχανικής επανάστασης. Λόγω, λοιπόν, της αυξημένης ζήτησης οι τιμές είχαν υψωθεί με αποτέλεσμα να αποφέρουν μεγάλα κέρδη στους παραγωγούς. Όμως τις χρονιές 1835-1836 η παραγωγή σταφίδας αυξάνεται θεαματικά, αυτό οφείλεται στις σταφιδοφυτείες που είχαν φυτευτεί την προηγούμενη δεκαετία⁶. Έτσι τις χρονιές αυτές δημιουργείται υπερβάλλουσα προσφορά του προϊόντος και που ενώ το λογικό θα ήταν οι τιμές του συγκεκριμένου προϊόντος να πέσουν αυτό δε θα πραγματοποιηθεί μέχρι το επόμενο έτος. Ο λόγος είναι ότι η Αγγλία τη περίοδο εκείνη μείωσε το εισαγωγικό τέλος κατά 50% με αποτέλεσμα να αυξηθεί κι άλλο η ζήτηση για τη σταφίδα και τελικά να ισοσκελιστεί προσωρινά το αρνητικό γεγονός της αύξησης της παραγωγής της⁷. Τελικά η μεγάλη παραγωγή του 1836 θα ρίξει τις τιμές της σταφίδας το 1837, μια μείωση που θα είναι της τάξης του 20%.

Επομένως, τα χαμηλά έσοδα που παρατηρούνται τη διετία 1836-1837 από τις πωλήσεις σιτηρών και λαδιού έρχεται το 1837 να επιδεινώσει το γεγονός της μείωσης των εσόδων και από την σταφιδοκαλλιέργεια. Το τελικό αποτέλεσμα θα είναι η γενική πτώση της αξίας της γεωργικής παραγωγής και η πτώση των εισπράξεων από τους έγγειους φόρους.

Οι χρονιές που θα ακολουθήσουν του 1838 και του 1839 μπορούν να χαρακτηριστούν ως χρονιές έλλειψης παρά ως χρονιές πλεονάζουσας παραγωγής. Οι εύφορες περίοδοι και οι περίοδοι καλών καιρικών φαινομένων έρχονται να τις διαδεχτούν δύο χρονιές που χαρακτηρίζονται από άσχημες

⁶ Στο ίδιο , σελ. 77.

⁷ Στο ίδιο , σελ. 78.

καιρικές συνθήκες οι οποίες οδήγησαν σε μεγάλη έλλειψη τόσο την εγχώρια αγορά όσο και τις αγορές της Ευρώπης. Η κρίση έλλειψης, όπως μπορεί να χαρακτηριστεί, της περιόδου αυτής οδήγησε σε μεγάλη αύξηση των τιμών όπου σε προϊόντα όπως το σιτάρι, το καλαμπόκι και το αραβόσιτο η μεταβολή στη τιμή τους ανήλθε στο 45-60%, 24-70% και 22-43% αντίστοιχα⁸.

Τα αρνητικά αποτελέσματα της συγκεκριμένης περιόδου στην εγχώρια αγορά αυτήν τη φορά προέρχονται και από εξωτερικούς παράγοντες. Πέρα, λοιπόν, από την αφορία και τη κακή συγκομιδή που υπήρξε στον ελλαδικό χώρο και που προκάλεσε την άνοδο των τιμών, τη περίοδο εκείνη υπήρξε γεωργική αφορία σε ολόκληρη σχεδόν την Ευρώπη. Η αφορία που προκάλεσε ιδιαίτερος έντονα προβλήματα ειδικά στη συγκομιδή σιτηρών χτύπησε και την πόρτα της Αγγλίας. Η Αγγλία της οποίας η οικονομία βρισκόταν σε ένα μεταβατικό στάδιο και από αγροτική όδευε σε καθαρά βιομηχανική είχε αρχίσει, λόγω ακριβώς της μη επάρκειας της παραγωγής της, να καλύπτει τις καταναλωτικές της ανάγκες μέσω εισαγωγών από άλλα κράτη. Η σιτοδεία, ακριβώς, που χτύπησε την περίοδο εκείνη τις χώρες της Ευρώπης οδήγησε την Αγγλία λόγω της αυξημένης ζήτησης της σε μεγάλες εισαγωγές σιτηρών. Επομένως, τόσο η κακή συγκομιδή σιτηρών, οι άσχημοι χειμώνες των ετών 1838-1839 που είχαν ως αποτέλεσμα τη διακοπή της ναυσιπλοΐας από τον Εύξεινο Πόντο και τις ρωσικές ακτές που συνέδεαν την κύρια χώρα παραγωγής σιτηρών με την υπόλοιπη Ευρώπη όσο και το ότι το μεγαλύτερο μέρος της ευρωπαϊκής παραγωγής καταναλώθηκε από την Αγγλία δημιούργησε ακόμη περισσότερα προβλήματα στις υπόλοιπες χώρες της Ευρώπης, ανάμεσα τους και στην Ελλάδα, όπου πλέον η ζήτηση για την

⁸ Στο ίδιο , σελ. 82.

ελάχιστη παραγωγή σιτηρών που είχε απομείνει είχε εκτοξεύσει τις τιμές κατακόρυφα προς τα πάνω.

Η κρίση και τα φαινόμενα αστάθειας που παρατηρήθηκαν στον αγροτικό χώρο τη περίοδο 1836-1839 δε θα μπορούσαν να αφήσουν ανεπηρέαστο και το εμπόριο της Ελλάδας. Η κρίση της περιόδου αυτής εμφάνισε τα σημάδια της τόσο στο εξαγωγικό εμπόριο όσο και εισαγωγικό αν και στο τελευταίο τα σημάδια ύφεσης ήταν σε μικρότερο βαθμό. Τα μεγάλα λιμάνια της χώρας, Σύρος και Πάτρα παρουσιάζουν πτώση των εισαγωγών ειδικά για το πρώτο και πτώση των εξαγωγών για το δεύτερο.

Τα κρίσιμα αυτά έτη οι εξαγωγές στο σημαντικότερο εξαγωγικό λιμάνι της Ελλάδας, την Πάτρα, μειώνονται κατά 50%. Το φαινόμενο αυτό παρατηρείται διότι μέχρι τότε η εξαγωγή της σταφίδας δεν είχε γίνει το βασικό εξαγωγίμο προϊόν μιας και η παραγωγή της σταφίδας θα συμπარέσυρε ή θα σταθεροποιούσε τις εξαγωγές αφού η παραγωγή της ήταν κερδοφόρα ένα χρόνο περισσότερο από τα άλλα προϊόντα. Αλλά οι εξαγωγές από το λιμάνι της Πάτρας αποτελούνταν και από άλλα προϊόντα όπως το λάδι το οποίο την περίοδο αυτή λόγω των άσχημων καιρικών φαινομένων όχι μόνο δεν κατάφερε να φέρει κέρδη σε αγρότες και ενοικιαστές αλλά η παραγωγή του έφτασε στο σημείο να μην επαρκεί για τη διατροφή των ίδιων των αγροτών⁹.

Από την άλλη μεριά, λόγω της κρίσης παρουσιάστηκαν και σημάδια μείωσης των εισαγωγών στη Σύρο. Η μείωση των εισαγωγών ήταν της τάξεως του 10%. Ο σπουδαιότερος και προφανέστερος λόγος για αυτήν τη μείωση είναι ότι ύστερα από μία μακρόχρονη κρίση στο εμπόριο και ιδιαίτερα στο εξαγωγικό θα επιφέρει μείωση των εισοδημάτων των εμπόρων και εν

⁹ Στο ίδιο , σελ. 106-109.

συνεχεία των κατοίκων των πόλεων. Για τους μεν πρώτους λόγω του ότι πλέον δεν υπάρχει ζήτηση για να εξαγάγουν τα προϊόντα τους δεν υπάρχει και εισόδημα πλέον για εισαγωγές και για τους δε δεύτερους λόγω της μεγάλης ακρίβειας που επικρατεί έχει ως αποτέλεσμα τη μείωση της αγοραστικής τους δύναμης και άρα της ζήτησης και αυτής της ομάδας του πληθυσμού για εισαγωγές.

Το κράτος βλέποντας τα φορολογικά του έσοδα να μειώνονται από τα πρώτα κιόλας χρόνια της κρίσης προσπάθησε να βρει τρόπους άμυνας. Την περίοδο αυτή δημιουργήθηκε ένα «ντόμινο» μείωσης των πραγματικών εισοδημάτων που είχε ως αφετηρία τους άμεσους αποδέκτες της κρίσης δηλαδή τους αγρότες με τη μείωση τόσο των εισοδημάτων τους όσο και των αποθεμάτων που διέθεταν για αυτοκατανάλωση, στη συνέχεια ακολούθησαν οι γαιοκτήμονες, οι ενοικιαστές, έπειτα οι έμποροι και τελευταίοι οι κάτοικοι των πόλεων και κυρίως της Αθήνας. Αυτό δημιούργησε ένα φαύλο κύκλο όπου οι μειωμένες εξαγωγές οδηγούσαν σε μειωμένα εισοδήματα αυτά με τη σειρά τους σε μειωμένες εισαγωγές και πάλι σε μειωμένα εισοδήματα. Το τελευταίο αφορούσε την περίπτωση που το πρόβλημα προερχόταν από το εσωτερικό όπως οι άσχημες καιρικές συνθήκες της περιόδου 1838-1839. Ομοίως, για την περίοδο 1836-1838, όπου αυτήν τη φορά λόγω καλών καιρικών συνθηκών η παραγωγή πλεόναζε προέκυπτε πρόβλημα υπερπροσφοράς με πάρα πολύ χαμηλές τιμές όπου και σε αυτήν την περίπτωση τα έσοδα μειώνονταν χωρίς όμως να μειώνονται εξαγωγές.

Το κράτος μη θέλοντας να δημιουργηθεί η προαναφερθείσα κατάσταση από τον πρώτο κιόλας χρόνο της κρίσης θέλησε να πάρει μέτρα εμπορικής πολιτικής όπου έμμεσα θα κατάφερνε να βελτιώσει τα δημόσια έσοδά του.

Έτσι με ένα διάταγμα που ξεκίνησε η εφαρμογή του από την 1.6.1836 ύψωσε τους εισαγωγικούς δασμούς του σιταριού, της σίκαλης, του αραβόσιτου, της κριθής και της βρώμης, δηλαδή των δημητριακών που παράγονταν στον ελλαδικό χώρο με σκοπό η εγχώρια παραγωγή να γίνει περισσότερο ανταγωνιστική και να μη μειωθούν τα έσοδα τόσο των ενοικιαστών όσο και των δημόσιων ταμείων¹⁰. Ακόμη, με το διάταγμα αυτό οριζόταν μείωση των εξαγωγικών δασμών από 6% σε 3% με σκοπό την ευκολότερη εξαγωγή της πλεονάζουσας παραγωγής και την αποφυγή πιθανής πτώσης των τιμών των δημητριακών.

Δυστυχώς, τα αποτελέσματα από αυτό το διάταγμα άργησαν να έρθουν αφού αμέσως υπήρξε θύελλα αντιδράσεων από τον εμπορικό κόσμο κυρίως της Σύρου θεωρώντας ότι το συγκεκριμένο διάταγμα αδικούσε όσους ασχολούνταν με το εισαγωγικό εμπόριο, προφασίζοντας πως το διάταγμα ήταν μία παραβίαση της ελευθερίας των συναλλαγών.

Η κρίση, λοιπόν, της περιόδου 1836-1839 έφερε επιπλέον νέα προβλήματα στην ελληνική αγορά αφού το ρευστό χρήμα για άλλη μία φορά σπάνιζε με αποτέλεσμα να δημιουργείται τεράστιο πρόβλημα τόσο στον εμπορικό κόσμο που είχε την ανάγκη ρευστών διαθεσίμων για τις συναλλαγές του όσο και στο κράτος το οποίο είχε την ανάγκη ρευστού χρήματος για τις διάφορες πληρωμές και υποχρεώσεις του.

Την περίοδο 1841-1843 ξεσπά ακόμη μία γεωργική κρίση η οποία έχει πάλι ως αποδέκτη το εμπόριο. Ο πληθυσμός της χώρας ασφυκτιά και ανάγκη για κυκλοφορικά μέσα κορυφώνεται. Γίνεται, πλέον, αντιληπτό πως η χώρα έχει άμεση ανάγκη από ένα πιστωτικό κυκλοφοριακό μέσο και πως η ίδρυση

¹⁰ Στο ίδιο , σελ. 92.

ενός πιστωτικού ιδρύματος γίνεται επιτακτική ανάγκη. Η έκδοση πιστωτικού χρήματος θα είχε ευνοϊκές συνέπειες για την ελληνική αγορά αλλά θα διευκόλυνε επίσης και τη νομισματική πολιτική της χώρας. Μέχρι τότε η νομισματική πολιτική ήταν ανήμπορη να αντιδράσει σε μεταβολές που αφορούσαν τις χώρες του εξωτερικού και επηρεάζονταν τόσο σε πολιτικό όσο και σε οικονομικό επίπεδο. Λόγω του ότι το εμπόριο καταλάμβανε τη κυρίαρχη θέση στην ελληνική οικονομία και όντας εξωστρεφές εδημιουργείτο μία κατάσταση όπου η οικονομία επηρεαζόταν πολύ εύκολα από κρίσεις που προέρχονταν από το εξωτερικό. Σε τέτοιες περιπτώσεις αυξανόταν το κόστος του χρήματος που είχε προέλευση από το εξωτερικό, λόγω των δυσμενών οικονομικών συνθηκών που επικρατούσαν σε εκείνες τις χώρες, με αποτέλεσμα την άμεση εκροή μεταλλικού όσον αφορά την πληρωμή των οφειλών για τις εισαγωγές και μία κρίση πλέον να εμφανίζεται και στο εσωτερικό της χώρας με την έλλειψη ρευστού χρήματος. Έτσι λοιπόν η έκδοση πιστωτικού χρήματος που θα αφορούσε μονάχα τις εσωτερικές συναλλαγές θα προσέδιδε στη νομισματική πολιτική περισσότερη ευελιξία αφού σε περίπτωση προβλημάτων που μπορεί να προέρχονταν από το εξωτερικό (ή και το εσωτερικό) θα υπήρχε η δυνατότητα αύξησης του πιστωτικού χρήματος όταν η αγορά θα είχε αυξημένες ανάγκες για ρευστό χρήμα, όπως στην περίπτωση που η προσφορά χρήματος ήταν περιορισμένη. Ακόμη, ο κάτοχος του πιστωτικού χρήματος θα είχε τη δυνατότητα της ευκολότερης μεταφοράς του και της ευκολότερης φύλαξής του. Ενώ, όσον αφορά τη φθορά του, αυτή θα ήταν πολύ πιο εύκολα εμφανής και η μείωση της αξίας του θα μπορούσε να κριθεί από τον οποιοδήποτε πολύ πιο εύκολα.

Έτσι λοιπόν, στις 30 Μαρτίου του 1841 ψηφίζεται νόμος για την ίδρυση της Εθνικής Τράπεζας Ελλάδος. Σύμφωνα με το καταστατικό της η τράπεζα θα λειτουργούσε ως ανώνυμη εταιρεία και θα είχε τη δυνατότητα να ιδρύσει υποκαταστήματά της και σε άλλες πόλεις εκτός από την πρωτεύουσα. Το ύψος του κεφαλαίου της οριζόταν σε 5.000.000 δραχμές χωρισμένο σε 5.000 μετοχές αξίας 1.000 δραχμών η μία¹¹. Η σύσταση της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδας έγινε κατά κύριο λόγο με ιδιωτικά κεφάλαια. Όμως και το κράτος αναγνωρίζοντας την ανάγκη ύπαρξης ενός αξιόπιστου πιστωτικού ιδρύματος προσφέρθηκε και αγόρασε μετοχές αξίας 1.000.000 δραχμών γνωστοποιώντας πως δε σκόπευε να διατηρήσει κάποιο ιδιαίτερο προνόμιο σε σχέση με τους υπόλοιπους μετόχους¹². Έτσι η κυβέρνηση ήθελε να δώσει το μήνυμα πως δεν επρόκειτο να εμπλακεί στα εσωτερικά της διοίκησης της Τράπεζας ούτε θα καρπωνόταν αυθαίρετα μέρος των κερδών εις βάρος των μετόχων με σκοπό να χρηματοδοτήσει τα δημόσια ελλείμματά της. Διατηρούσε, βέβαια, το δυνατότητα μέσω νόμων και διαταγμάτων να επέμβει έμμεσα στην πολιτική της Τράπεζας. Ακόμη, το κράτος θέλοντας να εδραιώσει ακόμα περισσότερο τη θέση της Τράπεζας στον ελλαδικό χώρο της παρείχε το δικαίωμα να εκδίδει τραπεζογραμμάτια.

Το 1841 ήταν για την Ελλάδα χρονιά κρίσης με πολλά προβλήματα στον αγροτικό και εμπορικό κόσμο του τόπου. Γι'αυτό θεωρείτο πως η έναρξη των εργασιών της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος θα ανακούφιζε αυτές τις ομάδες του πληθυσμού. Όμως για την έναρξη των εργασιών απαιτούνταν η συμπλήρωση κεφαλαίου τουλάχιστον 2.600.000 δραχμών, το οποίο αργούσε να συμπληρωθεί. Για το λόγο αυτό στις 19 Αυγούστου του 1841 ψηφίζεται

¹¹ Βλ. Ι.Α.Ε.Τ.Ε., *Αρχεία Διοικητών και Διευθυντών*, Γ. Σταύρος, φακ. 9, 10.

¹² Βλ. Ι.Α., Βαλαωρίτη, *Ιστορία της Εθνικής Τραπέζης της Ελλάδος, 1842-1902*, Αθήνα 1988, σελ.8.

τροποποιητικός νόμος όπου πλέον η Τράπεζα θα μπορεί να συσταθεί αν συμπληρωθεί κεφάλαιο 1.500.000 δραχμών από την εγγραφή μετόχων¹³. Ακόμη, με το νέο νόμο το κράτος υποχρεωνόταν να δέχεται στα δημόσια ταμεία τα τραπεζογραμμάτια για πληρωμές, κάτι που δεν υποχρεωνόταν να κάνει σύμφωνα με τον αρχικό νόμο, και επίσης το απλό δικαίωμα που είχε η ΕΤΕ για την έκδοση των τραπεζογραμματίων με τον τροποποιητικό νόμο μετατρέπεται σε αποκλειστικό δικαίωμα για 25 χρόνια.

Οι συντάκτες του παραπάνω νόμου θέλουν να δώσουν στην Τράπεζα ένα χαρακτήρα που να εξυπηρετεί συμφέροντα τόσο κτηματικής φύσεως όσο και προεξοφλητικής. Έτσι η ΕΤΕ υποχρεούνταν 2/3 του κεφαλαίου της να τα προσφέρει για ενυπόθηκα δάνεια ενώ το υπόλοιπο 1/3 του κεφαλαίου της σε δάνεια επί ενέχυρο χρυσού, ασημιού ή ομολογιών και σε προεξοφλήσεις¹⁴. Το επιτόκιο των ενυπόθηκων και επί ενέχυρων δανείων ορίστηκε στο 10% ως ανώτατο όριο και στις προεξοφλήσεις ορίστηκε στο 8%. Αξιοσημείωτο είναι πως τα επιτόκια αυτά είναι εξαιρετικά χαμηλά για την περίοδο στην οποία αναφερόμαστε εφόσον μέχρι τότε το επιτόκιο στα ενυπόθηκα και επί ενέχυρο δάνεια κυμαινόταν στο 18-48%¹⁵. Με αυτό τον τρόπο, ο νομοθέτης, επεδίωκε την ταχεία διείσδυση του τραπεζογραμματίου στην αγορά ώστε αυτή να απαλλαχθεί από το πρόβλημα της στενότητας χρήματος που ενυπήρχε και ταυτόχρονα να αποδεχθεί και το κοινό το νέο αυτό πιστωτικό μέσο προς όφελος της Τράπεζας.

Όσον αφορά το μέρος του κεφαλαίου που θα δινόταν για ενυπόθηκα δάνεια ή για δάνεια επί ενέχυρο, ο νομοθέτης με το να ορίζει ότι 2/3 του κεφαλαίου της Τραπέζης θα αφιερώνονται για αυτές τις εργασίες δείχνει

¹³ Βλ. Ε.Κ., Στασινόπουλο, *ό.π.*, σελ. 33.

¹⁴ Βλ. Ι.Α.Ε.Τ.Ε., Καταστατικό της ΕΤΕ, φακ. Νόμος περί ...20 Μαρτίου 1841.

¹⁵ Βλ. Χ.Α., Μούλια, *ό.π.*, σελ. 349.

καθαρά τις τάσεις και τις συνθήκες της εποχής. Λόγω του ότι το μεγαλύτερο μέρος των παραγωγικών δυνάμεων της χώρας απασχολούνταν στον πρωτογενή τομέα της οικονομίας ήταν φυσικό να θεωρείται πως ενισχύοντας το κομμάτι αυτό η οικονομία θα παρουσίαζε σημαντική βελτίωση. Όμως για να πραγματοποιηθεί αυτή η βελτίωση θα έπρεπε να ξεπεραστούν τα προβλήματα που πήγαιναν προς τα πίσω την αγροτική οικονομία. Γι'αυτό με τη χορήγηση του μεγαλύτερου μέρους του κεφαλαίου της Τράπεζας προς τον αγροτικό χώρο ήθελαν να ξεπεράσουν τα προβλήματα και τις καταστροφές στη γη που άφησε πίσω του ο απελευθερωτικός αγώνας, να βοηθήσουν τους αγρότες με το πρόβλημα της αχρηματίας και επιπλέον να καταφέρουν οι αγρότες να δανειστούν με ευνοϊκούς για αυτούς όρους.

Πέραν των παραπάνω ρυθμίσεων το καταστατικό της ΕΤΕ έθετε και διάφορους περιορισμούς όσον αφορά την κυκλοφορία των τραπεζογραμμάτων. Καταρχήν ορίστηκε ένα υποχρεωτικό ποσοστό κάλυψης στην κυκλοφορία τους κατά 1/3 σε μεταλλικό¹⁶. Αν και ο περιορισμός αυτός περιείχε διάφορα προβλήματα, όπως το ότι σε συνθήκες κρίσης η σχέση μεταλλικού αποθέματος και κυκλοφορίας τραπεζογραμμάτων δε θα ήταν σε θέση να καλύψει μία αυξημένη ζήτηση σε μεταλλικό, είχε το θετικό πως μπορούσε να δημιουργήσει ένα κλίμα εμπιστοσύνης στο κοινό όσον αφορά την αξιοπιστία της Τράπεζας και της κυκλοφορίας του τραπεζογραμμάτιου. Ένα δεύτερο μέτρο που θωράκιζε την άμυνα της τράπεζας απέναντι σε συνθήκες κρίσεων ήταν ότι είχε τη δυνατότητα τα ποσά που χορηγούσε μέσω του προεξοφλητικού δανεισμού αλλά και των πιστώσεων με ανοικτό λογαριασμό να τα καταστήσει απαιτητά το πολύ σε τρεις μήνες για το πρώτο

¹⁶ Βλ. Ν.Δ., Κουγέα, *Η τιμή του συναλλάγματος και η νομισματική πολιτική στην Ελλάδα (1843-1879)*, Αθήνα 1992, σελ. 53.

και το πολύ σε ένα μήνα για πιστώσεις με ενέχυρο χρυσού, αργύρου ή ομολογιών και έξι μήνες για πιστώσεις που γινόντουσαν με υποθήκη κτημάτων, όσον αφορά το δεύτερο¹⁷. Αυτό το μέτρο όπως θα φανεί και στα επόμενα κεφάλαια μπορούσε να γίνει ένα μέτρο πίεσης και να δημιουργήσει συνθήκες στενότητας στην αγορά χρήματος σε περιόδους κρίσεων με αποτέλεσμα την αχρηματία στην αγορά να την προκαλεί όχι μόνο η κρίση που μπορεί να ενυπάρχει αλλά και η ίδια η Τράπεζα θέλοντας να εξασφαλίσει τα συμφέροντά της, όπως το να μην της παρουσιαστεί πρόβλημα όσον αφορά το εναποταμίεμά της από την εξαργύρωση των τραπεζογραμματίων και ταυτόχρονα να συγκρατήσει την αναλογία εναποταμιεύματος και τραπεζογραμματίου στο 1/3. Το τελευταίο μέτρο σχετικό με το καταστατικό της Τράπεζας που αφορά την κυκλοφορία των τραπεζογραμματίων έχει να κάνει με τη συσχέτιση των τελευταίων με τα κεφάλαια της Τράπεζας. Σύμφωνα με τον κανονισμό το παθητικό της Τράπεζας δε θα έπρεπε να υπερβαίνει το μετοχικό της κεφάλαιο, σε αντίθετη περίπτωση αν δηλαδή το παθητικό της Τράπεζας έμενε ακάλυπτο τότε έπρεπε να σταματήσει η αύξηση στην κυκλοφορία των τραπεζογραμματίων, εκτός και αν αυξάνονταν το μετοχικό κεφάλαιο της Τράπεζας κάτι όμως που μπορούσε να γίνει μόνο ύστερα από σχετική απόφαση που θα είχε παρθεί από τη Γενική Συνέλευση των Μετόχων. Όμως στη Γενική Συνέλευση των μετόχων βαρύνουσα ήταν η ψήφος της κυβέρνησης με αποτέλεσμα κάθε απόφαση να πρέπει να εγκριθεί πρώτα από την ίδια, έτσι το ποσό γρήγορα θα αναπτυσσόταν η Τράπεζα να εξαρτάται από τη δική της βούληση¹⁸.

¹⁷ Στο ίδιο, σελ. 55.

¹⁸ Στο ίδιο, σελ. 57.

Επομένως, στην περίπτωση που η ΕΤΕ επιθυμούσε να διευρύνει την κυκλοφορία των τραπεζογραμματίων της θα έπρεπε να αυξήσει είτε το μετοχικό της κεφάλαιο, είτε το εναποταμίευμά της, είτε τα εμπορικά γραμμάτια και τις ομολογίες τα οποία θα έπρεπε να είναι υπογεγραμμένα από φερέγγυους εμπόρους¹⁹.

Η αρχική απόφαση της ΕΤΕ για χορήγηση δανείων επιλεκτικά υπέρ των αγροτών γρήγορα θα τεθεί υπό αμφισβήτηση. Η κρίση που θα περάσει η χώρα μεταξύ των ετών 1841 και 1843 θα δείξουν πως η χορήγηση μακροπρόθεσμων δανείων με υποθήκη ή με ενέχυρο θα φέρει προβλήματα στις εργασίες της Τραπεζής αφού οι αγρότες που πλήττονται άλλη μία φορά από γεωργική κρίση δε θα έχουν τη δυνατότητα γρήγορης αποπληρωμής των δανείων ούτε καν των τοκοχρεολυσίων. Η ΕΤΕ γρήγορα θα καταλάβει πως η μόνη λύση είναι να προσεταιριστεί τους μεγαλέμπορους και τοκογλύφους του τόπου που μέχρι εκείνη τη στιγμή δεν ενδιαφερόταν, λόγω καταστατικού, να συνεργαστεί μαζί τους. Ουσιαστικά, μέχρι την ίδρυση της ΕΤΕ οι μεγαλέμποροι ήταν αυτοί που συγκέντρωναν στα χέρια τους το περισσότερο κεφάλαιο και δεν έβλεπαν καθόλου θετικά την ίδρυση ενός πιστωτικού ιδρύματος αφού ήθελαν μονάχα αυτοί να ελέγχουν την αγορά χρήματος στη χώρα. Με την ίδρυση της ΕΤΕ αυτοί βρέθηκαν σε δύσκολη θέση αφού ξαφνικά είχαν να συναγωνιστούν τα ελκυστικά επιτόκια της τόσο στα ενυπόθηκα και επί ενέχυρο δάνεια όσο και στις προεξοφλήσεις. Η σύγκρουση συμφερόντων ήταν εμφανής αφού και η ΕΤΕ και οι μεγαλέμποροι-τοκογλύφοι πραγματοποιούσαν δάνεια στο μεγαλύτερο όγκο του αγροτικού πληθυσμού αλλά και σε κάθε είδος και μορφή εμπορίου. Το κυριότερο όπλο που κατέχει η

¹⁹ Βλ. Π., Πιζανία, *Μισθοί και Εισοδήματα στην Ελλάδα (1842-1923), Το παράδειγμα των υπαλλήλων της Εθνικής Τράπεζας*, Αθήνα 1985, σελ. 33.

ΕΤΕ είναι ο χαμηλότοκος δανεισμός με τη μακρόχρονη δυνατότητα εξόφλησης και η έκδοση τραπεζογραμμάτων. Από την άλλη οι μεγαλέμποροι-τοκογλύφοι είχαν δημιουργήσει μεταξύ τους πιστωτικά δίκτυα με τα οποία ήλεγχαν όλη την κίνηση των μεταλλικών νομισμάτων που είναι απαραίτητα στην ΕΤΕ για να έχουν αντίκρισμα τα τραπεζογραμμάτιά της, καθώς ακόμη αρνούνταν συστηματικά να γίνουν μέτοχοι σε αυτήν ώστε να καταφέρει να αυξήσει το μεταλλικό της κεφάλαιο που θα της έδινε τη δυνατότητα να αυξήσει το εναποταμίευμά της και άρα την κυκλοφορία των τραπεζογραμμάτων της. Όμως η ΕΤΕ έχει ένα ακόμη μειονέκτημα εκ των έσω. Το καταστατικό της δεν της επιτρέπει να χορηγήσει άνω του 1/3 των κεφαλαίων της για προεξοφλητικό δανεισμό και από τον Απρίλιο του 1843²⁰ για πιστώσεις ανοικτού λογαριασμού ώστε να μπορέσει να εκμεταλλευτεί το βραχυπρόθεσμο χαρακτήρα αυτών των πιστώσεων και τη γρήγορη εξόφλησή τους, αλλά την υποχρεώνει να διαθέτει τα 2/3 των κεφαλαίων της σε μακροπρόθεσμο δανεισμό. Το τελευταίο αν και κάνει την ΕΤΕ ελκυστικότερη στο ευρύ κοινό τη στερεί από ευελιξία σε περιόδους κρίσεων.

Έτσι σύμφωνα με τα παραπάνω η ΕΤΕ στρέφεται και επιδιώκει, πλέον, να προσεταιριστεί με τα μεγάλα κεφάλαια της χώρας αφήνοντας πίσω την προσπάθεια για κοινωνική πολιτική. Προσπαθεί όσο το δυνατόν περισσότερο να περιορίσει τη χορήγηση ενυπόθηκων δανείων σε αγρότες παρέχοντας μεγάλο μέρος κεφαλαίων για το δανεισμό των μεγαλεμπόρων-τοκογλύφων. Η ΕΤΕ γνώριζε πως οι τοκογλύφοι θα δάνειζαν αργότερα με υποθήκη στα χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα του πληθυσμού τα ποσά που δανείστηκαν αυξάνοντας το επιτόκιο και μειώνοντας το χρόνο αποπληρωμής. Η Τράπεζα

²⁰ Στο ίδιο, σελ. 38.

πλέον δεν είχε να φοβηθεί την περίπτωση μη αποπληρωμής των χορηγούμενων δανείων της αφού οι περισσότεροι μεγαλέμποροι-τοκογλύφοι θεωρούσε πως ήταν αρκετά φερέγγυοι. Όμως όπως θα φανεί αργότερα όταν η κρίση του 1848 θα χτυπήσει την πόρτα της ΕΤΕ οι μεγαλέμποροι θα είναι αυτοί που θα αρνηθούν πρώτοι να εξοφλήσουν τις οφειλές τους από τα χορηγούμενα δάνεια σε αντίθεση με τους διάφορους μικρούς και μεσαίους εμπόρους οι οποίοι θέλοντας να διατηρήσουν καλές σχέσεις με την Τράπεζα θα τρέξουν πρώτοι να εξοφλήσουν τις οφειλές τους²¹.

Ταυτόχρονα με τον περιορισμό των ενυπόθηκων δανείων η ΕΤΕ προσπαθεί να αυξήσει τις χορηγούμενες πιστώσεις για προεξοφλήσεις και ανοικτούς λογαριασμούς πάντα βέβαια υπέρ του εμπορικού κλάδου. Αυτό της δίνει το πλεονέκτημα της γρήγορης αποπληρωμής των πιστώσεων και άρα ενός γρηγορότερου κύκλου εργασιών για την Τράπεζα που θα της αποφέρει περισσότερα κέρδη μέσα από τις εισπραττόμενες προμήθειες καθώς επίσης και το πλεονέκτημα της γρήγορης αύξησης της κυκλοφορίας των τραπεζογραμμάτων της όπου με την αποπληρωμή των δανείων θα εισρέουν στα ταμεία της μεγαλύτερες ποσότητες μεταλλικού που θα αυξάνουν έτσι το εναποταμίευμά της. Η παραπάνω διαδικασία θα φέρει ως φυσικό επακόλουθο τη μεγαλύτερη εισχώρηση του τραπεζογραμματίου στην εγχώρια αγορά χρήματος κάνοντάς το ένα αξιόπιστο μέσο ευρείας κυκλοφορίας στη συνείδηση του κοινού.

Όπως προαναφέρθηκε νωρίτερα η ΕΤΕ ιδρύθηκε σε μία περίοδο γενικότερης γεωργικής κρίσης. Τα προβλήματα που ταλάνιζαν για ακόμη μία φορά το συγκεκριμένο χώρο προέρχονταν πάλι από τις άσχημες καιρικές

²¹ Βλ. Γ.Β., Δερτύλη, *Ιστορία του Ελληνικού Κράτους 1830-1920*, том. Α, Αθήνα 2005, σελ. 184.

συνθήκες και από τη ραγδαία πτώση των τιμών των κύριων αγροτικών προϊόντων. Η απεικόνιση του προβλήματος φαίνεται καθαρά για άλλη μια φορά στα φορολογικά έσοδα του κράτους που προέρχονταν από την παραγωγή της σταφίδας τα οποία μειώθηκαν κατά 43,8% όση ήταν περίπου και η πτώση της τιμής της που έφτασε το 42,8%²². Την περίοδο 1841-1843 η γεωργική κρίση θα έχει τη βάση της σε ένα συνδυασμό από άσχημες καιρικές συνθήκες που θα έχουν ως αποτέλεσμα τη ραγδαία μείωση του όγκου της παραγωγής και ταυτόχρονα αντί οι τιμές να αυξάνονται να γίνεται το αντίθετο λόγω του ότι την ίδια χρονική περίοδο η αγροτική παραγωγή της Ευρώπης χαρακτηρίζεται από ευφορία με αποτέλεσμα να υπάρχουν μεγάλες διαθέσιμες ποσότητες προς εισαγωγή στη χώρα ρίχνοντας έτσι κατακόρυφα τις τιμές.

Παρόμοια προβλήματα και κρίση παρουσιάζονται και στο εμπόριο την τριετία αυτή. Το εξαγωγικό εμπόριο της χώρας νεκρώνεται λόγω της μείωσης του όγκου της παραγωγής που προκαλείται από τις καιρικές συνθήκες αλλά και από την ευφορία των προηγούμενων χρόνων όπου οι μεγάλες εξαγωγές, τότε, οδήγησαν σε αυξημένα αποθέματα τις χώρες του εξωτερικού μην έχοντας ανάγκη από νέες εισαγωγές. Ακόμη, μείωση παρατηρήθηκε και στο εισαγωγικό αλλά και το εσωτερικό εμπόριο της χώρας αφού πλέον οι άνθρωποι λόγω της κρίσης έβλεπαν τα εισοδήματά τους και η αγοραστική τους δύναμη να μειώνεται.

Ο τελικός αποδέκτης της κρίσης του 1841-1843 ήταν το κράτος, αφού μειώθηκαν οι εισπράξεις των φορολογικών του εσόδων. Η κρίση είχε οδηγήσει στην ελάττωση των εισοδημάτων τόσο των αγροτών όσο και των εμπόρων και ακολούθως λογικό ήταν να επηρεαστούν και τα φορολογικά

²² Βλ. Θ., Σακελαρόπουλο, ό.π., τομ. Α', σελ.136.

έσοδα του κράτους. Την περίοδο αυτή το κράτος χάνει 1/3 των εσόδων του και οδηγείται έτσι σε μία κατάσταση δημοσιονομικής κρίσης²³. Το 1843 που θεωρείται και το κρισιμότερο έτος από άποψη κορύφωσης της κρίσεως το κράτος καταλήγει να κηρύξει πτώχευση. Η αιτία της απόφασης αυτής από την ελληνική κυβέρνηση προέρχεται κυρίως από το εξωτερικό. Ανεξάρτητα με το ότι το κράτος βρισκόταν ήδη σε δυσχερή θέση λόγω της έμπορο-γεωργικής κρίσης και άρα με μειωμένο κρατικό προϋπολογισμό, την κατάσταση ήρθε να επιδεινώσει ακόμα περισσότερο η απόφαση των τριών Μεγάλων Δυνάμεων, που ήταν οι εγγυήτριες χώρες για το δάνειο Rotchild, να εξοφληθεί το υπόλοιπο χρέος άμεσα. Το συνολικό υπολειπόμενο χρέος του κράτους ανερχόταν σε 35.239.000 δραχμές και ήταν 2,4 φορές ο προϋπολογισμός του 1843²⁴. Η κυβέρνηση «πλήρωνε» τώρα την αναβλητικότητα και ανικανότητά της να καταφέρει να απορροφήσει παραγωγικά το δάνειο, δημιουργώντας τις κατάλληλες προϋποθέσεις για παραγωγικές επενδύσεις όπου μακροπρόθεσμα θα οδηγούσαν τη χώρα σε οικονομική ανάπτυξη.

Τα επόμενα χρόνια μέχρι το 1847 αρχίζει σταδιακά μια μικρή ανάκαμψη στην οικονομία η οποία θα έχει πάλι ως βάση της την ανάκαμψη που παρατηρείται την ίδια περίοδο στη γεωργία. Αφετηρία ήταν ο νόμος που ψηφίστηκε τον Απρίλιο του 1843 για τα σιτηρά²⁵ και ο οποίος βασιζόταν σε ένα σύστημα κινητών δασμών. Με το νόμο αυτό το κράτος επεδίωκε την αύξηση των τιμών των σιτηρών έτσι ώστε να καταφέρει να έχει περισσότερα έσοδα στα δημόσια ταμεία και δευτερεύοντος ενδιαφερόταν για την οικονομική προστασία των παραγωγών. Οι τιμές πράγματι την επόμενη τετραετία σημειώνουν μεγάλη άνοδο χωρίς ωστόσο να αυξάνεται και η αξία της

²³ Στο ίδιο, σελ. 160.

²⁴ Στο ίδιο, σελ. 164.

²⁵ Στο ίδιο, σελ. 197.

γεωργικής παραγωγής. Η άνοδος των τιμών ωθεί την οικονομία για κάτι καλύτερο όμως χωρίς την περαιτέρω ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων της χώρας αυτό δε μπορεί να γίνει. Ο νόμος που σε τελευταία ανάλυση ήταν και προστατευτικός υπέθαλπτε την κερδοσκοπία αφήνοντας στο περιθώριο τις προοπτικές ανάπτυξης που θα μπορούσαν να δημιουργηθούν από τον ανταγωνισμό με άλλες χώρες.

Τέλος, οι χρονιές 1844,1845 και 1846 χαρακτηρίζονται από την προσπάθεια που γίνεται για το προοδευτικό κλείσιμο του δημοσιονομικού ελλείμματος ύστερα από την πτώχευση του 1843. Όμως η προσπάθεια αυτή θα συναντήσει εμπόδια στα χρόνια 1847 και 1848. Το 1847 θα παρατηρηθούν γεγονότα όπως η διεθνής οικονομική κρίση που θα επιδράσει αρνητικά στην προσπάθεια για αύξηση των δημόσιων εσόδων. Η χρονιά θα είναι και πάλι κακή για τη γεωργία όπου θα παρατηρηθεί πάλι πτώση στην παραγωγή και τις τιμές των δημητριακών αλλά και στη σταφίδα όπου η πτώση της τιμής θα είναι τόσο μεγάλη που θα φθάσει να μειωθεί κατά 40% της τιμής της προηγούμενης χρονιάς. Το 1848 θα είναι μία κρίσιμη χρονιά για την πορεία τόσο της ελληνικής οικονομίας όσο και την πορεία της ΕΤΕ. Τη χρονιά αυτή θα δημιουργηθεί πιστωτική κρίση κάτι που δε θα έχει ξανασυμβεί στην ελληνική επικράτεια και θα φέρει την ΕΤΕ στα πρόθυρα του κλεισίματος.

Η ΔΙΕΘΝΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ ΤΟΥ 1847-1848

Το 1848 είναι μία χρονιά σταθμός για την Ευρώπη. Νέες ιδέες εμφανίζονται, φιλελεύθερα και εθνικιστικά αιτήματα εγείρονται και μία σειρά από επαναστάσεις αμφισβητούν τη νομιμότητα της υπάρχουσας τάξης πραγμάτων. Χαρακτηριστικό της συγκεκριμένης περιόδου είναι η εμφάνιση και η γρήγορη εξάπλωση σοσιαλιστικών ιδεών. Σημαντική επίδραση στις επαναστατικές εξελίξεις ανά την Ευρώπη άσκησε αναμφίβολα η εξέγερση στο Παρίσι το Φεβρουάριο του 1848, η οποία αποτέλεσε κατά κάποιο τρόπο το έναυσμα για τις επαναστάσεις που ακολούθησαν. Οι επαναστάσεις ξέσπασαν σχεδόν ταυτόχρονα στη Γαλλία, στην Ιταλία, στα Γερμανικά κρατίδια, στην Αυστρία, στην Ελβετία και σε λιγότερο οξεία μορφή στην Ισπανία, τη Δανία, τη Ρουμανία, την Ιρλανδία, την Ελλάδα αλλά και τη Βρετανία.

Όμως αυτές οι κοινωνικές επαναστάσεις του 1848 ήλθαν ως μία φυσική συνέχεια της οικονομικής, βιομηχανικής και πιστωτικής κρίσης που είχε πλήξει την Ευρώπη τις δύο προηγούμενες χρονιές. Η κρίση συνδεόταν αφενός με την καταστροφή της πατατοπαραγωγής στην Ιρλανδία και σε άλλες βορειοευρωπαϊκές χώρες καθώς και τις ανεπαρκείς σοδειές δημητριακών το 1845 και το 1846, και αφετέρου την οικονομική ύφεση στην Αγγλία που είχε δημιουργήσει έντονα πιστωτικά προβλήματα. Η κρίση στη Βρετανία, με την πιο ανεπτυγμένη οικονομία της εποχής, είχε αντίκτυπο στο εσωτερικό της επηρεάζοντας τόσο τη βιομηχανία σιδηροδρόμων όσο και τη μεταποιητική βιομηχανία αλλά και το εμπόριο συρρικνώνοντας τις δραστηριότητές τους και αυξάνοντας δραματικά την ανεργία. Τα προβλήματα που χτύπησαν την

οικονομία της Αγγλίας σύντομα επεκτάθηκαν και στις περισσότερες χώρες της Ευρώπης οι οποίες συνδέονταν με αυτή μέσω του εμπορίου.

Πολλοί συγγραφείς συγκλίνουν στην άποψη ότι οι περισσότερες επαναστάσεις του 1848 που οδήγησαν στην ανατροπή των παλαιών καθεστώτων δεν αποτελούσαν την αιτία αλλά την αφορμή και η πραγματική αιτία κρυβόταν πίσω από την πείνα και τη φτώχεια που είχε προκληθεί από την ανεπάρκεια βασικών ειδών διατροφής. Η μειωμένη προσφορά σε τρόφιμα και μάλιστα σε τρόφιμα που ήταν απολύτως απαραίτητα για τη συντήρηση των ανθρώπων στην ευρωπαϊκή ήπειρο προκάλεσαν λιμό με αποτέλεσμα τις ταραχές και το ερέθισμα για επανάσταση να προέρχεται από τις πεινασμένες μάζες. Μάλιστα θα μπορούσε να λεχθεί πως υπάρχει και μία συσχέτιση των χωρών που επλήγησαν από λιμό και οικονομική εξαθλίωση με εκείνες που έζησαν τις πολιτικές αναταραχές και επαναστάσεις. Στην ουσία οι πολιτικές ταραχές έπονται της οικονομικής εξαθλίωσης και οριοθετούνται σε εκείνο το γεωγραφικό χώρο όπου εμφανίζονται αρχικά τα οικονομικά προβλήματα.

Τα νοικοκυριά των χαμηλών τάξεων, που είναι και η κύρια επαναστατική μάζα, είναι αυτά που είναι περισσότερο ευάλωτα στις κρίσεις αφού είναι και οι τελικοί αποδέκτες μέσα από το ρόλο τους ως εργάτες αφού οι μισθοί μειώνονται και του ρόλου τους ως τελικοί καταναλωτές αφού υπάρχουν αυξήσεις στις τιμές των κυριότερων ειδών διατροφής. Την εξεταζόμενη περίοδο σχεδόν όλο το εισόδημα των νοικοκυριών καταναλώνεται σε είδη διατροφής. Το μεγαλύτερο μέρος του εισοδήματος ξοδεύεται στην κατανάλωση δημητριακών και πατάτας κάτι που κάνει τα νοικοκυριά πολύ ευαίσθητα σε αλλαγές στις τιμές αυτών των προϊόντων. Όσο μικρότερο λοιπόν είναι το εισόδημά τους τόσο μεγαλύτερη είναι και η

ευαισθησία τους σε μεταβολές στις τιμές και τόσο μεγαλύτερη θα είναι και η αναλογία του εισοδήματος που θα καταναλώνεται στη διατροφή σε σχέση με την κατανάλωση άλλων προϊόντων.

Το πρόβλημα στις κοινωνίες των χωρών που ταλαιπώρησε η κρίση είναι διαρθρωτικό και δε μπορεί να εντοπιστεί σε ένα τομέα της οικονομίας. Την ίδια περίοδο παρουσιάζονται σχεδόν ταυτόχρονα προβλήματα τόσο στη γεωργία όσο στο εμπόριο, τη βιομηχανία και το πιστωτικό τομέα.

Στα μέσα του 19^{ου} αιώνα η συντριπτική πλειοψηφία των κατοίκων της Ευρώπης αποτελούνταν από ανθρώπους που κατοικούσαν στην ύπαιθρο. Ακόμη και στην Αγγλία την πιο εκβιομηχανισμένη χώρα της περιόδου ο αγροτικός πληθυσμός ήταν πολύ μεγαλύτερος από αυτόν που ζούσαν στις πόλεις. Η γεωργία ήταν αυτή που συνεισέφερε ακόμη κατά ένα μεγάλο ποσοστό στο ΑΕΠ της χώρας.

Από τις αρχές κιόλας του 19^{ου} αιώνα η αγροτική παραγωγή είχε αυξηθεί χάρη στους νέους επαναστατικούς τρόπους καλλιέργειας που εφευρέθηκαν. Μέθοδοι όπως ο αερισμός και η κονιορτοποίηση* του εδάφους έφεραν αποτελέσματα τόσο στην αύξηση της παραγωγής όσο και παρείχαν ευκολία στους αγρότες για την επίλυση του προβλήματος της αγρανάπαυσης. Η αγρανάπαυση δεν ήταν πλέον υποχρεωτική να γίνεται κάθε χρόνο αλλά έδινε το περιθώριο να γίνεται ανά τετραετία ώσπου η μέθοδος αυτή εγκαταλείφθηκε με τη σπορά χορτονομής και βοτάνων να παίρνουν τη θέση της μιας και αυτές οι μέθοδοι αποδείχθηκαν αποτελεσματικότερες¹. Ακόμη στην εξεταζόμενη περίοδο έκαναν την εμφάνισή τους και συνδυαστικές

* Μέθοδος με την οποία γίνεται κάτι σκόνη.

¹ Βλ. Β. Κρεμμυδά, *Εισαγωγή στην Οικονομική Ιστορία της Ευρώπης (16^{ος}-20^{ος} αιώνας)*, Αθήνα 1997, σελ. 278.

καλλιέργειες όπως ήταν αυτές της πατάτας και των τεύτλων. Προϊόντα τα οποία ήταν εύκολα καλλιεργήσιμα, φτηνά στην παραγωγή τους και μπορούσαν να θρέψουν τις πεινασμένες μάζες της ευρωπαϊκής ηπείρου.

Ένα ακόμη όμως σημείο όσον αφορά τη γεωργία, ίσως και το σημαντικότερο ήταν η αλλαγή που επικράτησε στο καθεστώς της γαιοκτησίας. Από τα μισά του 19^{ου} αιώνα και έπειτα ο θεσμός της αγοράς γίνεται για τη γεωργία ο λόγος για τον οποίο οι γαίες καλλιεργούνται πλέον εντατικά και εκτατικά. Ο καιρός που οι άνθρωποι, τουλάχιστον στην Αγγλία, παρήγαγαν τα προϊόντα από το χωράφι με μοναδικό σκοπό την αυτοκατανάλωση είχε περάσει. Πλέον η παραγωγή γινόταν με όσο το δυνατόν εντατικότερους ρυθμούς και με κριτήριο αυτό της απόκτησης κέρδους μέσω της εμπορευματοποίησης των προϊόντων στην αγορά. Γι'αυτό λοιπόν στην Αγγλία επιβλήθηκαν θεσμικά μέτρα όπως η υποχρεωτική καλλιέργεια όλων των γαιών, η διανομή των δημόσιων γαιών σε ιδιώτες και ο θεσμός των περιφράξεων². Αυτά τα μέτρα όπως είναι εμφανές πάρθηκαν υπό την επήρεια της προώθησης του καπιταλισμού στο χώρο της αγροτικής οικονομίας, γεγονός που απέφερε την εμπορευματοποίηση στην γεωργική παραγωγή και τη διεύρυνση στην παγκόσμια αγορά.

Η Αγγλία προσπαθούσε όσο ήταν αυτό δυνατό να φέρει την ελευθερία στο εμπόριο τόσο στις εξαγωγές, αν και αυτό ήταν κάτι που ήδη επεδίωκε, όσο και στις εισαγωγές. Η μείωση των εισαγωγών της μέσω του Νόμου των Σιτηρών (1815-1846) είχε οδηγήσει στην αλματώδη αύξηση των τιμών των αγροτικών της προϊόντων λόγω της μειωμένης προσφερόμενης ποσότητας αφού η παραγωγή αγροτικών προϊόντων στην Αγγλία δεν έφτανε για να

² Στο ίδιο, σελ. 279.

θρέψει ολόκληρο τον πληθυσμό της. Ούτως ή άλλως στην Αγγλία είχαν καταλάβει πως άνοιγμα στην αγορά για τα βιομηχανικά της προϊόντα θα γινόταν μόνο μέσω της αύξησης των εισαγωγών αγροτικών προϊόντων από άλλες χώρες. Έτσι κι αλλιώς η Αγγλία έβλεπε το ποσοστό που συμμετείχε η γεωργία στο ΑΕΠ να μειώνεται λόγω της εξέλιξης της Βιομηχανικής Επανάστασης. Μέσω του ανοίγματος της αγοράς μετά το 1846 και της αύξησης των εισαγωγών της η Αγγλία πίστευε πως θα δημιουργούνταν ένας κύκλος κεφαλαίου όπου οι αναπτυσσόμενες χώρες θα ωφελούνταν μεν αφού θα έβρισκαν αγοραστή στα αγροτικά προϊόντα τους τα οποία είχε ανάγκη η Αγγλία και άρα θα αυξάνονταν το εθνικό εισόδημα τους και από την άλλη η Αγγλία θα έβρισκε αγοραστή για τα δικά της βιομηχανικά προϊόντα και έτσι θα ξέφευγε από το τέλμα που είχε περιέλθει η βιομηχανική παραγωγή της.

Παρ'όλες τις προσδοκίες της Αγγλικής κυβέρνησης και παρά την κατάργηση του Νόμου των Σιτηρών η πολυπόθητη ανάπτυξη δεν ήρθε τόσο γρήγορα όσο περίμεναν οι κυβερνώντες. Παρά την αυξημένη ζήτηση του κοινού και παρ'όλο που κατά κάποιο τρόπο οι μισθοί αυξήθηκαν και η ανεργία μειώθηκε, έστω και λίγο, η αύξηση της κατανάλωσης δεν άλλαξε την πορεία της οικονομίας³. Οι εισαγωγές αύξησαν την προσφερόμενη ποσότητα αλλά παρ'όλα αυτά δεν κατάφεραν να ξεπεράσουν τη ζήτηση που υπήρχε έτσι ώστε να μειωθούν οι τιμές. Ο πληθυσμός της Αγγλίας σημείωνε εξάλλου μεγάλη αύξηση με αποτέλεσμα η ζήτηση να είναι μεγάλη και τα πλεονάσματα των χωρών από τις οποίες εισήγαγε η Αγγλία σιτηρά, όπως ήταν η Ρωσία, οι χώρες της βαλτικής, η Οθωμανική αυτοκρατορία και οι παραδουνάβιες ηγεμονίες, να μην επαρκούν για τη διατροφή του κόσμου. Ο πληθυσμός,

³ Βλ. H. Heaton, *Economic History of Europe*, Ν. Υόρκη & Λονδίνο 1936, σελ. 312.

όμως, της Ευρώπης γενικότερα παρουσίαζε αύξηση με αποτέλεσμα χρόνο με το χρόνο τα πλεονάσματα των παραγωγών χωρών που προμήθευαν την Αγγλία να μειώνονται με αποτέλεσμα ο λιμός να είναι προ των πυλών.

Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα της Ιρλανδίας όπου ο λιμός χτύπησε τη χώρα αυτή ανελέητα και η κατάσταση που δημιουργήθηκε εκεί το 1847 ήταν ίσως η πιο δραματική από όσες διαδραματίστηκαν στον ευρωπαϊκό χώρο. Ο Ιρλανδικός πληθυσμός αποτελούνταν κατά κύριο λόγο από μία μεγάλη μάζα μικροκαλλιεργητών και ενοικιαστών γης οι οποίοι πλήρωναν τεράστια ενοίκια σε μια μικρή ομάδα γαιοκτημόνων⁴. Η αύξηση του πληθυσμού από τις αρχές του 19^{ου} αιώνα επέδρασε σημαντικά την οικονομική εξαθλίωση στην οποία ήδη βρίσκονταν οι Ιρλανδοί. Η ανακάλυψη της καλλιέργειας της πατάτας κατάφερε να δώσει τροφή και να συντηρήσει τον πεινασμένο Ιρλανδικό λαό. Αυτό βέβαια όπως μας διδάσκει η ιστορία είχε μία ημερομηνία λήξης. Από το γεγονός ότι στο Ιρλανδικό έδαφος δεν είχε αναπτυχθεί καθόλου η βιομηχανία μπορούσε να συμπεράνει κανείς ότι δεν υπήρχαν οι όροι για τη βελτίωση των όρων της επιβίωσης του τοπικού πληθυσμού. Όταν ο πληθυσμός αυτής της χώρας αυξήθηκε αρκετά δε μπορούσε πλέον να τραφεί. Μαζί με το συνδυασμό επιδημιών και της αρρώστιας στην καλλιέργεια της πατάτας που ήταν το βασικό έως και το μοναδικό διατροφικό προϊόν για αυτόν το λαό η κατάσταση που δημιουργήθηκε μπορούσε να χαρακτηριστεί από τραγική έως και καταστροφική. Τη περίοδο από το 1846 έως το 1851 υπολογίζεται ότι 1 εκατ. άνθρωποι έχασαν τη ζωή τους και άλλοι τόσοι μετανάστευσαν για να

⁴ Βλ. E. J. Hobsbawm, *Η εποχή των επαναστάσεων 1789-1848*, Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης 2000, σελ. 236.

γλιτώσουν από το λιμό⁵. Παρ'ότι κατά κύριο λόγο η Ιρλανδία ήταν αυτή που αντιμετώπισε το πρόβλημα του λιμού αυτό παρουσιάστηκε και σε άλλα μέρη όχι βέβαια με την ίδια ένταση.

Παρατηρώντας την πορεία των τιμών των αγροτικών προϊόντων θα δούμε ότι από το 1845 αυτές αυξάνονται και αυτό συμβαίνει μέχρι το 1847 όπου οι χώρες της Ευρώπης μαστίζονται από κακές σοδειές. Οι καταναλωτές έχουν να αντιμετωπίσουν μία συνεχιζόμενη αύξηση των τιμών και παρ'όλο που το '48 η αγροτική παραγωγή τελικά αυξάνεται οι τιμές θα αργήσουν να πέσουν έτσι ώστε να υπάρξει ομαλοποίηση στην αγορά, με εξαίρεση την Αγγλία όπου εκεί οι τιμές θα μειωθούν αρκετά με αποτέλεσμα να προκληθεί κρίση από την υπερβολική πτώση των τιμών (το 1847 σελίνι/quarter 69.05, ενώ το 1848 σελίνι/quarter 50.06)⁶. Εδώ η πορεία των τιμών των αγροτικών προϊόντων μπορεί να συνδεθεί με τα πολιτικά γεγονότα και τις επαναστάσεις που ξεσπούν αυτήν τη χρονιά σε ολόκληρη σχεδόν την Ευρώπη. Η μακροχρόνια πείνα και φτώχεια είναι αυτές που σπρώχνουν τους απελπισμένους ευρωπαίους στον ξεσηκωμό⁷.

Γενικότερα, θα μπορούσε να λεχθεί πως την εξεταζόμενη περίοδο οι κάτοικοι της ευρωπαϊκής ηπείρου ήταν τελείως ανυπεράσπιστοι στις κλιματολογικές συνθήκες οι οποίες καθόριζαν το ύψος της ετήσιας συγκομιδής. Τα δημητριακά ήταν το προϊόν με τη μεγαλύτερη ζήτηση και μάλιστα η ζήτηση για αυτό ήταν ανελαστική. Άλλωστε το ψωμί ήταν πάντα το ελάχιστο που μπορούσαν οι άνθρωποι σε περιόδους οικονομικής εξαθλίωσης να καταναλώσουν. Όσο η τιμή των δημητριακών και να αυξανόταν πάντοτε θα υπήρχε υψηλή ζήτηση για αυτό σε αντίθεση με την περίπτωση που όταν η

⁵ Στο ίδιο, σελ. 237.

⁶ Βλ. Β. Καρδάση, *Έλληνες Ομογενείς στη Νότια Ρωσία 1775-1861*, Αθήνα 1998, σελ. 181.

⁷ Βλ. Σ. Μπρέκης, *Το 1848 στην Ελλάδα*, διδακτορική διατριβή, Αθήνα 1984, σελ. 34-37.

ζήτηση για δημητριακά ικανοποιείται τότε αυτή γίνεται ελαστική για αυτό το προϊόν και ανελαστική πλέον για άλλα προϊόντα τα οποία είναι στη σειρά προτίμησης των ανθρώπων. Εξάλλου όταν οι τιμές των τροφίμων είναι υψηλές τότε οι άνθρωποι αντιμετωπίζουν και άλλου είδους προβλήματα όπως το ότι μεγάλο μέρος του εισοδήματός τους ξοδεύεται στα τρόφιμα με αποτέλεσμα μικρό μόνο μέρος του να μένει για την κατανάλωση σε άλλες αγοραστικές συνήθειες. Το επόμενο βήμα του ανθρώπου μετά την κάλυψη των διατροφικών του αναγκών είναι η κάλυψη των ενδυματολογικών του ορέξεων. Επομένως μπορεί να θεωρηθεί φυσιολογικό ότι μία ακόμη κρίση στο εσωτερικό μίας χώρας μπορεί να δημιουργηθεί από την αρχική κρίση στην αγροτική παραγωγή και να χτυπήσει αυτήν τη φορά την αγορά υφασμάτων⁸. Η βιομηχανία στην αγορά υφασμάτων εξαρτιόταν απόλυτα από το υπόλοιπο διαθέσιμο εισόδημα των καταναλωτών. Μάλιστα εκείνη την περίοδο οι εργοστασιάρχες προβλέπουν το ύψος της παραγωγής τους ανάλογα με τις συνθήκες που επρόκειτο να επικρατήσουν στην αγροτική παραγωγή. Η πτώση της παραγωγής άλλωστε στα υφάσματα το 1846 είχε άμεση σχέση με την αύξηση των τιμών στα τρόφιμα πράγμα που δημιούργησε μεγάλη αύξηση της ανεργίας στον συγκεκριμένο κλάδο της οικονομίας και βέβαια και πολλές χρεοκοπίες⁹. Μάλιστα το 1847 στις γαλλικές πόλεις Roubaix και Lille από τους 40.000 περίπου εργαζόμενους που βρίσκονταν εκεί οι 10.000 περίπου είχαν μείνει άνεργοι¹⁰.

Από την παραπάνω περίπτωση γίνεται φανερό πως υπήρχε μεγάλη συσχέτιση της βιομηχανίας που ανταποκρινόταν στο καταναλωτικό κοινό με

⁸ Βλ. P. Mathias, *The first industrial nation, An economic history of Britain 1700-1914*, 2^η εκδ., London & N. York 1983, σελ. 208.

⁹ Βλ. A. Milward & S. B. Saul, *The economic development of continental Europe 1780-1870*, (1973), σελ. 321.

¹⁰ Στο ίδιο.

την αγροτική παραγωγή. Οι αυξομειώσεις στην παραγωγή του πρωτογενούς τομέα συμπαρέσυραν θετικά ή αρνητικά και το δευτερογενή. Όμως η αγροτική παραγωγή επηρέαζε μέσω του κλάδου του εμπορίου και τη νομισματική πολιτική κάθε χώρας. Κάθε κύμα εισαγωγών, παραπάνω από το φυσιολογικό, που δημιουργούσε μία κακή σοδειά είχε ως αποτέλεσμα να φεύγουν από τη χώρα μεγάλες ποσότητες χρυσού για την εξόφληση των εισαγόμενων προϊόντων κάτι που δημιουργούσε έλλειμμα στο εμπορικό τους ισοζύγιο. Χαρακτηριστικό είναι ότι στην Αγγλία από το 1838 μέχρι το 1848 η αξία των εισαγωγών μόνο για δημητριακά έφτανε τις 10.000.000 λίρες και φυσικά η αξία αυτή εξαγόταν σε χρυσό¹¹. Όμως δεν έφτανε μόνο αυτό, κάθε αύξηση στην τιμή των απαραίτητων εισαγωγών και στην προκειμένη περίπτωση στα δημητριακά, που η εισαγωγή τους ήταν απαραίτητη για τη συντήρηση του πληθυσμού, ανάγκαζε τους καταναλωτές να ξοδεύουν μεγαλύτερο μέρος του εισοδήματός τους σε αυτές. Αυτό δημιουργούσε ένα έμμεσο αποτέλεσμα όπου η αγοραστική δύναμη των καταναλωτών μειωνόταν με μία αντίστοιχη αύξηση της αγοραστικής δύναμης των εξαγωγέων αγροτών (γαιοκτημόνων στην ουσία).

Όμως όπως αναφέρθηκε και προηγουμένως σε αυτό το κεφάλαιο τα προβλήματα που ξεκινούσαν από τον αγροτικό τομέα κατέληγαν και σε άλλους κλάδους της οικονομίας. Έτσι η μείωση της κυκλοφορίας του χρυσού στην εσωτερική αγορά λόγω των πληρωμών διαφόρων υποχρεώσεων προς το εξωτερικό όπως ήταν οι εισαγωγές δημιουργούσε μία μείωση στα αποθεματικά των Τραπεζών και αυτό είχε ως αποτέλεσμα να προκληθεί μία γενικότερη πίεση στο χρηματοπιστωτικό σύστημα της χώρας. Για να

¹¹ Βλ. P. Mathias, *ό.π.*, σελ. 209.

καταφέρουν οι Τράπεζες να διατηρήσουν τη νομισματική τους βάση ακέραιη περιέκοπταν την κυκλοφορία των τραπεζογραμματίων τους, καθιστούσαν άμεσα απαιτητά τα δάνεια που είχαν χορηγήσει και αύξαναν το προεξοφλητικό τους επιτόκιο ελπίζοντας πως με αυτά τα μέτρα θα μπορούσαν να διατηρήσουν τα αποθεματικά τους στα επιθυμητά επίπεδα και θα ανέκοπταν τη δημιουργηθείσα τάση προς φυγή του μεταλλικού.

Η παραπάνω κατάσταση δημιουργείτο όταν οι τιμές των εισαγόμενων αγροτικών προϊόντων αυξάνονταν. Από την άλλη μεριά όταν οι τιμές των αγροτικών προϊόντων μειώνονταν τότε δημιουργούνταν παρόμοια αποτελέσματα κρίσης στην αγορά. Σε ορισμένες φαινομενικά καλές περιόδους για τους εμπόρους, πολλοί από αυτούς έπαιρναν δάνεια από τις τράπεζες και προαγόραζαν μεγάλες ποσότητες δημητριακών πιστεύοντας πως οι τιμές θα ανέβουν αναμένοντας υψηλά κέρδη. Όμως οι τιμές των δημητριακών αντί να αυξάνονται τελικά μειώνονταν με αποτέλεσμα πολλοί έμποροι να βρίσκονται σε μία κατάσταση όπου όχι μόνο δε μπορούσαν να βγάλουν κέρδη από την εμπορική τους δραστηριότητα αλλά δεν είχαν τη δυνατότητα και να αποπληρώσουν τα δανειά τους από τις τράπεζες. Οι τράπεζες σε τέτοιες κρίσιμες περιόδους εφάρμοζαν πολιτική λιτότητας ελαχιστοποιώντας το ύψος των χορηγούμενων δανείων και ακολουθώντας τη συντηρητική πολιτική που αναφέρθηκε στην προηγούμενη παράγραφο. Πολλές όμως από αυτές δεν τα κατάφερναν και χρεοκοπούσαν δημιουργώντας στην αγορά ψυχολογικό σοκ στους ιδιώτες, έλλειψη εμπιστοσύνης στο τραπεζικό σύστημα και χρηματωδεία στην αγορά. Αυτή ήταν και η σειρά των κρίσεων που δημιουργήθηκαν στην Αγγλική οικονομία την εξεταζόμενη περίοδο. Το 1845-1846 οι κακές συγκομιδές και τα προβλήματα στην καλλιέργεια της πατάτας

δημιούργησαν έλλειψη αγροτικών προϊόντων με αποτέλεσμα να υπάρξει μεγάλη αύξηση στις τιμές τους, ενώ αντίθετα η πολύ καλή συγκομιδή του 1847 είχε ως αποτέλεσμα τη μεγάλη πτώση των τιμών των αγροτικών προϊόντων. Και οι δύο κρίσεις που δημιουργήθηκαν, δηλαδή και η κρίση έλλειψης και η κρίση πλεονάσματος επηρέασαν αισθητά τόσο το εμπόριο όσο και το τραπεζικό σύστημα στην Αγγλία.

Εξετάζοντας τώρα τη διαδικασία με την οποία μπορούσε να επηρεαστεί το εμπόριο εξαγωγικών ειδών και η βιομηχανία της Αγγλίας και να δημιουργηθεί μία κρίση σε αυτά μπορούμε να παρατηρήσουμε πως αυτό ήταν εύκολο να γίνει ύστερα από μία περίοδο λιμού ή κακής συγκομιδής, πολέμου ή επανάστασης με αποτέλεσμα να μειώνεται η αγοραστική δύναμη των καταναλωτών του εξωτερικού και να μην έχουν έτσι τη δυνατότητα να κάνουν εισαγωγές από την Αγγλία¹². Για παράδειγμα πολλοί έμποροι που αποθήκευαν μεγάλες ποσότητες εμπορευμάτων αντιμετώπιζαν πρόβλημα ως προς τη διάθεση τους σε περιόδους κρίσεων. Ενώ μπορεί να υπήρχε μείωση των τιμών αυτών των εμπορευμάτων οι καταναλωτές δεν αγόραζαν έχοντας την προσδοκία πως οι τιμές μπορεί να παρουσίαζαν περαιτέρω μείωση. Η πτώση της εμπορικής κίνησης με τη σειρά της επηρέαζε τις βιομηχανίες που παρήγαγαν προϊόντα προς εξαγωγή. Οι βιομηχανίες αυτές έβλεπαν τα κέρδη τους να μειώνονται μέσα από τη μείωση των πωλήσεων με αποτέλεσμα να δημιουργείται μία κατάσταση στην αγορά όπου οι επενδύσεις ελαχιστοποιούνταν και οι μισθοί μειώνονταν μειώνοντας και την αγοραστική δύναμη των καταναλωτών της χώρας. Όμως το παραπάνω φαινόμενο δε τελείωνε εδώ, καθώς οι δεσμοί που είχε δημιουργήσει το αγγλικό εξαγωγικό

¹² Στο ίδιο, σελ 211.

εμπόριο με άλλες χώρες ήταν τόσο ισχυροί που μπορεί να θεωρηθεί πως το θεώρημα της «*δράσης-αντίδρασης*» έβρισκε τέλεια εφαρμογή. Δηλαδή όταν οι εξαγωγές της Αγγλίας μειώνονταν λόγω περιπτώσεων που προαναφέρθηκαν τότε αυτό σήμαινε πως και οι εξαγωγές των άλλων χωρών προς την Αγγλία ή αλλιώς οι εισαγωγές της μειώνονταν. Αυτό είναι λογικό αν σκεφτεί κανείς πως το εισόδημα των χωρών αυτών από τις εμπορικές σχέσεις που είχαν αναπτύξει με την Αγγλία εξαρτιόνταν άμεσα από το ύψος των ποσοτήτων που μπορούσαν να της πουλήσουν και το ύψος της συμφωνηθείσας τιμής. Έτσι λοιπόν προέκυπτε ένας εμπορικός κύκλος όπου όταν οι εξαγωγές της Αγγλίας μειώνονταν λόγω τόσο εσωτερικών όσο και εξωτερικών αρνητικών συνθηκών δημιουργούταν μείωση της αγοραστικής δύναμης της χώρας με αποτέλεσμα να μειώνει τις εισαγωγές και οι μειωμένες εισαγωγές με τη σειρά τους να δημιουργούν μείωση της αγοραστικής δύναμης των άλλων χωρών με αποτέλεσμα περαιτέρω μείωση των εξαγωγών από την Αγγλία.

Ένας ακόμη τομέας της οικονομίας που επηρεάστηκε σημαντικά από την κρίση του 1847-1848 ήταν και η κατασκευή σιδηροδρόμων. Παρ'όλο που οι επενδύσεις σε αυτό τον τομέα παρουσίασαν σημαντική μείωση στην εξεταζόμενη περίοδο υπήρχε έντονη κατασκευαστική εγρήγορση που οφειλόταν στα κέρδη που είχαν προκύψει από τη χρηματιστηριακή δραστηριότητα τα έτη 1844-1846. Ιδιώτες κυρίως που είχαν αποκομίσει υψηλά κέρδη έψαχναν αποδοτικές διεξόδους για να επενδύσουν τα κεφάλαιά τους. Έτσι λοιπόν το '48 ενώ όλες οι βιομηχανίες βρίσκονταν σε απραξία και κεφάλαια δεν επενδύονταν λόγω της έλλειψης εμπιστοσύνης, η κατασκευή

σιδηροδρόμων βρίσκονταν στο ζενίθ της¹³. Πολλές οικογένειες κατάφεραν να συντηρηθούν λόγω των εργατικών χεριών που χρειαζόνταν στην κατασκευή σιδηροδρόμων, ενώ την ίδια στιγμή σε στάσιμη κατάσταση βρίσκονταν μέχρι και οι βιομηχανίες σιδήρου και κάρβουνου¹⁴.

Βέβαια η κατασκευή σιδηροδρόμων όπως αποδείχθηκε αργότερα δεν προσέφερε γρήγορα κέρδη στους επενδυτές. Οι αποδόσεις αργούσαν να έρθουν αφού αυτού του είδους η επένδυση είχε μακροχρόνιο χαρακτήρα. Η εναπόθεση πολύ υψηλών κεφαλαίων σε τέτοιες επενδύσεις είχε ως αποτέλεσμα αυτά τα ποσά να αποτραβηχτούν από την αγορά και με αυτό τον τρόπο η δραστηριότητα αυτή να είναι ένας από τους λόγους της μετέπειτα δυσχερής θέσης που βρέθηκε η αγορά της Αγγλίας δηλαδή σε στενότητα του χρήματος.

Αν θελήσουμε να εξετάσουμε την οικονομική κρίση του 1847-1848 και από μία διαφορετική σκοπιά θα δούμε πως η κρίση δεν ήταν συνάρτηση μόνο των προβλημάτων που προέκυψαν στον αγροτικό-εμπορικό χώρο και τη βιομηχανία. Η συγκεκριμένη οικονομική κρίση είχε πολλές παραμέτρους και μία από αυτές που οδήγησε στο να ξεσπάσει αυτή ήταν και ο παράγοντας της κερδοσκοπίας και η μεγάλη ψυχολογική πίεση που άσκησε μέσα στην αγορά. Η κατάσταση που επικρατούσε πριν το 1847-1848 χαρακτηριζόταν από τη μεγάλη ζήτηση που υπήρχε σε όλους σχεδόν τους τομείς της οικονομίας τόσο για αγαθά όσο και για εργατικό δυναμικό. Αυτό είχε διάρκεια όσο τα κέρδη των βιομηχάνων κυμαίνονταν σε υψηλά επίπεδα, οι αποδόσεις των επενδυτών ήταν υψηλές και σε υψηλά επίπεδα παρέμενε και η αυτοπεποίθηση στην αγορά. Μέσα σε ένα τέτοιο αισιόδοξο κλίμα όπου η αγορά χρήματος δεν

¹³ Βλ. W. Cunningham, *The growth of English industry and commerce in Modern Times*, Part II, (2001), σελ. 822-829.

¹⁴ Βλ. P. Mathias, *ό.π.*, σελ. 215.

παρουσίαζε σημάδια ασφυξίας και η οικονομία βρισκόταν σε άνηση την εμφάνισή τους έκαναν οι κερδοσκόποι. Αυτοί αναζητώντας κερδοφόρες διεξόδους για τα κεφάλαια που διέθεταν δημιουργούσαν πιστωτικά κυκλώματα με τα οποία δάνειζαν σε ιδιώτες με επαχθείς όρους, προεξοφλούσαν στις τράπεζες με τραπεζογραμμάτια τα οποία δεν αντιπροσώπευαν κάποια πραγματική αξία, ίδρυσαν εικονικές εταιρίες με τις οποίες έμπαιναν στο χρηματιστήριο με σκοπό την απολαβή γρήγορου κέρδους και δε δίσταζαν να βγουν από αυτό μόλις η αγορά έδειχνε σημάδια ύφεσης. Με την εμφάνιση της κρίσης η οικονομία έχασε τον αναπτυξιακό ρυθμό της και οι επενδύσεις που ήταν σημαντικές για τη συνέχιση της οικονομικής ανάπτυξης σταμάτησαν αφού επενδυτές δε διέβλεπαν πλέον κέρδος σε κάποιο κλάδο της οικονομίας. Στην αγορά γρήγορα ξέσπασε πανικός δημιουργώντας την ανάγκη στους συναλλασσόμενους για ζήτηση ρευστών διαθεσίμων. Το χρήμα έγινε σπάνιο και η τιμή του, το επιτόκιο δηλαδή, σημείωσε μεγάλη αύξηση. Με τον τρόπο αυτό βέβαια οι τράπεζες επεδίωκαν την προσέλκυση των κεφαλαίων στα ταμεία τους για να είναι εφικτή η κάλυψη στο μεταλλικό τους και έτσι τα τραπεζογραμμάτιά τους να έχουν αντίκρισμα. Οι τιμές των μετοχών στο χρηματιστήριο σημείωσαν μεγάλη πτώση, τα κέρδη μηδενίστηκαν με αποτέλεσμα η αγορά να παρουσιάσει νέκρωση και κάθε επενδυτικό σχέδιο να ανασταλεί¹⁵. Η δραματική μείωση των επενδύσεων οδήγησε σε ακόλουθες αρνητικές διακυμάνσεις στις βιομηχανίες της Αγγλίας, πράγμα που διατάραξε τη ροή του εξαγωγικού εμπορίου με αποτέλεσμα τα διαθέσιμα κεφάλαια των ιδιωτών να μειωθούν και σε συνάρτηση με τη μείωση της εμπιστοσύνης και το

¹⁵ Βλ. D. M., Evans, *The Commercial Crisis 1847-1848*, New York 1970, σελ.53-85.

ψυχολογικό σοκ στην αγορά αποτέλεσμα ήταν να υπάρξουν και διακυμάνσεις των ξένων αγορών με τους έμπορο-βιομηχάνους να ζημιώνονται σημαντικά.

Η οικονομική κρίση όπως ήταν φυσικό δεν ήταν δυνατό να μη χτυπήσει και τον πυρήνα της Αγγλικής οικονομίας και αγοράς, την Τράπεζα της Αγγλίας. Η κεντρική Τράπεζα είδε τους πρώτους μήνες της κρίσης τα αποθεματικά της σε χρυσό να μειώνονται από 14.950.000 λίρες σε 11.590.000 και μέχρι το τέλος του Μαρτίου του 1847 σε 11.000.000 λίρες¹⁶. Η διοίκηση της Τράπεζας έβλεπε πως έπρεπε να πάρει γρήγορα μέτρα για να ανακόψει την ταχεία μείωση του εναποταμιεύματος και του αποθεματικού της αλλά επίσης να ανακόψει και τη μαζική συρροή ιδιωτών που επιθυμούσαν την εξαργύρωση των τραπεζογραμμάτων τους. Έτσι η Τράπεζα της Αγγλίας αποφάσισε να ασκήσει αυστηρή περιοριστική πολιτική η οποία θα προκαλούσε σοβαρά προβλήματα και στεναχώρια στην αγορά αλλά ήταν και ο μόνος τρόπος για να εξασφαλίσει την επιβίωσή της. Αμέσως, λοιπόν, η Τράπεζα κατέστησε άμεσα απαιτητά τα χορηγούμενα δάνεια της και ακόμη περιέκοψε και τον ύψος των προεξοφλήσεων, έτσι ώστε να περιορίσει τη ροή του μεταλλικού της. Ένα επιπλέον μέτρο στην προσπάθεια που έκανε για τη μείωση των ποσών που δίνονταν στις προεξοφλήσεις ήταν και η σταδιακή αύξηση των προεξοφλητικών επιτοκίων. Μέχρι τότε τα προεξοφλητικά επιτόκια ήταν πολύ χαμηλά και κυμαίνονταν μεταξύ του 3-4%¹⁷. Με αυτόν τον τρόπο αυξανόταν το ποσό που κρατούσε η Τράπεζα από την προεξόφληση διαφόρων γραμμάτων και επιπλέον δίδονταν και λιγότερο από μεταλλικό που διέθετε από ότι αναγράφονταν πάνω σε αυτά.

¹⁶ Στο ίδιο, σελ. 56.

¹⁷ Στο ίδιο, σελ. 60.

Παρόλη την προσπάθεια της Τράπεζας να διατηρήσει το μεταλλικό της εναποταμίευμα σε υψηλά επίπεδα δεν κατάφερε να κάνει το ίδιο και στο απόθεμα των τραπεζογραμματίων της το οποίο τον Απρίλιο του '47 είχε φτάσει το ποσό των 2.558.000 λιρών στο κατώτερο δηλαδή επίπεδο που είχε φτάσει ποτέ¹⁸. Αυτό έγινε γρήγορα αντιληπτό στους εμπορικούς κύκλους μέσω των εβδομαδιαίων δημοσιεύσεων των τραπεζικών λογαριασμών κάτι που δημιούργησε άμεσα γενικό συναγερμό στην αγορά. Παρουσιάζονταν έτσι νέα προβλήματα στην αγορά χρήματος αφού πλέον οι διάφοροι έμποροι και οι τράπεζες έβλεπαν πως πέρα από το μεταλλικό, και τα τραπεζογραμμάτια γινόντουσαν σπάνια. Κάτι τέτοιο θα δημιουργούσε στην αγορά επιπλέον στενότητα χρήματος και θα οδηγούσε στην υπερτίμηση της αξίας τους. Η κεντρική Τράπεζα της Αγγλίας βλέποντας τα γεγονότα να παίρνουν αυτήν την τροπή ανακοίνωσε στην αγορά πως θα αύξανε επιπλέον το προεξοφλητικό της επιτόκιο έτσι ώστε να ισοσκελίσει τη ζημιά που θα μπορούσε να υποστεί από την υπερτίμηση των τραπεζογραμματίων. Με το άκουσμα αυτής της ανακοίνωσης όμως οι συναλλαγές στην αγορά σταμάτησαν και οι περισσότεροι έμποροι και βιομήχανοι που είχαν φυλαγμένες στο χαρτοφυλάκιο τους μεγάλες ποσότητες ισχυρών τραπεζογραμματίων ένιωσαν να απειλούνται από διαφυγόντα κέρδη που θα προκαλούνταν από την ανεξέλεγκτη αύξηση των προεξοφλητικών επιτοκίων. «Πανικός» κάπως έτσι μόνο θα μπορούσε να χαρακτηριστεί η κατάσταση που επικρατούσε στην αγγλική οικονομία από τον Απρίλιο μέχρι το Μάιο του '47. Αντίθετα, ο μήνας Ιούνιος θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως μήνας ελπίδας στο σκηνικό τρόμου που είχε δημιουργηθεί προηγουμένα αφού τόσο τα αποθεματικά σε

¹⁸ Στο ίδιο, σελ. 61.

τραπεζογραμμάτια όσο και το εναποταμίευμα σε χρυσό της Τράπεζας της Αγγλίας είχαν αυξηθεί σε 5.600.000 λίρες και 10.000.000 λίρες αντίστοιχα.

Η ανάκαμψη τόσο στην οικονομία όσο και στις ελπίδες του κόσμου ήταν μονάχα προσωρινή. Από τον Ιούλιο και πάλι σημειώνεται αυτήν τη φορά μεγάλη πτώση των τιμών των αγροτικών προϊόντων. Όπως αναφέρθηκε και σε προηγούμενη παράγραφο τη μεγαλύτερη απώλεια από τη μείωση των τιμών στα αγροτικά προϊόντα την είχαν οι κερδοσκόποι οι οποίοι είχαν πέσει έξω στις προσδοκίες που είχαν για αύξηση των τιμών και δε φτάνει μόνο αυτό αλλά οι τιμές έπεσαν κάτω ακόμη και από τις προαγορές διαφόρων ποσοτήτων που είχαν κάνει σε προηγούμενους μήνες. Μάλιστα χαρακτηριστική είναι η μείωση στις τιμές των σιτηρών όπου από το Μάιο μέχρι τον Αύγουστο η τιμή είχε πέσει κατά 39% και από 105 σελίνια είχε καταλήξει στα 64 σελίνια¹⁹.

Προς το τέλος του '47 η κατάσταση στην αγορά δεν είχε βελτιωθεί καθόλου. Τα αποθεματικά της Τράπεζας της Αγγλίας για τα τραπεζογραμμάτια κυμαίνονταν μεταξύ 4.189.000 και 3.409.000 λίρες και για το χρυσό της μεταξύ 8.850.000 και 8.564.000 λίρες. Ο πανικός στην αγορά γινόταν όλο και μεγαλύτερος λόγω της παρατεταμένης διάρκειας της κρίσης. Τόσο η κεντρική Τράπεζα της Αγγλίας όσο και οι υπόλοιπες προσπαθούσαν να βρουν τρόπους με τους οποίους θα μπορούσε να ξεπεραστεί η νέκρωση του εμπορίου και η μεγάλη μείωση σε κάθε είδος της βιομηχανικής παραγωγής. Τη λύση προσπάθησαν να δώσουν μία ομάδα εμπόρων Άγγλων τραπεζιτών οι οποίοι ζήτησαν να συσταθεί μία επιτροπή και να υπάρξει κάποια συζήτηση με την κυβέρνηση. Από την ενέργεια αυτή γίνεται φανερό

¹⁹ Στο ίδιο, σελ. 67.

πως ήδη η κεντρική Τράπεζα της Αγγλίας είχε συνειδητοποιήσει τη δεινή θέση στην οποία βρισκόταν κάτω από τη συνεχή μείωση του αποθεματικού της και τη μεγάλη έλλειψη που είχε δημιουργηθεί σε κυκλοφοριακά μέσα με αποτέλεσμα να θεωρείται πλέον σχεδόν αδύνατο να καταφέρει χωρίς τη βοήθεια της κυβέρνησης να πετύχει τις συνθήκες εκείνες οι οποίες είναι απαραίτητες για να λειτουργήσει ξανά ομαλά ο κύκλος του εμπορίου. Ουσιαστικά αυτή μπορεί να θεωρηθεί σαν μία τελευταία προσπάθεια από την πλευρά του ιδιωτικού τομέα στο να αλλάξει την προδιαγραφμένη κακή μοίρα του εμπορίου, όπου αυτό εξαρτιόταν σχεδόν απόλυτα από την αρνητική ή καταφατική απάντηση της κυβέρνησης στο αίτημα για διακοπή των κανόνων που είχαν παρθεί στην αρχή της κρίσης για την αποτελεσματική αντιμετώπισή της.

Σύντομα η απάντηση δόθηκε από την κυβέρνηση στην Τράπεζα της Αγγλίας και ευτυχώς αυτή ήταν θετική στο καθορισμό παραμέτρων για την ομαλοποίηση της διεξαγωγής του εμπορίου. Ένα από τα μέτρα που υποχρεώθηκε η Τράπεζα από το κράτος ήταν να αυξήσει άμεσα το ύψος των προεξοφλήσεων καθώς επίσης να θέσει και ένα πολύ υψηλότερο επίπεδο επιτοκίου από ότι ίσχυε μέχρι τότε στην αγγλική πιστωτική αγορά²⁰. Το ελάχιστο όριο το οποίο έθεσε η κυβέρνηση στην Τράπεζα ήταν το 8%. Μέσω του μέτρου αυτού οι τράπεζες θα κατάφερναν να προσελκύσουν και να αυξήσουν τον αριθμό των καταθέσεων τους αφού πλέον οι ιδιώτες που αποθησαύριζαν τόσο καιρό ρευστό χρήμα τώρα θα έχαναν ένα τόκο 8% επί των χρημάτων τους αν δεν τα προσκόμιζαν στα ταμεία των τραπεζών. Επιπλέον οι τράπεζες θα είχαν όφελος όσον αφορά και τις προμήθειες που

²⁰ Στο ίδιο, σελ. 86.

θα λαμβάνανε από εκεί και πέρα αφού τώρα το επιτόκιο δανεισμού ήταν 8% και όχι 2-3% που ήταν προηγούμενα. Η επιβολή του υψηλότερου επιτοκίου βοήθησε βέβαια τις τράπεζες περισσότερο παρά το εμπόριο καθώς το υψηλότερο επιτόκιο υποβοηθούσε και η χαμηλή προσφορά σε χρηματικά διαθέσιμα. Το υψηλότερο επιτόκιο θα «στέγνωνε» ακόμη περισσότερο την αγορά αφού οι περισσότεροι που διέθεταν αξιόλογα κεφάλαια θα έβλεπαν την κατάθεση τους στα ταμεία των τραπεζών ως μία καλή επένδυση με αρκετά καλή απόδοση και δε θα τα χρησιμοποιούσαν σε παραγωγικότερες επενδύσεις που θα έδιναν ώθηση για την ανάκαμψη της οικονομίας.

Από την 25^η του Οκτώβρη και έπειτα η αγορά ξαναβρήκε τη χαμένη της «ζωντάνια» και σταδιακά η εμπιστοσύνη στο τραπεζικό-εμπορικό κύκλωμα έγινε πάλι το κυρίαρχο χαρακτηριστικό της. Η πολιτική των τραπεζών έγινε πλέον πιο χαλαρή βοηθώντας το κεφάλαιο να αναπτυχθεί αφού τα περιοριστικά μέτρα όχι μόνο είχαν αρθεί αλλά η απουσία τους ήταν και ο λόγος που η αγορά κατάφερε να ανακάμψει. Ένας ακόμη λόγος ο οποίος έδωσε μία περαιτέρω ώθηση στην ανάκαμψη της οικονομίας ήταν και η ανακάλυψη στις Η.Π.Α. νέων κοιτασμάτων χρυσού το 1848. Αυτή η ανακάλυψη πολλαπλασίασε τα μέσα πληρωμής που διέθετε η παγκόσμια οικονομία και έδωσε τέλος στην εποχή της χρηματικής στενότητας. Η αύξηση των χρηματικών μέσων βοήθησε το εμπόριο περισσότερο από ότι τις τράπεζες αφού αυτό το γεγονός οδήγησε αργότερα σε μείωση των αυξημένων επιτοκίων και έτσι ισοσκελίστηκε η ωφέλεια που είχε δοθεί νωρίτερα στις τράπεζες από την αύξηση των επιτοκίων.

Η ΕΤΕ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΗ ΜΕ ΤΗΝ ΚΡΙΣΗ

(ΔΙΟΙΚΗΣΗ, ΚΡΑΤΟΣ, ΕΜΠΟΡΙΚΟΣ ΚΟΣΜΟΣ)

Τα τρομερά επαναστατικά γεγονότα που κλυδώνισαν ολόκληρη την Ευρώπη και η οξεία οικονομική κρίση που ξεκίνησε από την Αγγλία και επεκτάθηκε σε όλες σχεδόν τις ευρωπαϊκές χώρες λογικό ήταν ότι θα χτυπούσαν και την πόρτα της Ελλάδας. Η κρίση στην Ελλάδα εμφανίστηκε ύστερα από το συνδυασμό των παραπάνω και της άσχημης γεωργικής παραγωγής την προηγούμενη χρονιά. Στην ελληνική οικονομία προκλήθηκε ένα «ντόμινο» όπου το ένα πρόβλημα χτυπούσε το άλλο και τελικά όλα μαζί δημιούργησαν μία κρίση που αυτήν τη φορά δε θα τη χαρακτηρίζαμε ως γεωργική αλλά μάλλον ως πιστωτική. Τα εξαγωγικά προϊόντα της χώρας σταμάτησαν να έχουν ζήτηση στο εξωτερικό. Ταυτόχρονα οι πιστωτές από την Ευρώπη των ελλήνων εμπόρων, λόγω ακριβώς της διεθνούς κρίσης, απαίτησαν άμεσα τα ποσά που είχαν χορηγήσει σε αυτούς με αποτέλεσμα να υπάρξει μεγάλη εκροή προς το εξωτερικό μεταλλικών νομισμάτων. Από την άλλη η τιμή της σταφίδας, ενός από τα κυριότερα γεωργικά προϊόντα και το κύριο εξαγωγικό, έπεσε σημειώνοντας μεγάλη πτώση, όπου αυτό είχε ως αποτέλεσμα οι σταφιδέμποροι οι οποίοι ήταν από τους συνηθέστερους πελάτες της ΕΤΕ να μη μπορούν να εκπληρώσουν τις υποχρεώσεις τους τόσο στην ίδια την ΕΤΕ όσο και στους σταφιδοπαραγωγούς. Έτσι το πρόβλημα του ενός ήρθε ως πρόβλημα σε άλλους με αποτέλεσμα να δημιουργηθεί μία κατάσταση όπου κανένας δεν είχε ρευστό χρήμα για να ικανοποιήσει τις υποχρεώσεις του τόσο στο εξωτερικό όσο και στο εσωτερικό.

Την παραπάνω κατάσταση ήρθαν να εκμεταλλευτούν οι κερδοσκόποι οι οποίοι δημιούργησαν ένα κλίμα πανικού στο κοινό όσον αφορά την

Τράπεζα και τα τραπεζογραμμάτιά της. Αυτοί έχοντας στα αποθεματικά τους άφθονο μεταλλικό αγόραζαν κυρίως από την Τουρκία νομίσματα των οποίων η κυκλοφορία ήταν απαγορευμένη στην Ελλάδα και τα οποία ήταν κατά κύριο λόγο φθαρμένα. Στη συνέχεια διοχέτευαν αυτά τα νομίσματα σε επαρχίες και πόλεις όπου δεν υπήρχαν υποκαταστήματα της ΕΤΕ και τα αντάλλασσαν με τα τραπεζογραμμάτια που είχε στην κατοχή του ο κόσμος. Οι ιδιώτες που κατείχαν αυτά τα τραπεζογραμμάτια έχοντας πανικοβληθεί από την κρίση που είχε δημιουργηθεί, είχαν πιστέψει τις διαδόσεις ότι τα χαρτιά που κρατούσαν στα χέρια τους είχαν χάσει μεγάλο μέρος της αξίας τους και μη μπορώντας να πάνε οι ίδιοι σε κάποιο υποκατάστημα της Τράπεζας λόγω της απόστασης να τα εξαργυρώσουν τα αντάλλασσαν με τα φθαρμένα νομίσματα¹. Ο κερδοσκόπος συγκεντρώνοντας έτσι μεγάλη ποσότητα τραπεζογραμμάτων, τα οποία βέβαια είχε αποκτήσει σε πολύ χαμηλότερη τιμή από την κανονική τα εξαργύρωνε στα ταμεία της ΕΤΕ κερδίζοντας από τη διαφορά. Αφού εισέπραττε τα καλά νομίσματα επαναλάμβανε την ίδια διαδικασία με αποτέλεσμα η εγχώρια αγορά να έχει πλημμυρίσει από υποτιμημένα νομίσματα. Αποτέλεσμα της συνεχούς ζήτησης από τους εμπόρους και τους κερδοσκόπους για μεταλλικό και της συνεχούς εξαργύρωσης των τραπεζογραμμάτων ήταν να αρχίσει να μειώνεται με απαγορευτικούς ρυθμούς τόσο το μεταλλικό απόθεμα όσο και τα τραπεζογραμμάτια της ΕΤΕ. Τον Ιανουάριο του 1848 το μεταλλικό απόθεμα της ΕΤΕ είχε κατακυλήσει στις 690.000 δραχμές και η κυκλοφορία των τραπεζογραμμάτων έφτανε τις 1.974.000 δραχμές, όπως φαίνεται και στον πίνακα 1.

¹ Βλ. Γ.Β., Δερτιλή, ό.π., σελ. 185.

Πίνακας 1: Κίνηση μεταλλικού αποθέματος και τραπεζογραμματίων της ΕΤΕ

το 1848.

ΜΗΝΑΣ	ΜΕΤΑΛΛΙΚΟ	ΤΡΑΠΕΖΟΓΡΑΜΜΑΤΙΑ
ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ	690.000	1.974.000
ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ	616.000	1.870.000
ΜΑΡΤΙΟΣ	215.000	1.564.000
ΑΠΡΙΛΙΟΣ	130.000	1.240.000
ΜΑΪΟΣ	150.000	1.128.000
ΙΟΥΝΙΟΣ	133.000	917.000
ΙΟΥΛΙΟΣ	144.000	752.000
ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ	253.000	414.000
ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ	481.000	974.000
ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ	692.000	1.185.000
ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ	971.000	1.159.000
ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ	1.080.000	1.234.000

Πηγή: Ι. Βαλαωρίτης, ό.π., σελ. 20.

Η ΕΤΕ από τον πρώτο μήνα του 1848 έμπαινε σε μία φάση που θα έπρεπε για πρώτη φορά μετά την ίδρυσή της να καταφέρει να αντεπεξέλθει στην κρίση έλλειψης κυκλοφοριακών μέσων που διαφαινόταν στον ορίζοντα. Όλοι πλέον ήθελαν να εξαργυρώσουν τα τραπεζογραμμάτια που κατείχαν με νομίσματα εξαργυρώνοντας τα πρώτα στα ταμεία της ΕΤΕ, ενώ οι εισπράξεις που προσδοκούσε η ίδια ότι θα είχε από τις οφειλές των πελατών της καθυστερούσαν.

Μπροστά λοιπόν στη χρηματωδεία που έπληττε την αγορά, την εξάντληση του μεταλλικού της ΕΤΕ, τις μεγάλες εισροές τούρκικων φθαρμένων νομισμάτων και τη μεγάλη συρροή για εξαργύρωση των τραπεζογραμματίων η ΕΤΕ μέσα από συνελεύσεις καθώς επίσης συγκρούσεις αλλά και συνεννοήσεις τόσο με το κράτος όσο και με τον εμπορικό κόσμο προσπάθησε να βρει τρόπους για να ξεφύγει από τη μειονεκτική θέση που βρισκόταν.

Αρχικά η ΕΤΕ βλέποντας τα αρνητικά οικονομικά γεγονότα που επικρατούσαν τόσο στην ευρωπαϊκή όσο και στην εγχώρια αγορά θέλησε αρχικά να αναλάβει την πρωτοβουλία και να πάρει μέτρα μόνη της που θα τη βοηθούσαν να ξεπεράσει την κρίση. Έτσι μέσα σε σύντομο χρονικό διάστημα μετά τα πρώτα συμπτώματα από την κρίση στις αρχές του '48 η ΕΤΕ κήρυξε άμεσα απαιτητές όλες τις παλιές της πιστώσεις, ελάττωσε σε μεγάλο βαθμό τις χορηγούμενες πιστώσεις και μαζί με αυτό άρχισε να μειώνει και την έκδοση νέων τραπεζογραμματίων.

Σύντομα όμως έγινε φανερό πως η κατάσταση ήταν πολύ δύσκολο να ελεγχθεί χωρίς τη βοήθεια του κράτους. Έτσι στις 2 Απριλίου του 1848 γίνεται η πρώτη Γενική Συνέλευση των Μετόχων της ΕΤΕ στην οποία θα παρουσιαστούν και θα τεθούν επί τάπητος όλα τα προβλήματα που την έχουν φέρει σε μειονεκτική θέση απέναντι στην οικονομία.

Το πρώτο θέμα που συζητείται και αφορά άμεσα την ΕΤΕ είναι η κυκλοφορία των τραπεζογραμματίων. Ο Ι. Σούτσος και ο Κ. Μαργαρίτης πρότειναν να ζητηθεί η βοήθεια της κυβέρνησης έτσι ώστε να ψηφιστεί νόμος για την αναστολή της εξαργύρωσης των τραπεζογραμματίων για ορισμένο χρονικό διάστημα ωστόσο δηλαδή η ΕΤΕ καταφέρει να ξεπεράσει την κρίση.

Αντίθετος, αρχικά, ήταν σε μία τέτοια απόφαση ο Λ. Ράλλης ο οποίος πρότεινε να υπάρξει αναστολή της εξαργύρωσης τραπεζογραμμάτων για ορισμένες ώρες της ημέρας ή ορισμένες ημέρες την εβδομάδα². Βλέποντας όμως η Γενική Συνέλευση ότι με τις συζητήσεις χανόταν πολύτιμος χρόνος συνέστησε επιτροπή η οποία είχε την υποχρέωση να ενημερώσει άμεσα την κυβέρνηση για την απόφαση περί αναστολής της εξαργύρωσης των τραπεζογραμμάτων.

Την επόμενη ημέρα η Γενική Συνέλευση συνεδρίασε πάλι λόγω της βιασύνης που υπήρχε για την έγκαιρη τακτοποίηση των θεμάτων. Το λόγο έλαβε πρώτος ο Κ.Ν. Λεβίδης ο οποίος έθιξε το θέμα το αν τα μέτρα που θα έπαιρναν για τα τραπεζογραμμάτια θα ήταν καταναγκαστικής φύσεως ή απλά μέτρα αναστολής. Αν δηλαδή θα καθιερωνόταν υποχρεωτική κυκλοφορία των τραπεζογραμμάτων στις συναλλαγές ή απλά θα αναστελλόταν η υποχρέωση για εξαργύρωση τους από την Τράπεζα. Υπέρ του υποχρεωτικού μέτρου είχαν ταχθεί ο Λ. Ράλλης και ο Ε. Κεχαγιάς ενώ από την άλλη πλευρά δηλαδή υπέρ του μέτρου της αναστολής είχαν ταχθεί οι περισσότεροι μέτοχοι. Στην απόφαση υπέρ του μέτρου της αναστολής ουσιαστικό ρόλο πρέπει να έπαιξε η ως ένα βαθμό εσωτερική πληροφόρηση που μπορεί να είχαν οι μέτοχοι της ΕΤΕ πως η κυβέρνηση δε θα δεχόταν το μέτρο της υποχρεωτικής κυκλοφορίας μιας και κάτι τέτοιο θα αναβάθμιζε κατά πολύ το ρόλο της ΕΤΕ στην ελληνική αγορά απέναντι στα παλιά καθεστώτα των μεγαλεμπόρων-τοκογλύφων οι οποίοι πιθανότατα ασκούσαν κάποια επιρροή στην κυβέρνηση. Πιθανότατα άλλος ένας λόγος για την παραπάνω απόφαση πρέπει να ήταν και ο φόβος της διοίκησης για πιθανά μελλοντικά ανταλλάγματα της ΕΤΕ με το κράτος για

² Βλ. Ι.Α.Ε.Τ.Ε., Αρχεία Διοικητών και Διευθυντών, Πρακτικά Συνεδριάσεων, Πρακτικά Γενικών Συνελεύσεων των Μετόχων, φακ. 1, σελ. 87-88.

αυτήν τη διευκόλυνση³. Δεν είχαν καταλάβει βέβαια ότι αν και σκληρό το μέτρο της υποχρεωτικής κυκλοφορίας ήταν από τις λίγες φορές που θα μπορούσαν να εκμεταλλευτούν την επικρατούσα κατάσταση και να θέσουν το τραπεζογραμμάτιο ως το κύριο κυκλοφοριακό μέσο της χώρας αντικαθιστώντας μόνιμα το χρυσό.

Συνεχίζοντας την ομιλία του ο Κ.Ν. Λεβίδης υποστήριξε πως για όσο χρονικό διάστημα θα υπήρχε η αναστολή της εξαργύρωσης τα ταμεία του κράτους να δέχονται τα τραπεζογραμμάτια για πληρωμές με μία ωφέλεια του κομιστή της τάξης του 2% την οποία θα την πληρώνει μετά η Τράπεζα στα δημόσια ταμεία. Με την παραπάνω πρόταση συμφώνησε όλη σχεδόν η Γενική Συνέλευση και αποφάσισε να παρουσιάσει στην κυβέρνηση τέσσερις προτάσεις οι οποίες κατά τη γνώμη των μετόχων θα υπεράσπιζαν το συμφέρον της Τράπεζας. Σύμφωνα με τις προτάσεις αυτές η ΕΤΕ ζητούσε από την κυβέρνηση α) να ανασταλεί η εξαργύρωση των τραπεζογραμματίων για πέντε μήνες, β) το δημόσιο στο διάστημα αυτό να δέχεται στα ταμεία του τα τραπεζογραμμάτια με μια ωφέλεια υπέρ του κομιστή 2% εις βάρος της Τράπεζας, γ) η Τράπεζα να δέχεται καταθέσεις σε μεταλλικό ή σε τραπεζογραμμάτια με επιτόκιο 8% και δ) η κυκλοφορία των τραπεζογραμματίων να μην υπερβαίνει το 1.500.000 δραχμές⁴. Με την αποδοχή της πρώτης πρότασης από την κυβέρνηση η ΕΤΕ θα κατάφερνε τη συνέχεια της λειτουργίας της σε αντίθετη περίπτωση η Τράπεζα ήταν πολύ πιθανό να καταρρεύσει. Με τη δεύτερη πρόταση η κυβέρνηση ήταν σαν να καθιέρωνε το τραπεζογραμμάτιο στα μάτια του κόσμου ως ένα ισχυρό

³ Βλ. Θ., Σακελλαρόπουλο, *Οι κρίσεις στην Ελλάδα 1830-1857*, τομ. Β, 1830-1845, Αθήνα 1994, σελ. 60.

⁴ Βλ. Ι.Α.Ε.Τ.Ε, *ό.π.*, σελ. 89.

κυκλοφοριακό μέσο. Με την τρίτη πρόταση η ΕΤΕ προσπαθούσε να κάνει όσο το δυνατόν ελκυστικότερες τις καταθέσεις μιας και αύξανε το επιτόκιο σε 8% από το 4,5% που ήταν πριν⁵. Όσον αφορά το τελευταίο άρθρο έγινε μεγάλη συζήτηση μεταξύ των μετόχων για το επιτρεπόμενο ύψος στην κυκλοφορία των τραπεζογραμμάτων, όπου επικράτησε η άποψη του Ι. Σούτσου ο οποίος θεωρούσε αναγκαία την επιβολή ανώτατου ορίου καθώς κατά τη γνώμη του μία πιθανή αύξηση στην κυκλοφορία θα οδηγούσε σε υποτίμηση⁶. Επίσης, με την επιβολή ανώτατου ορίου στην κυκλοφορία των τραπεζογραμμάτων η ΕΤΕ γνώριζε πως όχι μόνο θα απέφευγε την υποτίμηση του αλλά θα έθετε και ένα πλαφόν στις χορηγούμενες πιστώσεις για τις οποίες υπήρχε μεγάλη ζήτηση εκείνη την περίοδο και μέσω της νομιμοποίησης του μέτρου αυτού από το κράτος θα απέφευγε τα πυρά που δεχόταν από τις τάξεις των εμπόρων για αύξηση των χορηγούμενων πιστώσεων και θα τα έστρεφε προς το κράτος.

Με τις παραπάνω προτάσεις η ΕΤΕ προσπαθούσε να διέλθει μέσα από την κρίση με όσο το δυνατό λιγότερο επαχθείς όρους για την ίδια. Η κυβέρνηση ανταποκρίθηκε άμεσα στο κάλεσμα της ΕΤΕ για ψήφιση νόμου και στις 4 Απριλίου του 1848 ψηφίζεται ο νόμος ΠΑ΄ με τον οποίο εισήχθη για πρώτη φορά στην Ελλάδα η αναστολή εξαργύρωσης των τραπεζογραμμάτων. Με το νόμο αυτό, λοιπόν, α) αναβλήθηκε για πέντε μήνες η εξαργύρωση των τραπεζογραμμάτων από την ΕΤΕ, ακριβώς όπως είχε αποφασιστεί στη Γενική Συνέλευση, β) το δημόσιο στο διάστημα αυτό να δέχεται στα ταμεία του τα τραπεζογραμμάτια με μια ωφέλεια 2% υπέρ του

⁵ Βλ. Π. Πετράκη, *Η Τραπεζική Χρηματοδότηση του Δημόσιου και Ιδιωτικού Τομέα στην Ελλάδα (1844-1869)*, Αθήνα 1985, σελ. 73.

⁶ Βλ. Γ., Στασινόπουλο, *Νομισματική Θεωρία και Πολιτική στην Ελλάδα τον 19^ο Αιώνα*, Αθήνα 2000, σελ. 95.

κομιστή εις βάρος της Τράπεζας, γ) για την πεντάμηνη διάρκεια της αναστολής οι κομιστές τραπεζογραμματίων θα έχουν όφελος ένα επιτόκιο της τάξεως του 10% όσο ίσχυε και στα υποθηκικά δάνεια αν τα προσκόμιζαν κατά τη λήξη της αναστολής στα ταμεία της Τράπεζας και δ) το όριο της κυκλοφορίας ορίστηκε και αυτό όπως είχε αποφασιστεί από τη Γενική Συνέλευση στο 1.500.000 δραχμές.

Όπως φαίνεται καθαρά από τον παραπάνω νόμο η κυβέρνηση δε δέχθηκε στην 3η πρόταση το 8% που είχε προτείνει η ΕΤΕ αλλά το αύξησε σύμφωνα με το επιτόκιο που ίσχυε στα υποθηκικά δάνεια και όχι μόνο αυτό αλλά ο τόκος επί του ποσού θα πληρωνόταν όχι μόνο για αυτά που θα προσκομίζονταν κατά τη λήξη της αναστολής αλλά και για αυτά που θα διακρατούνταν εκτός των ταμείων της ΕΤΕ όλο αυτό το χρονικό διάστημα.

Η ΕΤΕ μη μπορώντας να αντιδράσει σε αυτό το δυσμενή για αυτήν νόμο και βλέποντας και το μεταλλικό της να μειώνεται στις 130.000 δραχμές και η σχέση μεταξύ μεταλλικού και τραπεζογραμματίου να έχει φτάσει σχεδόν στο 1/9, αρχικά τον δέχεται. Καταλαβαίνει, όμως, ότι με την υιοθέτηση του νόμου ΠΑ΄ τόσο η ίδια όσο και η αγορά θα υποστούν ζημίες. Στην περίπτωση που η ΕΤΕ πλήρωνε ένα επιτόκιο 10% για μία χρονική διάρκεια πέντε μηνών και αν υποθέσουμε πως υπήρχε ένα μόνο τραπεζογραμμάτιο 100 δραχμών τότε ο τόκος που θα πλήρωνε η Τράπεζα στον κομιστή του τραπεζογραμματίου θα ήταν 4,17 δραχμές⁷, 0,84 δραχμές περισσότερο από το αν ήταν το επιτόκιο 8% όπως είχε συμφωνήσει η Γενική Συνέλευση της ΕΤΕ. Επιπλέον εύκολα μπορεί να γίνει κατανοητό πως η ζημία για την Τράπεζα θα αυξανόταν ακόμα πιο πολύ αν εφαρμοζόταν και η υπερτίμηση

⁷ Βλ. Μ. Σ., Ευλάμπιο, *Η εν τη Εθνική Τραπέζη της Ελλάδος και το κοινοβούλιο δράσις Ευθυμίου Ι. Κεχαγιά*, τομ. Α΄, Αθήνα 1930, σελ. 32

του 2% για τις πληρωμές που θα γινόντουσαν στα δημόσια ταμεία. Όσον αφορά την αγορά αυτή θα καταλάβαινε τη ζημία του νόμου από την επιπλέον στενότητα χρήματος που θα δημιουργείτο. Αυτό θα συνέβαινε γιατί η Τράπεζα θα είχε συμφέρον να κρατεί τα τραπεζογραμμάτια στα ταμεία της και να βρίσκονται λίγα μόνο σε κυκλοφορία έτσι ώστε να μην πληρώνει το επιτόκιο που της είχε επιβάλλει ο νόμος και από την άλλη μεριά οι κερδοσκόποι θα άρπαζαν την ευκαιρία που τους έδινε ο ίδιος νόμος συσσωρεύοντας τραπεζογραμμάτια στο χαρτοφυλάκιό τους τα οποία θα προσκόμιζαν στη λήξη της προθεσμίας της αναστολής και θα εισέπρατταν το επιπλέον ποσό που θα τους έδινε το επιτόκιο του 10%.

Γι'αυτό αμέσως μετά την ψήφιση του νόμου η ΕΤΕ αρχίζει έναν έμμεσο πόλεμο με το κράτος θέλοντας να δηλώσει με αυτόν τον τρόπο τη δυσαρέσκειά της για τους δυσμενείς για αυτήν όρους. Αφού λοιπόν αρχικά συνεργάστηκε με αυτό για την ψήφιση του νόμου στη συνέχεια βάζει μπροστά στη μάχη τον εμπορικό κόσμο προασπίζοντας φαινομενικά τα συμφέροντά του και λέγοντας πως ο συγκεκριμένος νόμος βλάπτει σοβαρά την ομαλή συνέχιση του εμπορίου. Όμως για να ακουστούν ακόμη πιο πολύ οι φωνές των εμπόρων η ΕΤΕ και με το πρόσχημα ότι τα μέτρα που λαμβάνει είναι απαραίτητα για την ομαλή συνέχιση της λειτουργίας της περιορίζει ακόμη πιο πολύ την προσφορά χρήματος κάτω από το 1.500.000 δραχμές που είχε οριστεί ως ανώτατο όριο, σταματά τις νέες χορηγήσεις και απαιτεί άμεσα την εξόφληση των βραχυπρόθεσμων πιστώσεων.

Η απόφαση αυτή της ΕΤΕ εξουθενώνει το εμπόριο που μην έχοντας πλέον άλλα περιθώρια και όντας η αγορά σε αχρηματία θα ωθήσει τα εμπορικά επιμελητήρια σε έντονες διαμαρτυρίες κυρίως κατά της κυβέρνησης

με σκοπό να επιτύχει την τροποποίηση του νόμου της 4^{ης} Απριλίου. Στις 5 Μαΐου του ίδιου έτους θα συνέλθει νέα συνεδρίαση της Γενικής Συνέλευσης των Μετόχων όπου θα σταλούν προς ανάγνωση από το Υπουργείο Εσωτερικών διάφορες διαμαρτυρίες από τα εμπορικά επιμελητήρια της Σύρου, της Πάτρας και της Αθήνας.

Το λόγο θα λάβει ο Λ. Ράλλης ο οποίος άνηκε στην ομάδα των μετόχων οι οποίοι είχαν σαν επάγγελμα το εμπόριο και όπως ήταν φυσικό ανήκε στις φωνές διαμαρτυρίας που ακούγονταν στις Γενικές Συνελεύσεις της ΕΤΕ προασπίζοντας κατά κύριο λόγο τα συμφέροντα του εμπορικού κόσμου. Ο Ράλλης, λοιπόν, έθεσε το ζήτημα στους υπόλοιπους μετόχους της λειτουργίας και του σκοπού για τον οποίο είχε ιδρυθεί η ΕΤΕ. Θεωρούσε πως σκοπός της ΕΤΕ ήταν η προάσπιση πάνω από όλα του κοινού συμφέροντος και ειδικά του εμπορίου μιας και αυτός ο κλάδος της οικονομίας ήταν που υποστήριζε τις εργασίες της Τραπέζης και την είχε πιο πολύ ανάγκη τη δύσκολη τότε ώρα. Φαινόταν πως μέσω του λόγου του εκπροσωπούσε όλο τον εμπορικό κόσμο του τόπου. Έκρινε πως η 2^η και 3^η πρόταση του νόμου της 4^{ης} Απριλίου αν και είχαν ψηφιστεί υπέρ του εμπορίου δεν το βοηθούσαν καθόλου. Αυτές οι προτάσεις αποτελούσαν πλεονέκτημα μόνο για τους κερδοσκόπους και γι'αυτό το λόγο φρόνιμο θα ήταν να τροποποιηθούν. Οι έμποροι πίστευαν πως με την κατάργηση της υπερτίμησης του 2% και την αλλαγή του επιτοκίου επί της πεντάμηνης αναστολής από 10% σε 8% θα ελαφρύνονταν οι ζημιές για την Τράπεζα η οποία θα μπορούσε εν συνεχεία να ικανοποιήσει και τις απαιτήσεις των εμπόρων για πιστώσεις και για αύξηση στην προσφορά των τραπεζογραμματίων. Οι έμποροι μάλιστα δια στόματος του Λ. Ράλλη είχαν φτάσει στο σημείο να ζητήσουν την παράταση της

αναστολής εξαργύρωσης των τραπεζογραμματίων για έναν ακόμη χρόνο ώστε να μπορέσει η Τράπεζα να επανέλθει στους παλιούς ρυθμούς εργασιών και να μπορεί να πληρεί τους περιορισμούς που της επιβάλλονταν από το κατάστικτο. Επιπλέον ο εμπορικός κόσμος επιθυμούσε την έκδοση τραπεζογραμματίων αξίας 25 δραχμών έτσι ώστε να ευκολυνθούν και οι μικρές συναλλαγές αφού η αγορά είχε «στεγνώσει» τελείως από ρευστό χρήμα⁸.

Έντονη ήταν και η συζήτηση των μετόχων για το νέο ανώτατο όριο που έπρεπε να επιβληθεί στην κυκλοφορία των τραπεζογραμματίων. Και σε αυτό το θέμα δημιουργήθηκαν δύο στρατόπεδα, το ένα με επικεφαλείς το Γ. Σταύρο, τον Ι. Σούτσο και τον Ε. Κεχαγιά το οποίο υποστήριζε ότι η αύξηση των τραπεζογραμματίων δε θα έπρεπε να υπερβεί τα 2.000.000 δραχμές και το άλλο με επικεφαλή το Λ. Ράλλη ο οποίος υποστήριζε πως το ανώτατο όριο έπρεπε να είναι τουλάχιστον στα 3.000.000 δραχμές. Ο Ι. Σούτσος ο οποίος τάσσονταν με τα συμφέροντα της ΕΤΕ και συνεπώς με τα δικά του αφού ο ίδιος ήταν εισοδηματίας μέτοχος, θεωρούσε πως η αύξηση του ανώτατου ορίου κυκλοφορίας άνω των 2.000.000 δραχμών θα επέφερε μεγάλη έκπτωση στην αξία των τραπεζογραμματίων και η ΕΤΕ θα είχε μεγάλες απώλειες αφού οι δανειζόμενοι θα της αποπλήρωναν τα χρέη τους με τραπεζογραμμάτια μικρότερης πλέον πραγματικής αξίας. Αντικρούοντας τη γνώμη του Σούτσου ο Λ. Ράλλης υποστήριξε πως η αξία των τραπεζογραμματίων δεν πρόκειται ποτέ να μειωθεί όσο αυτών η κυκλοφορία δε ξεπερνάει τις ανάγκες της αγοράς⁹. Ο Ι. Σούτσος παίρνοντας το λόγο πάλι τόνισε πως η κυκλοφορία των τραπεζογραμματίων δεν ξεπέρασε ποτέ τα

⁸ Βλ. Ι.Α.Ε.Τ.Ε, Πρακτικά Συνεδριάσεων, ό.π., σελ. 100-101.

⁹ Στο ίδιο, σελ. 102.

προηγούμενα χρόνια 2.500.000 δραχμές ούτε καν τις δύο προηγούμενες χρονιές το '46 και το '47 όπου η κυκλοφορία τους με τα βίαια έφθασε τις 2.300.000 δραχμές. Επιπλέον, δήλωσε, ότι με το υπάρχον καθεστώς της στενότητας χρήματος θα υπάρξουν και κάποιες ελπίδες να επανεισαχθεί το μεταλλικό που είχε διαφύγει στο εξωτερικό. Αυτό θα γίνει μόνο όταν η αγορά δε θα μπορεί να βρει άλλους τρόπους για να αντλήσει κεφάλαια¹⁰.

Στο τέλος της συνεδρίασης η Γενική Συνέλευση των Μετόχων αποφάσισε να καταθέσει πρόταση στην κυβέρνηση για την τροποποίηση του νόμου ΠΑ΄ της 4^{ης} Απριλίου. Οι μέτοχοι αποφάσισαν να αυξηθεί το ανώτατο όριο της κυκλοφορίας των τραπεζογραμμάτων στις 2.000.000 δραχμές, να εκδοθούν δεκάδραχμα τραπεζογραμμάτια, να θεωρηθεί το τραπεζογραμμάτιο επίσημα από την κυβέρνηση νόμιμο νόμισμα, να παραταθεί η αναστολή της εξαργύρωσης των τραπεζογραμμάτων για ένα χρόνο αντί για πέντε μήνες που ίσχυε δηλαδή μέχρι τις 4 Απριλίου του 1849 και τέλος να καταργηθεί η υπερτίμηση του 2% για τις πληρωμές στα δημόσια ταμεία και του 10% για τα κυκλοφορούντα τραπεζογραμμάτια και να ισχύει μονάχα το επιτόκιο 8% για τα τραπεζογραμμάτια που θα κατατίθενται στην Τράπεζα¹¹.

Στην ίδια συνεδρίαση συμμετείχε και ο Γ. Κ. Τισσαμενός ο οποίος εκ μέρους της κυβέρνησης ζήτησε να της χορηγηθεί από την ΕΤΕ δάνειο ύψους 500.000 δραχμών σε ανοικτό λογαριασμό. Ύστερα από το αίτημα αυτό ζητήθηκε από τον ίδιο να διασαφηνιστεί με ποιο ρόλο θα δανείζονταν το κράτος και αν θα ήταν αυτός του ιδιώτη. Η κυβέρνηση μέσω του Τισσαμενού

¹⁰ Στο ίδιο.

¹¹ Στο ίδιο.

υποστήριξε πως το δάνειο θα της δινόταν με ενέχυρο τις 570 από τις 1000 μετοχές της ΕΤΕ που είχε στην κατοχή του το κράτος¹².

Από εδώ και πέρα φαίνονται καθαρά τα συγκρουόμενα συμφέροντα της ΕΤΕ και αυτά του κράτους. Οι δυσκολίες που συναντά η κυβέρνηση την περίοδο αυτήν και η αδυναμία εύρεσης πόρων για την πληρωμή των υποχρεώσεων της την αναγκάζουν να ρισκάρει και να δημιουργήσει ένα κλίμα υπέρ της άτοκης δανειοδότησης της από την ΕΤΕ χρησιμοποιώντας ως όπλο την ψήφιση του τροποποιητικού νόμου της 4^{ης} Απριλίου που επιθυμεί η ΕΤΕ. Έτσι στις 21 Ιουνίου η κυβέρνηση καταθέτει στη Βουλή το τροποποιητικό νομοσχέδιο μέσω του υπουργού Εσωτερικών ο οποίος ζητά την ψήφιση του αφού υποστηρίζει ότι η ΕΤΕ επέτρεψε να δοθεί στο κράτος άτοκο δάνειο¹³. Στις 30 Ιουνίου μέσω επιστολής προς τη Βουλή δηλώνεται ότι ουδέποτε η ΕΤΕ ενέκρινε τη χορήγηση άτοκου δανείου προς την κυβέρνηση. Στις 1 Ιουλίου συστήνεται νέα συνεδρίαση της Γενικής Συνέλευσης όπου ο Ι. Σούτσος αναγγέλλει ότι η κυβέρνηση δεν αποδέχεται το τροποποιητικό νομοσχέδιο μιας και αυτό θίγει «*συμφέροντα τρίτων*»¹⁴. Βέβαια, η δικαιολογία αυτή της κυβέρνησης ήταν καθαρά μία πρόφαση με σκοπό ή να αποσυρθεί το τροποποιητικό νομοσχέδιο ή η ΕΤΕ να υποχωρήσει, μιας και μέσω του νομοσχεδίου της παραχωρούνταν ήδη αρκετές ωφέλειες, και να χορηγήσει άτοκα το δάνειο στο κράτος. Συμφέροντα τρίτων, επίσης, δε θίγονταν όπως προφασίζόταν η κυβέρνηση αφού μέσω του τροποποιητικού νομοσχεδίου οι μόνοι που θίγονταν ήταν οι κερδοσκόποι από τη μείωση του επιτοκίου από 10% σε 8% και οι οποίοι δε θα είχαν πλέον να λάβουν από την κατακράτηση των τραπεζογραμματίων παρά μόνο αν τα κατάθεταν έγκαιρα στα ταμεία της

¹² Στο ίδιο.

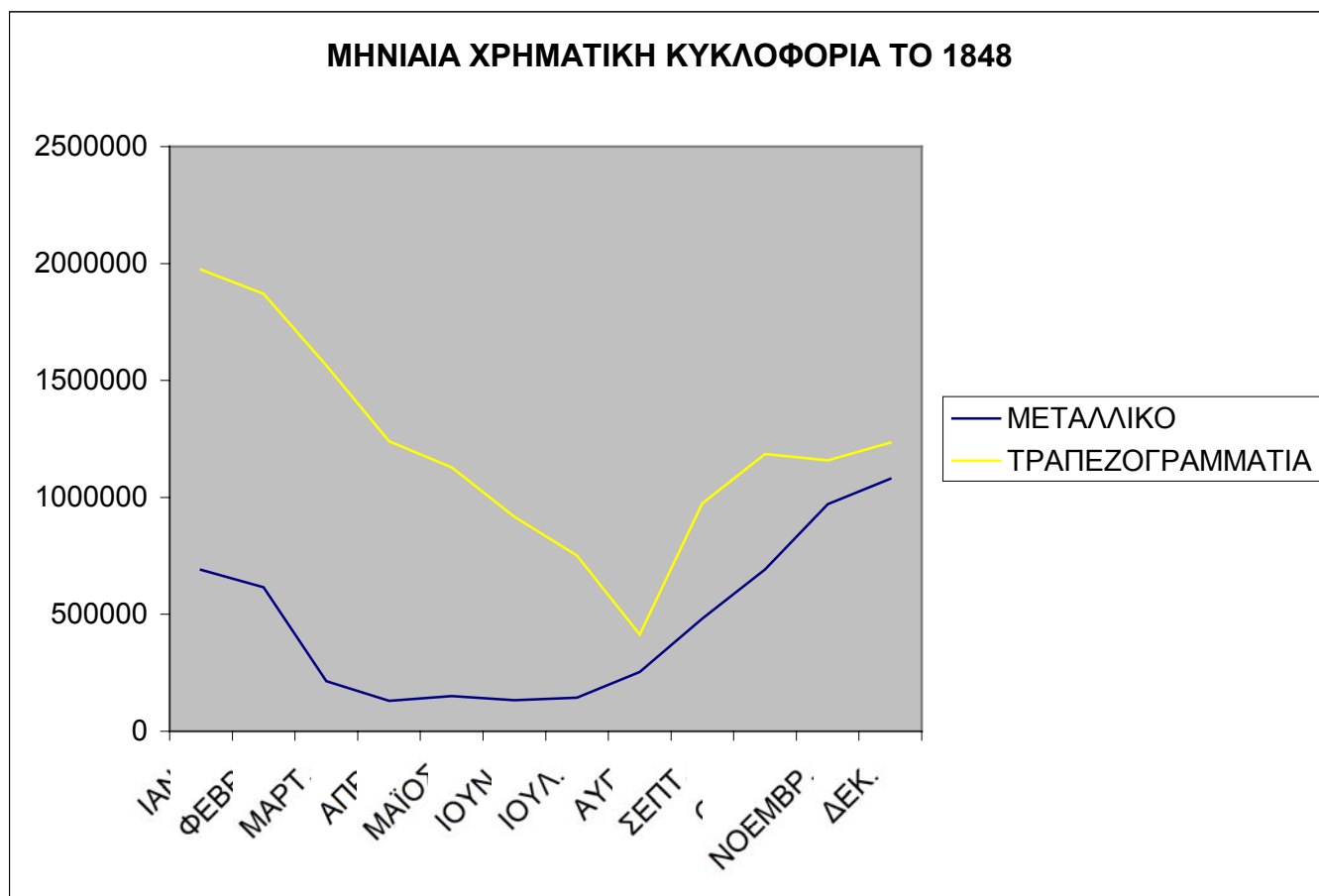
¹³ Βλ. Θ. Σακελλαρόπουλο, ό.π., τομ. Β', σελ. 60.

¹⁴ Βλ. Ι.Α.Ε.Τ.Ε, Πρακτικά Συνεδριάσεων, ό.π., σελ. 106.

ΕΤΕ σύμφωνα με τις ληφθείσες αποφάσεις. Την ίδια ημέρα η Γενική Συνέλευση θέλοντας να δείξει πως δεν πρόκειται να γίνει έρμαιο των ορέξεων της κυβέρνησης αποφασίζει να ακυρώσει την απόφαση που είχε λάβει για τη χορήγηση του δανείου. Επίσης, μέσω της πρότασης του Γ. Δοκού η ΕΤΕ αντεπιτίθεται ζητώντας την επίσπευση των εισπράξεων από παλαιότερα δάνεια που είχε χορηγήσει στους εμπόρους κάνοντας την αγορά να ασφυκτιά ακόμη πιο πολύ και οι φωνές αντιδράσεων από τους εμπόρους να γίνονται ακόμη πιο έντονες. Χαρακτηριστικό είναι ότι η κυκλοφορία των τραπεζογραμματίων τους μήνες Ιούλιο και Αύγουστο παρουσιάζει μεγάλη πτώση ύστερα από τη σκληρή αυτή απόφαση της τράπεζας. Το εμπόριο μην έχοντας άλλα αποθέματα μεταλλικού προσπάθησε να αποπληρώσει τις οφειλές του προς την Τράπεζα με ότι αποδεκτό κυκλοφοριακό μέσο είχε απομείνει στην αγορά. Όπως φαίνεται και στο Διάγραμμα 1 τα τραπεζογραμμάτια πέφτουν στις 752.000 και 414.000 δραχμές τους μήνες Ιούλιο και Αύγουστο στα χαμηλότερα δηλαδή επίπεδα που βρέθηκαν κατά τη διάρκεια όλης της εξεταζόμενης περιόδου. Η μείωση αυτή, επομένως, κορυφώθηκε με την πολιτική της ΕΤΕ τους μήνες αυτούς αλλά είχε βέβαια ξεκινήσει πολύ πιο πριν με τους κερδοσκόπους και την απόσυρση των τραπεζογραμματίων από την κυκλοφορία.

Η κυβέρνηση αλλάζει και αυτή στάση και στις 3 Ιουλίου τις απειλές τις κάνει πράξεις με την απόσυρση του νομοσχεδίου για την τροποποίηση του νόμου ΠΑ΄. Την απόφαση αυτήν ακολουθούν έντονες διαμαρτυρίες από μερίδες του εμπορικού κόσμου, δημιουργείται γενική αναστάτωση με αποτέλεσμα η κυβέρνηση τελικά να υποχωρήσει και να δεχθεί να συνάψει δάνειο με την ΕΤΕ ύψους 500.000 δραχμών πληρώνοντας επιτόκιο 3%. Στις 9

Αυγούστου στη Βουλή το τροποποιητικό νομοσχέδιο ψηφίζεται και γίνεται νόμος του κράτους¹⁵.

Διάγραμμα 1

Ο νόμος της 9^{ης} Αυγούστου προέβλεπε α) την παράταση της αναστολής μέχρι τις 4 Απριλίου του 1849, β) την απαλλαγή της τράπεζας από τις 4.9.1848 για πληρωμή της υπερτίμησης του 2% και του τόκου 10% επί των κυκλοφορούντων τραπεζογραμμάτων, γ) την πληρωμή τόκου 8% για τα τραπεζογραμμάτια που θα κατατίθονταν στα ταμεία της Τράπεζας μέχρι τη λήξη της αναστολής της εξαργύρωσης, δ) την αύξηση του ανώτατου ορίου κυκλοφορίας τραπεζογραμμάτων στα 2.000.000 δραχμές και την έκδοση

¹⁵ Βλ. Μ. Σ., Ευλάμπιο, ό.π., σελ. 42.

δεκάδραχμων τραπεζογραμματίων συνολικού ύψους 500.000 δραχμών για τις ανάγκες του εμπορίου¹⁶. Ακόμη με άλλο νόμο που ψηφίσθηκε στις 17 Αυγούστου η κυβέρνηση αποκτά το δικαίωμα να μπορέσει να συνάψει δάνειο 500.000 δραχμών σε ανοικτό λογαριασμό με την ΕΤΕ, με ετήσιο επιτόκιο 3% και με ενέχυρο 500 μετοχές της Τράπεζας που κατείχε το κράτος¹⁷.

Στην πράξη ο νέος νόμος δεν προσέφερε καμία βοήθεια στον εμπορικό κόσμο. Ο νέος νόμος φαίνεται να είναι μία κάτω από το τραπέζι συμφωνία μεταξύ της ΕΤΕ και της κυβέρνησης. Η ΕΤΕ προτίμησε να προασπίσει τα συμφέροντα των μετόχων της αφήνοντας εκτεθειμένη την τάξη των εμπόρων στην οικονομική κρίση που είχε προκύψει. Το ίδιο έπραξε και η κυβέρνηση η οποία προκειμένου να συνάψει το δάνειο με την ΕΤΕ υποχώρησε αφήνοντας πίσω τα συμφέροντα των μεγαλεμπόρων-τοκογλύφων τα οποία όλο αυτό το διάστημα αυτή προάσπιζε.

Στην ουσία το αίτημα για αύξηση της προσφερόμενης ποσότητας τραπεζογραμματίων δεν πραγματοποιήθηκε τόσο γιατί από την αύξηση του ανώτατου ορίου κυκλοφορίας στα 2.000.000 δραχμές οι 500.000 απορροφήθηκαν από το δάνειο στο κράτος όσο και γιατί η ΕΤΕ συνέχισε την περιοριστική πολιτική της με αποτέλεσμα η κυκλοφορία τραπεζογραμματίων να είναι κατά τη διάρκεια όλου του χρόνου κάτω από το 1,5 δραχμές¹⁸.

Όσον αφορά το γεγονός ότι ο νέος τροποποιητικός νόμος θίγει συμφέροντα τρίτων αυτό μεταφράστηκε με τη μείωση του επιτοκίου από 10% σε 8% και την κατάργηση του 2% και έγινε θέμα έντονης συζήτησης στη Γενική Συνέλευση των Μετόχων πριν την τελική ψήφιση του νομοσχεδίου. Σύμφωνα με το μέτοχο Παπαρηγόπουλο το νομοσχέδιο έθιγε συμφέροντα

¹⁶ Βλ. Ι.Α., Βαλαωρίτη, ό.π., σελ. 22.

¹⁷ Στο ίδιο.

¹⁸ Βλ. Θ. Σακελλαρόπουλο, ό.π., τομ. Β', σελ 61.

τρίτων από τη στιγμή που κάποιος αγόρασαν τραπεζογραμμάτια μόνο και μόνο για να λάβουν τον τόκο του 10% και τώρα αυτοί θα θιγόντουσαν από τη μείωσή του σε 8%¹⁹. Ύστερα, το λόγο έλαβε ο Ε. Κεχαγιάς ο οποίος προσπαθούσε με κάθε τρόπο να προασπίσει όσον το δυνατόν σε μεγαλύτερο βαθμό τα συμφέροντα της ΕΤΕ. Ο Κεχαγιάς, λοιπόν, παρατήρησε πως ο τόκος του 10% όπως ίσχυε πριν από την ψήφιση του τροποποιητικού νομοσχεδίου μετέτρεπε τα τραπεζογραμμάτια σε τοκοφόρες ομολογίες μιας και αυτοί που τα είχαν στην κατοχή τους, δηλαδή οι μεγαλέμποροι-τοκογλύφοι, είχαν τη δυνατότητα να τα κρατούν στο θησαυροφυλάκιό τους χωρίς να έχουν την υποχρέωση να τα καταθέσουν στα ταμεία της Τράπεζας²⁰. Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα τη σταδιακή απόσυρσή τους από την κυκλοφορία μέχρι την 4^η του Σεπτεμβρίου όπου τότε θα τα προσκόμιζαν στα ταμεία της ΕΤΕ με αποτέλεσμα να υπάρξει η πιθανότητα να δημιουργηθεί μαζική εξαργύρωση τραπεζογραμμάτων και μαζική εκροή μεταλλικού από την ΕΤΕ.

Ο Κεχαγιάς, λοιπόν, πρότεινε ανεξάρτητα από το πόσο μεγάλη θα είναι η προσέλευση των κομιστών τραπεζογραμμάτων οι οποίοι θα ζητούν την εξαργύρωση τους αυτή να γίνεται σταδιακά ανάλογα με τα αποθέματα μεταλλικού έτσι ώστε η ΕΤΕ να μη χρειαστεί να βρεθεί σε μειονεκτική θέση από την έλλειψη μεταλλικού που μπορεί να προκύψει. Και ακόμη, η εξαργύρωση να μη γίνεται αποκλειστικά με μεταλλικό αλλά και με άλλα τραπεζογραμμάτια τα οποία όμως δε θα υπόκεινται σε νέα υπερτίμηση και των οποίων η ποσότητα που θα δίνεται δε θα υπερβαίνει το μεταλλικό απόθεμα έτσι ώστε να μην καταστούν ακάλυπτα²¹.

¹⁹ Βλ. Ι.Α.Ε.Τ.Ε, Πρακτικά Συνεδριάσεων, ό.π., σελ. 109.

²⁰ Στο ίδιο σελ. 106.

²¹ Στο ίδιο σελ. 107.

Κατά την άποψη του Κεχαγιά οι κομιστές τραπεζογραμμάτων θα είχαν την υποχρέωση να τα καταθέσουν στα ταμεία της ΕΤΕ μέχρι και 15 ημέρες μετά την ψήφιση του τροποποιητικού νόμου, ειδάλλως μετά το πέρας αυτών των ημερών δε θα είχαν δικαίωμα επί του τόκου του 10% αλλά του 8% μέχρι τις 4 του Σεπτεμβρίου. Ο Κεχαγιάς θεωρούσε ακόμη πιθανό ότι ο κίνδυνος για μαζική εξαργύρωση τραπεζογραμμάτων θα εξαλειφόταν από τη στιγμή που θα κυκλοφορούσαν στην αγορά νέα τραπεζογραμμάτια τα οποία δε θα υπόκειντο σε υπερτίμηση. Τα άτοκα αυτά τραπεζογραμμάτια θα δημιουργούσαν ένα κλίμα δυσπιστίας στους κομιστές τους οι οποίοι αν και μπορεί να κατείχαν και τοκοφόρα τραπεζογραμμάτια δε θα τα προσκόμιζαν στα ταμεία της ΕΤΕ με τη λήξη της προθεσμίας, μιας και κυρίως τέτοιου είδους κομιστές θα ήταν έμποροι οι οποίοι συνήθως δεν είχαν και την πολυτέλεια διακράτησης του χρήματος για μεγάλα χρονικά διαστήματα. . Αντίθετα, αυτήν τη δυνατότητα την είχαν οι μεγαλέμποροι-τοκογλύφοι. Αυτοί σύμφωνα με αυτήν την άποψη θα ήταν οι κομιστές που θα προσέρχονταν στα ταμεία της ΕΤΕ με τη λήξη της προθεσμίας. Παρ'όλα αυτά την ΕΤΕ τη συνέφερε ακόμη και αυτή η προοπτική αφού έστω και έτσι μειώνονταν κατά πολύ ο αριθμός αυτών που κατείχαν τοκοφόρα τραπεζογραμμάτια και που θα προσέρχονταν στα ταμεία της για να εισπράξουν τον τόκο²².

Ένα ακόμη σημείο που είναι άξιο προσοχής στην ομιλία του Κεχαγιά είναι πως οι εισπράξεις της ΕΤΕ θα αυξηθούν κατά πολύ σε τραπεζογραμμάτια. Από τη στιγμή που η κυκλοφορία του μεταλλικού καθίσταται «ανενεργή», λόγω της χαμηλής κυκλοφορίας νομισμάτων, μέχρι τις 4/9 αφού η ΕΤΕ δεν εξαργυρώνει τα τραπεζογραμμάτια, αυτά είναι το μόνο

²² Βλ. Μ. Σ., Ευλάμπιο, ό.π., σελ. 38.

κυκλοφοριακό μέσο στο διάστημα αυτό. Αυτό σημαίνει ότι αφού η ΕΤΕ δε δίνει μεταλλικό και αφού οι κερδοσκόποι έχουν αποθησαυρίσει τα λίγα αποθέματα που μπορεί να υπάρχουν τότε οι συναλλαγές θα γίνονται αποκλειστικά με τραπεζογραμμάτια και άρα από τη στιγμή που η ΕΤΕ έχει επισπεύσει τη διαδικασία για την επιστροφή των οφειλόμενων οι εισπράξεις της σε τραπεζογραμμάτια θα είναι αυξημένες²³.

Έτσι η Γενική Συνέλευση αφού επικρότησε τις απόψεις και τις ιδέες του Ε. Κεχαγιά αποφάσισε ότι η ΕΤΕ πρέπει να υποχρεωθεί να πληρώσει τον τόκο του 10% για τη διάρκεια της πεντάμηνης αναστολής όπως αυτό είχε ψηφιστεί από τον πρώτο νόμο για τα τραπεζογραμμάτια, τα οποία θα κατατείθονταν στα ταμεία της από την ψήφιση του νέου νόμου και μέχρι 15 ημέρες μετά τη δημοσίευσή του και τα οποία θα έμεναν εκεί μέχρι τις 4/9²⁴. Όσα τραπεζογραμμάτια δεν κατατείθονταν μέσα σε αυτά τα χρονικά πλαίσια θα λάμβαναν τόκο 8%. Με αυτό τον τρόπο η ΕΤΕ επεδίωκε να αποφύγει την κερδοσκοπία που είχε αναπτυχθεί από την παρακράτηση των τραπεζογραμματίων ως τοκοφόρων ομολογιών και επίσης τις εισπράξεις από αυτά στα ταμεία της όπως αναφέρθηκε και παραπάνω.

Η ΕΤΕ τελικά με την ψήφιση του παραπάνω νόμου κατάφερε σχετικά σύντομα να ξεπεράσει την πιστωτική κρίση που είχε προκύψει και από το Σεπτέμβριο κιάλας του ίδιου έτους τόσο το μεταλλικό της όσο και τα τραπεζογραμμάτια της παρουσίασαν μικρή άνοδο. Από τον Πίνακα 1 βλέπουμε ότι το μεταλλικό την περίοδο μεταξύ των μηνών Αυγούστου και Σεπτεμβρίου αυξήθηκε περίπου κατά 90% και τα τραπεζογραμμάτια αυξήθηκαν την ίδια περίοδο κατά 135%. Ο ρυθμός με τον οποίο το μεταλλικό

²³ Στο ίδιο.

²⁴ Βλ. Ι.Α.Ε.Τ.Ε, Πρακτικά Συνεδριάσεων, ό.π., σελ. 110.

εναποταμίευμα της ΕΤΕ αυξήθηκε ήταν πολύ γρήγορος, το ίδιο και ο ρυθμός που αυξήθηκαν και τα τραπεζογραμμάτια. Βέβαια από τον Πίνακα 1 μπορεί να παρατηρηθεί πως από το Σεπτέμβριο και μετά η αναλογία του ένα προς τρία που τηρούνταν όλα αυτά τα χρόνια από την ΕΤΕ είχε καταργηθεί. Η αναλογία που επικρατεί φτάνει έως και το ένα προς ένα. Άτυπα λοιπόν η ΕΤΕ καταργεί την αναλογία 1/3 από φόβο πιθανότατα να μην ξαναβρεθεί στη δυσχερή θέση που βρέθηκε τη συγκεκριμένη περίοδο αλλά και για να έχει πάντα αυξημένα αποθέματα μεταλλικού. Για να διατηρήσει η ΕΤΕ μεγάλες ποσότητες μεταλλικού θα έπρεπε να ξεφύγει από αυτήν την αναλογία που τη δέσμευε για να μπορεί να καλύπτει τα κυκλοφορούντα τραπεζογραμμάτια. Η προσέγγιση των τραπεζογραμματίων κοντά στα επίπεδα που βρισκόταν το μεταλλικό απόθεμα θα αύξανε την αξιοπιστία των πρώτων μέσα από τη μειωμένη αναλογία που θα υπήρχε μεταξύ τους.

Βλέποντας επομένως τα αποθέματα σε μεταλλικό αλλά και σε τραπεζογραμμάτια να αυξάνονται καθώς επίσης και τη βελτίωση της γενικότερης διεθνούς οικονομικής κατάστασης η διοίκηση της ΕΤΕ στις 16 Δεκεμβρίου του ίδιου έτους επανέλαβε το σύστημα της ελεύθερης μετατρεψιμότητας των τραπεζογραμματίων τέσσερις μήνες νωρίτερα από το δικαίωμα που της είχε δοθεί από το νόμο.

Ολοκληρώνοντας την ανάλυση αυτού του κεφαλαίου θα λέγαμε πως η κρίση του 1848 έδειξε πως το σημαντικότερο όπλο της ΕΤΕ για την αντιμετώπιση έκτακτων καταστάσεων ήταν ο περιορισμός των βραχυπρόθεσμων πιστώσεων, όπου αυτό είχε ως επακόλουθο τη μείωση της κυκλοφορίας του τραπεζογραμματίου με αποτέλεσμα αυτό να γίνεται το ίδιο σπάνιο με το μεταλλικό και άρα να αποκτά και μεγαλύτερη αξία. Η εύστοχη

αντιμετώπιση της οικονομικής κρίσης του 1848 από την ΕΤΕ ανέβασε την αξιοπιστία της στο κοινό δείχνοντας πλέον πως επρόκειτο για ένα ισχυρό οικονομικό οργανισμό.

Η ΚΡΙΣΗ ΣΤΟ ΕΜΠΟΡΙΟ ΚΑΙ ΤΗΝ ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΑ ΤΟΥ ΧΡΗΜΑΤΟΣ

(ΤΟΠΙΚΟ ΕΜΠΟΡΙΟ ΚΑΙ ΥΠΟΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΑ ΤΗΣ ΕΤΕ)

Η οικονομική κρίση που ξέσπασε στον ελλαδικό χώρο το 1848, όπως προαναφέρθηκε στα προηγούμενα κεφάλαια, προερχόταν κυρίως από το εξωτερικό και πήρε τη μορφή έμπορο-πιστωτικής κρίσης. Η κρίση, βέβαια, είχε ως αφετηρία την προηγούμενη χρονιά, το 1847, όπου η αφορία που δημιουργήθηκε στον αγροτικό τομέα και κυρίως στα σιτηρά είχε ως αποτέλεσμα την απότομη άνοδο των τιμών και σχεδόν την παντελή έλλειψη αυτών από την αγορά¹. Το γεγονός αυτό οδήγησε σε αύξηση των εισαγωγών της χώρας με σκοπό την κάλυψη του διατροφικού ελλείμματος που είχε δημιουργηθεί. Η αύξηση των εισαγωγών και η ταυτόχρονη μείωση των εξαγωγών από την αφορία δημιούργησε μία αρνητική ροή σε μεταλλικό με αποτέλεσμα αυτό να αρχίσει να εξάγεται και η χώρα να αρχίσει να παρουσιάζει έλλειψη ρευστού χρήματος.

Τη μείωση των εξαγωγών ήρθαν να επιτείνουν και τα επαναστατικά γεγονότα του 1848 που ταλάνιζαν τις ευρωπαϊκές χώρες αλλά κυρίως η οικονομική κρίση που είχε χτυπήσει την πόρτα της Αγγλίας. Η μείωση του ρυθμού των εισαγωγών της Αγγλίας από τις υπόλοιπες χώρες μεταφραζόταν για την Ελλάδα σε μείωση της ποσότητας του κυριότερου εξαγωγίμου προϊόντος της, της σταφίδας. Η μείωση του ρυθμού των εξαγωγών σταφίδας και η κατάσταση υπερπαραγωγής που βρισκόταν την τελευταία δεκαετία (το 1840 παρήχθησαν 5.155 βρετανικοί τόνοι με τιμή πώλησης 65 ισπανικά δίστηλα ενώ το 1850 18.569 βρετ. τόνοι με τιμή πώλησης 30-35 ισπανικά

¹ Βλ. Θ., Σακελλαρόπουλο, ό.π., τομ.Β', σελ. 20.

δίστηλα)² και άρα η χαμηλή τιμή πώλησής της είχε δημιουργήσει κρίση κυρίως στο τοπικό εμπόριο που γινόταν από το λιμάνι της Πάτρας.

Η Πάτρα η οποία είναι το κυριότερο εξαγωγικό λιμάνι της Ελλάδας θα αντιμετωπίσει τα πρώτα σημάδια από την κρίση νωρίτερα από κάθε άλλο μέρος της χώρας και ιδιαίτερα από αυτά της Σύρου και του Πειραιά. Το εξαγωγικό εμπόριο της Πάτρας βρίσκεται σε άμεση συνάρτηση με την αγροτική ενδοχώρα με αποτέλεσμα τα αρνητικά φαινόμενα που παρουσιάστηκαν στην αγροτική παραγωγή το '47 και σε συνδυασμό με τις αρνητικές διεθνείς εξελίξεις να μεταφράζονται σε κρίση για το εμπόριο της περιοχής. Λόγω της αφορίας και της χαμηλής συγκομιδής τα αγροτικά εισοδήματα στην περιοχή μειώθηκαν με αποτέλεσμα να επέλθει μείωση στην αγοραστική δύναμη του πληθυσμού και αυτό να έχει ως επακόλουθο τη μείωση των εισαγωγών για την περιοχή. Τα επαναστατικά γεγονότα από την άλλη στις χώρες της Ευρώπης είχαν ως αποτέλεσμα την νέκρωση της εμπορικής κίνησης των χωρών αυτών με άλλες χώρες με αποτέλεσμα τα εμπορεύματα που εξαγόταν από το λιμάνι της Πάτρας να μένουν απούλητα στις αποθήκες των εμπόρων και η μείωση των εξαγωγών να γίνεται και αυτή πραγματικότητα³.

Αντίθετα με την Πάτρα, το λιμάνι της Σύρου είναι το κυριότερο εισαγωγικό λιμάνι και παρ'όλο που η κρίση θα το χτυπήσει στις αρχές του '48, δηλαδή ένα χρόνο αργότερα από τα πρώτα σημάδια ύφεσης που θα παρουσιαστούν στην Πάτρα, τα προβλήματα που θα προκύψουν και εκεί θα έχουν άμεση σχέση με την οικονομική κρίση που θα υπάρχει στον ευρωπαϊκό χώρο μιας και λόγω του διαμετακομιστικού εμπορίου που είναι η κύρια

² Στο ίδιο, τομ. Α, σελ. 257,271.

³ Στο ίδιο, τομ. Β, σελ. 32.

δραστηριότητα που γίνεται, το λιμάνι θα είναι πάντα ανοιχτό στα προβλήματα που θα προέρχονται από το εξωτερικό. Αυτό γίνεται ακόμη πιο κατανοητό αν σκεφτεί κανείς ότι λόγω της νέκρωσης του εμπορίου στις ευρωπαϊκές χώρες και της κακής συγκομιδής σιτηρών το '47, το διαμετακομιστικό εμπόριο που πραγματοποιούσαν οι έμποροι της Σύρου από τις Ανατολικές χώρες προς τη Δύση μειώνεται. Όμως, το μεγαλύτερο ίσως πρόβλημα που έχουν να αντιμετωπίσουν τη χρονιά αυτή, δηλαδή το '48, οι Συριανοί έμποροι είναι η ανεύρεση ρευστού χρήματος για την εξόφληση των οφειλών τους σε τραπεζικούς αλλά και εμπορικούς οίκους του εξωτερικού⁴. Ο περιορισμός των πιστώσεων που θα προέλθει από το εξωτερικό σαν επόμενη συνέπεια είναι αυτός που θα δημιουργήσει τα προβλήματα χρηματοδότησης για τους εμπόρους της Σύρου.

Επομένως, με τη γεωργική κρίση που δημιουργήθηκε το 1847 αποτέλεσμα ήταν η εκροή χρυσού από τη χώρα καθώς και η ακόλουθη πτώση των εξαγωγών της σταφίδας το 1848 είχε ως αποτέλεσμα τη μη επιστροφή του. Η έλλειψη μεταλλικού και γενικότερα ρευστών διαθεσίμων θα έρθει να επιβεβαιώσει ότι το εμπόριο και εν συνεχεία η ΕΤΕ ήταν αυτοί που είχαν σειρά να επηρεαστούν και να κλονιστούν από μία κρίση που όπως διαφαινόταν θα ήταν πιστωτική.

Το εμπόριο και η ΕΤΕ, ύστερα από την ίδρυσή της και αφού πέρασαν μερικά χρόνια μέχρι να καταλάβει η διοίκηση της ότι το συμφέρον της ήταν η συνεργασία με το εμπορικό κεφάλαιο της χώρας, είχαν δημιουργήσει μία σχέση εξάρτησης όπου ο ένας είχε ανάγκη τον άλλο και το αντίστροφο. Μεγάλο μέρος του εμπορικού κόσμου είχε καταλάβει πως με την υποστήριξη

⁴ Στο ίδιο, σελ. 33.

του νέου αυτού πιστωτικού ιδρύματος θα δινόταν ευκαιρία στην αγορά να απαλλαγεί από το μονοπώλιο των μεγαλέμπορων-τοκογλύφων ως προς την παροχή κεφαλαίων και ο ανταγωνισμός που θα αναπτυσσόταν θα ωφελούσε ακόμη περισσότερο τους μικρομεσαίους εμπόρους όπου θα υπήρχε έτσι και μεγαλύτερη πιθανότητα αύξησης των κυκλοφορούντων πιστωτικών μέσων το οποίο θα διευκόλυνε ακόμη περισσότερο τις συναλλαγές. Από την άλλη η ΕΤΕ είχε καταλάβει με τη σειρά της πως μόνο μέσω της συνεργασίας της με το εμπορικό κεφάλαιο θα κατάφερνε να αναπτύξει τον κύκλο των εργασιών της και επομένως να αυξήσει και τα κέρδη της.

Πριν από την ίδρυση της ΕΤΕ το εμπορικό κεφάλαιο είχε δημιουργήσει ένα πιστωτικό κύκλωμα όπου βέβαια από αυτό ωφελούνταν κυρίως οι μεγαλέμποροι-δανειστές καθώς τα υψηλά κέρδη που αποκόμιζαν από το εμπόριο τα διέθεταν στο δανεισμό άλλων εμπόρων βγάζοντας και από εκεί επιπλέον κέρδη έπειτα επαναλάμβαναν τη διαδικασία διατηρώντας μία συνεχή ροή χρηματοδότησης του εμπορίου. Η ΕΤΕ, λοιπόν, με την ίδρυσή της κατάφερε να ανταγωνιστεί με αξιώσεις τους μεγαλέμπορους της εποχής με αποτέλεσμα να αποκτήσει εχθρούς όσους δε βόλευε η νέα τάξη πραγμάτων. Οι κύριοι ανταγωνιστές της βρίσκονταν ως επί τω πλείστον στη Σύρο και επιθυμούσαν με κάθε τρόπο το κλείσιμο της ΕΤΕ. Η Τράπεζα είχε καταφέρει να εισχωρήσει στην αγορά βάζοντας σε κυκλοφορία το τραπεζογραμμάτιο το οποίο έκανε προσπάθεια να το αποδεχθεί το κοινό. Οι έμποροι πλέον έπρεπε να κατανοήσουν πως οι ανταλλαγές εμπορευμάτων δε θα γινόντουσαν μόνο με χρυσό ή ασήμι αλλά και με τραπεζογραμμάτια τα οποία αντιπροσώπευαν πραγματικές αξίες. Με την εισαγωγή του τραπεζογραμματίου τα κυκλοφοριακά μέσα θα γινόντουσαν περισσότερα

πέρα από τους περιορισμούς που επιβάλλει στην προσφορά η παραγωγή χρυσού και ταυτόχρονα θα υπήρχε και μείωση των επιτοκίων αφού η αύξηση του χρήματος επιφέρει την πτώση της τιμής του.

Στην προσπάθειά της να διευρύνει τον κύκλο των εργασιών της και στην επαρχία και κυρίως στα σημαντικότερα εμπορικά λιμάνια της περιόδου η ΕΤΕ ίδρυσε πρώτα πρακτορείο στη Σύρο στις 7 Μαρτίου του 1845⁵ ενώ στην Πάτρα ένα χρόνο αργότερα στις 9 Φεβρουαρίου του 1846 ίδρυσε υποκατάστημα⁶. Η ίδρυση πρακτορείου στη Σύρο δείχνει την ανασφάλεια που ένιωθε η διοίκηση της ΕΤΕ απέναντι στους μεγαλέμπορους του νησιού αφού ήξερε πως θα αντιμετώπιζε πολλά προβλήματα ως προς την αποδοχή του τραπεζογραμματίου στο νησί. Πράγματι το πρακτορείο κατάφερε να λειτουργήσει μόνο για δύο χρόνια στη Σύρο, τον Οκτώβριο του 1847 η διοίκηση της ΕΤΕ διέκοψε τις εργασίες λίγο πριν ξεσπάσει η μεγάλη πιστωτική κρίση του 1848.

Ο Γ. Σταύρος που γνώριζε πολύ καλά τις συνθήκες που επικρατούσαν στη Σύρο ήξερε πως οι περισσότεροι έμποροι δε θα συμφωνούσαν σε μία πιθανή ίδρυση υποκαταστήματος της ΕΤΕ από τη στιγμή που θα έθιγε το παραδοσιακό πιστωτικό σύστημα που ενυπήρχε. Όμως το μέγεθος του πλούτου των εμπόρων και του όγκου των συναλλαγών που γινόντουσαν δε μπορούσε να μην προσελκύσει την ΕΤΕ που πίστευε πως θα αποκόμιζε πολλά οφέλη από μία πιθανή εγκατάστασή της στο νησί. Δύο ήταν τα κυριότερα όπλα με τα οποία προσπάθησε να υπερπηδήσει τα εμπόδια που της παρουσιάζονταν, το ένα ήταν το χαμηλό προεξοφλητικό επιτόκιο και το άλλο οι χορηγήσεις ανοικτού λογαριασμού. Αν και η ΕΤΕ έκανε μεγάλες

⁵ Βλ. Β. Α., Καρδάση, *Σύρος Σταυροδρόμι της Ανατολικής Μεσογείου (1832-1857)*, Αθήνα 1987, σελ. 214.

⁶ Βλ. Βλ. Χ.Α., Μούλια, *ό.π.*, σελ. 426.

προσπάθειες για να εισχωρήσει με επιτυχία στην κερδοφόρα αγορά της Σύρου η πολιτική που χρησιμοποίησε για να το επιτύχει δεν ήταν και η πιο ενδεδειγμένη. Συχνά προκειμένου να ικανοποιήσει τα δικά της συμφέροντα η ΕΤΕ απομάκρυνε τους πελάτες-εμπόρους της Σύρου. Η Τράπεζα δε θέλησε από την αρχή να δεχτεί και να καταλάβει τα εμπορικά έθιμα και τις εμπορικές ιδιαιτερότητες του νησιού με αποτέλεσμα ενώ οι πιστώσεις που προσέφερε να είναι αρκετά ελκυστικές οι έμποροι της Σύρου να μην την προτιμούν για τις προεξοφλήσεις που ήθελαν να πραγματοποιήσουν και τις πιστώσεις που ήθελαν να λάβουν. Ο Ι. Ράλλης που άνηκε στην εμπορική τάξη του νησιού και είχε καταλάβει το λόγο που δεν αποδέχονταν οι έμποροι την Τράπεζα στη Σύρο μεταβίβασε αρκετές φορές τα παράπονα των Συριανών εμπόρων και προσπάθησε να δώσει ιδέες και λύσεις. Οι ιδέες όμως αυτές εξέφραζαν και τα δικά του συμφέροντα μιας και όπως λέχθηκε ήταν και αυτός έμπορος. Για παράδειγμα σύμφωνα με τον Ι. Ράλλη οι έμποροι της Σύρου δε μπορούσαν να αποδεχθούν την απαίτηση που είχε η ΕΤΕ οι προεξοφλητικοί δανεισμοί και οι πιστώσεις με ανοικτό λογαριασμό να γίνονται όταν υπάρχουν οι υπογραφές δύο εγγυητών αλλά μονάχα ενός, ακόμη θεωρούσε πως τα γραμμάτια που κατατίθονταν στην ΕΤΕ θα έπρεπε να είναι εξάμηνης προθεσμίας και όχι τρίμηνης όπως επιθυμούσε η ΕΤΕ, επίσης ως εγγύηση στα συναπτόμενα δάνεια να μπορούν να θεωρηθούν και οι καταθέσεις εμπορευμάτων, η ΕΤΕ να δέχεται ως εγγυητικές υπογραφές και εμπόρων που δεν περιείχε στο κατάλογο της ως φερέγγυους, και τέλος και ίσως από τα σημαντικότερα η εξαργύρωση των τραπεζογραμματίων από τα ταμεία της ΕΤΕ να γίνεται στην αγοραία τιμή και όχι στην τιμή της διατίμησης⁷.

⁷ Βλ. Β. Α., Καρδάση, ό.π., σελ. 218.

Η διοίκηση της ΕΤΕ άλλα από αυτά τα αιτήματα τα θεώρησε δίκαια και πως δε θίγουν τα συμφέροντά της και άλλα θεώρησε πως την έθιγαν και δε τα πραγματοποίησε. Δέχτηκε το αίτημα τα γραμμάτια που κατατίθενται να έχουν προθεσμία εξάμηνη, ακόμη επέτρεψε να υπάρχουν δύο υπογραφές εγγυητών αντί για τρεις και να μπορούν να κατατίθενται εμπορεύματα ως εγγύηση αρκεί να ξεπερνά η αξία τους κατά 2/3 το ποσό της πίστωσης⁸. Από την άλλη αρνήθηκε αιτήματα όπως να γίνονται δεκτές ομολογίες ναυτοδάνειων ως εγγύηση σε δάνεια, αρνήθηκε τις υπογραφές για προεξοφλήσεις συναλλαγματικών από εμπόρους που δεν περιέχονταν στους καταλόγους της ΕΤΕ και τέλος όσον αφορά την αποδοχή νομισμάτων στην αγοραία τιμή αυτό ήταν ένα θέμα που θα λυνόταν στο τέλος του 1848 με τη συγκατάθεση της ΕΤΕ.

Ακόμη και έτσι όμως παρ'όλες τις παραχωρήσεις που έκανε η ΕΤΕ οι έμποροι της Σύρου δεν έδειξαν κάποια ιδιαίτερη προθυμία για να συνεργαστούν μαζί της. Αυτοί συνέχισαν να προτιμούν για τις προεξοφλήσεις των γραμματίων τους μεγαλέμπορους αφού διευκολύνονταν από τα εθιμικά πλαίσια της αγοράς από τη στιγμή που τους ζητείτο μία μόνο υπογραφή πάνω στην συναλλαγματική. Όμως οι λίγες προεξοφλήσεις που γινόντουσαν στα ταμεία της ΕΤΕ οδηγούσαν και στη χαμηλή κυκλοφορία του τραπεζογραμματίου στο νησί. Οι Συριανοί έμποροι δεν προσέδιδαν καμία εκτίμηση στο τραπεζογραμμάτιο ως κυκλοφοριακό μέσο αφού ουσιαστικά αυτό δεν τους διευκόλυνε καθόλου στις συναλλαγές τους με το εξωτερικό. Αυτός ήταν κυρίως ο λόγος που η κυκλοφορία του στην αγορά της Ερμούπολης ήταν πολύ χαμηλή και χρησιμοποιούνταν από τους εμπόρους

⁸ Στο ίδιο, σελ. 219.

μονάχα για να πληρώνουν τις υποχρεώσεις τους σε προμηθευτές του εσωτερικού αλλά και για να πληρώνουν τις οφειλές τους στα δημόσια ταμεία.

Αντίθετα με τη Σύρο, στην Πάτρα η ΕΤΕ δεν αντιμετώπισε τα ίδια προβλήματα. Αυτό συνέβαινε κυρίως διότι στην Πάτρα δεν υπήρχε μεγάλος αριθμός μεγαλεμπόρων όπως τη Σύρο και λόγω του ότι οι έμποροι εκεί δεν είχαν την ίδια δύναμη επειδή η εμπορική κίνηση της πόλης εξαρτιόταν σε μεγάλο βαθμό από την αγροτική παραγωγή, σε αντίθεση με τη Σύρο όπου το εμπόριο δεν επηρεαζόταν σε μεγάλο βαθμό από τις συνθήκες που επικρατούσαν στο εσωτερικό της χώρας αλλά από το εξωτερικό. Τα αιτήματα του εμπορικού επιμελητηρίου της Σύρου δεν είχαν ουσιαστικό περιεχόμενο για τους εμπόρους των Πατρών. Έτσι η απαίτηση της ΕΤΕ για τρεις υπογραφές φερέγγυων εμπόρων στις προεξοφλήσεις συναλλαγματικών και γραμματίων δεν είχε καμία αρνητική επίπτωση στην Πάτρα⁹. Το αντίθετο μάλιστα οι προεξοφλήσεις στην Πάτρα ήταν κατά πολύ περισσότερες από τις προεξοφλήσεις που γινόντουσαν στην Ερμούπολη και μάλιστα το 1847 είχαν μία διαφορά που έφτανε τα 3.822.993 δραχμές¹⁰. Βέβαια στην Πάτρα οι προεξοφλήσεις είχαν πολύ χαμηλή μέση αξία σε σύγκριση με αυτές της Σύρου και αυτό οφείλεται κυρίως στο γεγονός ότι υπήρχαν πολλοί μικρέμποροι με περιορισμένο επίπεδο παραγωγής και επόμενο ήταν και οι προεξοφλήσεις των συναλλαγματικών τους να είναι μικρής μέσης αξίας.

Έτσι λοιπόν η ΕΤΕ εφάρμοσε διαφορετικές πολιτικές προσέγγισης στα δύο μεγαλύτερα λιμάνια της χώρας. Στη Σύρο που έβλεπε ότι ο ανταγωνισμός με το παραδοσιακό κεφάλαιο ήταν έντονος προτίμησε να κρατήσει μία στάση νωχελική χωρίς να αντιδρά άμεσα στα προβλήματα που προέκυπταν με τους

⁹ Βλ. Βλ. Χ.Α., Μούλια, ό.π., σελ. 430.

¹⁰ Βλ. Β. Α., Καρδάση, ό.π., σελ. 239.

εμπόρους γνωρίζοντας πως η εγκαθίδρυσή της στο νησί θα απαιτούσε χρόνο. Αντίθετα, στην Πάτρα η ΕΤΕ από την αρχή της λειτουργίας του υποκαταστήματός της δεν αντιμετώπισε κανένα πρόβλημα και μάλιστα τα κέρδη που σημείωνε και το μέγεθος του κύκλου των εργασιών στην πόλη αυτή ήταν πολύ υψηλότερα από ότι ήταν τα αντίστοιχα της Σύρου.

Ένα άλλο μεγάλο πρόβλημα που αντιμετώπιζε η ΕΤΕ στην αγορά της Σύρου ήταν η υπερτίμηση των νομισμάτων και ειδικά νομισμάτων που είχαν μικρότερη περιεκτική αξία σε σύγκριση με την ονομαστική τους, όπως ήταν το τουρκικό γρόσι. Στη Σύρο επικρατούσε μία μόνιμη κατάσταση υπερβάλλουσας ζήτησης χρήματος λόγω των υποχρεώσεων που είχαν κατά τη διάρκεια όλου του χρόνου με το εξωτερικό με αποτέλεσμα όλα σχεδόν τα νομίσματα στο νησί να υπερτιμούνται σε σύγκριση με άλλες περιοχές στην Ελλάδα όπως ήταν η Πάτρα. Εκεί το πρόβλημα δεν ήταν τόσο έντονο αφού υπερβάλλουσα ζήτηση χρήματος παρουσιαζόταν μόνο σε ορισμένες χρονικές περιόδους όπως ήταν η εποχή της συγκομιδής της σταφίδας όπου οι έμποροι προσπαθούσαν να βρουν αποδεκτά κυκλοφοριακά μέσα για να εξοφλήσουν τους τοπικούς παραγωγούς. Το γεγονός αυτό ήταν αρκετά αρνητικό για την ΕΤΕ η οποία εξαργύρωνε τα τραπεζογραμμάτια στις τιμές της διατίμησης ενώ οι έμποροι ζητούσαν επίμονα η εξαργύρωσή τους να γίνεται στις τιμές που επικρατούσαν στην τοπική αγορά. Για την ΕΤΕ ήταν αδιανόητο να γίνει εξαργύρωση τραπεζογραμματίων στην αγοραία τιμή γιατί τότε αυτή θα είχε πολύ μεγάλες ζημιές αφού θα έχανε από τη διαφορά που θα υπήρχε στην τιμή της Σύρου και των τιμών που επικρατούσαν στις υπόλοιπες περιοχές της Ελλάδας. Κάτι τέτοιο όμως ήταν αδύνατο να δεχτούν οι έμποροι οι οποίοι και αυτοί με τη σειρά τους θα έχαναν από τη διαφορά της τιμής που πλήρωναν

στις συναλλαγές τους τόσο στην τοπική αγορά της Ερμούπολης όσο και στου εξωτερικού.

Για να καταφέρει η ΕΤΕ να επιβιώσει στην αγορά της Σύρου, να διατηρήσει την αναλογία τραπεζογραμματίου-μεταλλικού μέσα στους περιορισμούς που έθετε ο ιδρυτικός νόμος αλλά και για να ικανοποιήσει τα ιδιοτελή της συμφέροντα απαραίτητος όρος ήταν η όσο το δυνατό μεγαλύτερη συσσώρευση μεταλλικού. Αυτό όμως δε μπορούσε να επιτευχθεί από τη στιγμή που δε μπορούσε να κυκλοφορήσει το τραπεζογραμμάτιο σε μεγάλες ποσότητες. Τραγική ειρωνεία να βρίσκεται η ΕΤΕ στην πιο εκχρηματισμένη πόλη της χώρας και όμως να μη μπορεί να αυξήσει τα αποθέματα του μεταλλικού της. Δεν έφτανε όμως μόνο το πρόβλημα αυτό για την ΕΤΕ αλλά ακόμη στην αγορά είχαν συσσωρευτεί μεγάλες ποσότητες φθαρμένων και μικρής περιεκτικής αξίας νομισμάτων, κυρίως τούρκικων, των οποίων η κυκλοφορία είχε απαγορευτεί επίσημα με Βασιλικό Διάταγμα από το 1833¹¹. Η έλλειψη κυκλοφοριακών μέσων και η έντονη ζήτηση χρήματος από τους Συριανούς εμπόρους είχαν υπερτιμήσει το συγκεκριμένο νόμισμα το οποίο είχε κατακλύσει την αγορά όπου πλέον αυτό και το ισπανικό δίστηλο ήταν τα κυρίαρχα νομίσματα που διατίθονταν στην αγορά με τους εμπόρους να τα χρησιμοποιούν κατά κόρον για την τακτοποίηση των υποχρεώσεών τους. Η αγοραία τιμή του τουρκικού νομίσματος είχε φτάσει τις 5,24 δραχμές αντί τις 5 δραχμές που κυκλοφορούσε στην υπόλοιπη Ελλάδα παρά την απαγόρευση και ήταν η τιμή της διατίμησης ενώ η αγοραία τιμή του ισπανικού δίστηλου είχε φτάσει και αυτή τις 6,8 αντί τις 6 δραχμές σε τιμή διατίμησης¹².

¹¹ Βλ. Ι.Α.Ε.Τ.Ε., Αρχεία Διοικητών και Διευθυντών, Γ. Σταύρος, φακ. 9, 10.

¹² Βλ. Ι. Κοκκινάκη, ό.π., σελ. 121.

Η ΕΤΕ, τα πρώτα χρόνια λειτουργίας του πρακτορείου, βλέποντας πως οι συναλλαγές με φθαρμένα νομίσματα μείωναν τα κέρδη της αλλά και το εναποταμίευμά της απαγόρευσε κάθε είδους ανταλλαγή και «παρότρυνε» όσους επιθυμούσαν την εξαργύρωση των τραπεζογραμμάτων τους να απευθύνονται στο κεντρικό κατάστημα της ΕΤΕ. Αυτό όμως δεν έγινε αφού οι μέτοχοι της ΕΤΕ που είχαν αναλάβει τη λειτουργία του πρακτορείου στη Σύρο όπως ο Ι. Ράλλης πήγαν με το μέρος των εμπόρων και πραγματοποιούσαν συναλλαγές παρά την απόφαση της ΕΤΕ¹³. Αποτέλεσμα αυτού να οξυνθεί ακόμη περισσότερο η ήδη τεταμένη σχέση της ΕΤΕ με τον εμπορικό κόσμο της Σύρου. Ο Ι. Ράλλης και ο ταμίας Ι. Αργέντης προκειμένου να ικανοποιηθεί ο εμπορικός κόσμος του νησιού σε μία κρίσιμη περίοδο, όπως ήταν αυτή του 1847 όπου η οικονομική κρίση είχε ήδη χτυπήσει τις υπόλοιπες χώρες της Ευρώπης, πραγματοποιούσαν εξαργυρώσεις τραπεζογραμμάτων με αποτέλεσμα το εναποταμίευμα του πρακτορείου της ΕΤΕ στη Σύρο να βρεθεί μειωμένο κατά 64.419,62 δραχμές και από το υπόλοιπο εν απόμειναν μεταλλικό των 127.308,10 δραχμών το μεγαλύτερο μέρος του να καλύπτεται από ισπανικά δίστηλα και τουρκικά γρόσια¹⁴. Η διοίκηση της ΕΤΕ προσπαθώντας να παρατείνει τη λειτουργία του πρακτορείου μειώνει το προεξοφλητικό επιτόκιο από 8% σε 7,5% και υποχρεώνει τον Ι. Ράλλη να σταματήσει τις πληρωμές σε νομίσματα θεωρώντας ότι έτσι θα εξαναγκαστούν οι έμποροι και λόγω της γενικότερης αχρηματίας να χρησιμοποιήσουν το τραπεζογραμμάτιο. Όμως για ακόμη μία φορά η κυκλοφορία των τραπεζογραμμάτων παραμένει σε χαμηλά επίπεδα και δε φτάνει μόνο αυτό αλλά ο Ι. Ράλλης παραβαίνει πάλι τις οδηγίες που του είχαν

¹³ Βλ. Β. Α. Καρδάση, ό.π., σελ. 225.

¹⁴ Στο ίδιο, σελ. 226.

δοθεί και συνεχίζει να εξαργυρώνει τραπεζογραμμάτια με αποτέλεσμα να δημιουργηθεί εκροή μεταλλικού από το ταμείο της ΕΤΕ ύψους 255.502 δραχμών¹⁵. Γι'αυτό το λόγο τον Οκτώβριο του 1847 η ΕΤΕ τερματίζει τις εργασίες του πρακτορείου της στη Σύρο.

Η τριετία που λειτούργησε το πρακτορείο της ΕΤΕ στη Σύρο και οι προσπάθειες και υποχωρήσεις που έκανε δείχνουν το μέγεθος του ενδιαφέροντός της στο να καταφέρει να αναγνωρισθεί από τους εμπόρους του νησιού ως ένα αξιόπιστο πιστωτικό ίδρυμα και να πάρει με το μέρος της κομμάτι της πολύ κερδοφόρας αγοράς από τους μεγαλέμπορους. Αυτό αρχικά δεν το κατάφερε τόσο γιατί συνάντησε πολλά εμπόδια από τους ίδιους τους εμπόρους όσο και γιατί δε μπόρεσε να καταλάβει την τοπική ιδιαιτερότητα και να προσαρμοστεί με αυτή. Ένα επιπλέον σημείο που δείχνει το μέγεθος της προσπάθειας που κάνει η ΕΤΕ στην αρχή της λειτουργίας του πρακτορείου της για να τύχει καλύτερης υποδοχής από τους εμπόρους είναι η δημιουργία ενός πιστωτικού κατάλογου στον οποίο περιέχει τα περισσότερα ονόματα των Συριανών μεγαλέμπωρων όπου τους παρέχει τη δυνατότητα πίστωσης με ανοικτό λογαριασμό*. Ανάλογα τις οικονομικές δυνατότητες του καθενός και το βαθμό των προσωπικών σχέσεων με τη διοίκηση της ΕΤΕ ανάλογο είναι και το ύψος της δυνατής χορήγησης. Η ΕΤΕ πίστευε πως μέσω αυτής της μεθόδου οι έμποροι θα χρησιμοποιούσαν τα ποσά που θα τους δίνονταν σε τραπεζογραμμάτια και σταδιακά θα αποδέχονταν το συγκεκριμένο κυκλοφοριακό μέσο επιστρέφοντας μεταλλικό στα ταμεία της για την κάλυψη του χορηγούμενου ποσού. Όμως κάτι τέτοιο δεν έγινε με μερικούς από τους εμπόρους να μην χρησιμοποιούν καν τα ποσά για τα οποία τους είχε ανοιχθεί

¹⁵ Βλ. Ι. Κοκκινάκη, ό.π., σελ. 122.

* Αυτή βέβαια είναι μία πολιτική που εφαρμόζει σε όλα τα υποκαταστήματά της.

πίστωση και άλλους να κινούν ένα πολύ μικρό μόνο μέρος του ποσού σε σχέση με αυτό που τους ανοιγόταν. Είναι φανερό πως οι μεγαλέμποροι της Σύρου δε θέλησαν να υποστηρίξουν καθόλου το πιστωτικό αυτό ίδρυμα και τελικά ούτε με αυτό το μέτρο η ΕΤΕ κατάφερε να δημιουργήσει ένα ευνοϊκό κλίμα για τη συνέχιση της λειτουργίας της στο νησί. Το παράξενο όμως με το συγκεκριμένο μέτρο, των πιστώσεων δηλαδή επί ανοικτού λογαριασμού, είναι πως το ύψος των χορηγούμενων ποσών είναι αρκετά μεγαλύτερο από τις πιστώσεις ανοικτού λογαριασμού που δόθηκαν από το υποκατάστημα της Πάτρας. Η διαφορά του ύψους των χορηγούμενων πιστώσεων μεταξύ της Σύρου και της Πάτρας για το 1847 φτάνει το 1.104.972 δραχμές¹⁶. Αυτό οφείλεται κυρίως στο ότι ο όγκος των εμπορικών δραστηριοτήτων στη Σύρο είναι πολύ μεγαλύτερος από ότι είναι στην Πάτρα και επιπλέον γιατί η ίδια η ΕΤΕ προτίμησε τα υπό χορήγηση ποσά να είναι περισσότερα από αυτά που δίνονταν στην Πάτρα μιας και οι έμποροι της Σύρου παρείχαν περισσότερη ασφάλεια στη Τράπεζα ως προς την εξόφληση των οφειλών τους.

Όταν απλώθηκε η κρίση στον ελληνικό χώρο το 1848 οι περισσότεροι από τους εμπόρους της Σύρου ένιωσαν ακόμη πιο έντονα το πρόβλημα της έλλειψης χρήματος που υπήρχε στο νησί. Η απουσία της ΕΤΕ και του κυκλοφοριακού της μέσου του τραπεζογραμματίου έγινε τότε αισθητή. Το εμπορικό επιμελητήριο της Σύρου, το οποίο αποτελούνταν κατά κύριο λόγο από εμπόρους που είχαν κάποιες σχέσεις με την ΕΤΕ¹⁷, έκανε κάποιες προσπάθειες στέλνοντας επιστολές στη διοίκηση της Τράπεζας προσπαθώντας να τη μεταπεισει και να της δείξει πως το πρακτορείο της ΕΤΕ ήταν αρκετά χρήσιμο για τις καθημερινές συναλλαγές των εμπόρων και πως

¹⁶ Βλ. Β. Α. Καρδάση, *ό.π.*, σελ. 239.

¹⁷ Στο ίδιο, σελ. 247.

το τραπεζογραμμάτιο θα μπορούσε να τύχει μεγαλύτερης αναγνώρισης αν δεν υπήρχαν οι συνθήκες κρίσης και τα επαναστατικά γεγονότα που είχαν επηρεάσει ολόκληρη σχεδόν την Ευρώπη. Βέβαια πρέπει να επισημανθεί πως το εμπορικό επιμελητήριο προσπαθούσε να μεταπείσει την ΕΤΕ γιατί αποτελούνταν κυρίως από εμπόρους οι οποίοι σχεδόν αποκλειστικά είχαν χρησιμοποιήσει το δικαίωμα πίστωσης επί ανοικτού λογαριασμού που τους παρείχε η Τράπεζα κινώντας σχεδόν ολόκληρο το πιστούμενο ποσό¹⁸, φοβούμενοι πως αν δεν πήγαιναν με το μέρος της Τράπεζας εκείνη την κρίσιμη περίοδο αυτή μπορεί να έκανε άμεσα απαιτητά τα χορηγούμενα ποσά τα οποία αυτοί στη συγκεκριμένη φάση θα δυσκολεύονταν να εξοφλήσουν. Στις επιστολές του το εμπορικό επιμελητήριο υποστήριζε πως για το πρόβλημα της χαμηλής κυκλοφορίας του τραπεζογραμματίου στο νησί δεν ευθύνονταν οι έμποροι αλλά η πτώση της εγχώριας παραγωγής σιταριού που είχε προκαλέσει την αύξηση των εισαγωγών από χώρες όπως η Ρωσία, η Τουρκία και η Αίγυπτος και αυτό με τη σειρά του οδηγούσε στην εκροή μεταλλικού από τη χώρα έτσι ώστε να πληρωθούν οι προμηθευτές του εξωτερικού. Ακόμη σύμφωνα με το επιμελητήριο η πτώση της ζήτησης για το κύριο εξαγωγικό προϊόν της χώρας τη σταφίδα, κυρίως από την Αγγλία δημιούργησε πτώση στις εξαγωγές και επόμενο ήταν να υπάρξει πτώση και στις πληρωμές των εμπόρων της Σύρου με τραπεζογραμμάτια προς τις περιοχές που τους προμήθευαν¹⁹. Όμως το μεγαλύτερο πρόβλημα, που ταλάνιζε ολόκληρο τον εμπορικό κόσμο της χώρας και ιδιαίτερα τους Συριανούς εμπόρους λόγω της φύσης του εμπορίου που έκαναν, ήταν η

¹⁸ Βλ. Β. Α. Καρδάση, ό.π., όπου φαίνεται πως από τις ανοιγμένες πιστώσεις της ΕΤΕ προς τους εμπόρους οι Ράλληδες είχαν σε εκκρεμότητα τα μεγαλύτερα ποσά σε σχέση με τους υπόλοιπους, σελ. 238.

¹⁹ Βλ. Θ. Σακελλαρόπουλο, ό.π., τομ. Β', σελ. 25.

απαίτηση των περισσότερων εμπορικών και τραπεζικών οίκων του εξωτερικού για εξόφληση των πιστώσεων που είχαν λάβει οι έμποροι από αυτούς παλαιότερα. Αποτέλεσμα αυτού του γεγονότος σύμφωνα με το εμπορικό επιμελητήριο δεν ήταν μόνο η κρίση και η σύγχυση που δημιουργήθηκε στις τάξεις των εμπόρων αλλά και μία εκτεταμένη εκροή μεταλλικού προς τις χώρες του εξωτερικού που αυτός ήταν και ο λόγος για την έντονη ανάγκη για εξαργύρωση των τραπεζογραμματίων από τους εμπόρους. Μάλιστα η ανασφάλεια που δημιουργήθηκε από τις συνεχόμενες πτωχεύσεις εμπόρων ήταν τόσο μεγάλη που το προεξοφλητικό επιτόκιο ανάμεσα στους Συριανούς τραπεζίτες είχε φτάσει το 15% με την απαίτηση ακόμη και τριών με τεσσάρων υπογραφών για τη διασφάλιση εκείνου που δάνειζε το ποσό²⁰. Κατά την άποψη της διοίκησης του εμπορικού επιμελητηρίου η διοίκηση της ΕΤΕ έπρεπε να κατανοήσει πως η όλη συμπεριφορά των εμπόρων δεν ήταν σκόπιμη αλλά έγινε λόγω της τεταμένης κατάστασης στον ευρωπαϊκό χώρο.

Σημαντικό είναι να τονιστεί πως οι απόψεις αυτές του εμπορικού επιμελητηρίου στην ουσία δεν εξέφραζαν ολόκληρο τον εμπορικό κόσμο της Σύρου. Πράγματι η ΕΤΕ δεχόταν συνεχή επίθεση από τους μεγαλέμπορους-κερδοσκόπους του νησιού σε αντίθεση με αυτά που πίστευε η διοίκηση του επιμελητηρίου. Οι κερδοσκόποι μάλιστα είχαν βρει την κατάλληλη ευκαιρία όπου επωφελούμενη της οικονομικής κρίσης προσπάθησαν να «αποτελειώσουν» την ΕΤΕ. Αυτό προσπάθησαν να το επιτύχουν με το να ρίχνουν στην αγορά μεγάλες ποσότητες φθαρμένων νομισμάτων αλλά και με την εντολή που έδωσαν στους οφειλέτες τους ότι πλέον δε θα δέχονταν καμία

²⁰ Βλ. Β. Α. Καρδάση, ό.π., σελ. 249.

πληρωμή να γίνεται με τραπεζογραμμάτια²¹. Με αυτό τον τρόπο οι κερδοσκόποι ευελπιστούσαν ότι από τη στιγμή που δε θα μπορούσε να κινηθεί το τραπεζογραμμάτιο στην αγορά δε θα μπορούσε η ΕΤΕ να λαμβάνει μεταλλικό στα ταμεία της και σε συνάρτηση με τη συνεχή ζήτηση για εξαργύρωση των τραπεζογραμματίων, όπου η ΕΤΕ υποχρεωνόταν από το καταστατικό της να κάνει, σταδιακά το μεταλλικό της θα περιοριζόταν με αποτέλεσμα εφόσον θα υπήρχε παραβίαση των περιορισμών που της τίθονταν από το καταστατικό αυτή να κλείσει.

Η ΕΤΕ όταν είδε τα πρώτα δείγματα της παραπάνω κατάστασης στις αρχές του Μάρτη του '48 με το μεταλλικό της να παρουσιάζει σημάδια μείωσης κατέστησε άμεσα απαιτητές όλες τις χορηγούμενες πιστώσεις μέσα σε ένα μήνα και ταυτόχρονα περιόρισε και τα χορηγούμενα δάνεια. Οι έμποροι τότε βρέθηκαν σε πολύ άσχημη θέση και οι αντιδράσεις τους ήταν άμεσες δια στόματος Ι. Ράλλη. Αυτός ζήτησε από τη διοίκηση της ΕΤΕ η εξόφληση των οφειλομένων να γίνει σε τρεις μήνες και όχι σε ένα που απαιτούσε η Τράπεζα πληρώνοντας το 1/3 του οφειλόμενου ποσού κάθε μήνα. Ακόμη η Τράπεζα να δέχεται στις πληρωμές από τους εμπόρους τα τουρκικά εικοσάρια και τα ισπανικά δίστηλα στην αγοραία τιμή δηλαδή ως προς 5,24 και 6,8 δραχμές αντίστοιχα. Εξάλλου αυτή ήταν και η μοναδική διέξοδος για τους εμπόρους της Σύρου μιας και αυτά τα νομίσματα ήταν τα μοναδικά που κυκλοφορούσαν στην αγορά. Όσον αφορά την Τράπεζα αυτή δέχτηκε την πρώτη πρόταση αλλά για τη δεύτερη αρνήθηκε να δεχθεί πληρωμές στην αγοραία τιμή και επέμεινε ότι θα δεχόταν τα νομίσματα στη

²¹ Στο ίδιο, σελ. 248.

τιμή της διατίμησης κάτι που όπως ήταν φυσικό έφερε δυσφορία στις τάξεις των εμπόρων.

Όπως αναφέρθηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο η ΕΤΕ βλέποντας το μεταλλικό της εναποταμίευμα να μειώνεται και μη μπορώντας να συγκρατήσει την αναλογία 1/3 με τα τραπεζογραμμάτια όπως της είχε επιβληθεί από τον ιδρυτικό νόμο, ζήτησε την ψήφιση του νόμου της 4 Απριλίου του '48 ένα νόμο με τον οποίο αναστελλόταν προσωρινά η μετατρεψιμότητα των τραπεζογραμμάτων με μεταλλικό. Μέσω αυτού νόμου δημιουργήθηκε περαιτέρω χρηματική στενότητα στην αγορά αφού πλέον όχι μόνο υπήρχε έλλειψη ξένου συναλλάγματος αλλά μέσω της 3^{ης} πρότασης του νόμου οι κάτοχοι τραπεζογραμμάτων που τα κατακρατούσαν ή τα κατέθεταν στα ταμεία της ΕΤΕ στο τέλος της αναστολής θα εισέπρατταν ένα τόκο 10%. Είναι φανερό πως ύστερα από αυτόν τον νόμο περιορίστηκε η κυκλοφορία των τραπεζογραμμάτων αφού πλέον αυτά αποσύρονταν είτε στα χαρτοφυλάκια των κερδοσκόπων είτε στα ταμεία της ΕΤΕ και σε συνάρτηση με την 4^η πρόταση του νόμου όπου η κυκλοφορία τους δε μπορούσε να ξεπεράσει το φράγμα των 1.500.000 δραχμών, τα τραπεζογραμμάτια άρχισαν να υπερτιμούνται στην αγορά. Ο νόμος της 4^{ης} Απριλίου δημιούργησε ασφυξία τόσο στην ίδια την Τράπεζα όσο και στον εμπορικό κόσμο από τον έμμεσο περιορισμό της κυκλοφορίας του τελευταίου εν απόμεινα κυκλοφοριακού μέσου αφού πλέον δε μπορούσε να πραγματοποιηθεί με ομαλότητα ο κύκλος των εργασιών της ΕΤΕ, αν και σε γενικές γραμμές μία τέτοια κατάσταση στη συγκεκριμένη χρονική φάση βόλευε την ΕΤΕ αφού έτσι μπορούσε να συγκεντρώσει στα χέρια της μεγάλες ποσότητες τραπεζογραμμάτων που είχαν καταστεί ακάλυπτα λόγω της μείωσης του εναποταμιεύματος.

Οι διαμαρτυρίες των εμπορικών επιμελητηρίων και ειδικά της Σύρου σύντομα οδήγησαν στην τροποποίηση του παραπάνω νόμου και στην ψήφιση καινούργιου στις 9 Αυγούστου του ίδιου έτους. Παρ'όλα αυτά και ο καινούργιος νόμος δε βοήθησε τόσο στην αναζωογόνηση του εμπορίου. Ουσιαστικά αυτός προάσπιζε τα συμφέροντα της ΕΤΕ απέναντι στην οικονομική κρίση αφήνοντας τον εμπορικό κόσμο ακάλυπτο. Το χειμώνα του '48 όταν πια η Τράπεζα κατάφερε να ανακάμψει από την κρίση και αφού είδε πως το εμπορικό κεφάλαιο που της αντιστεκόταν ότι είχε εξασθενήσει ξανάνοιξε στη Σύρο με υποκατάστημα αυτή τη φορά. Το υποκατάστημα επανέλαβε τις εργασίες του αυτή τη φορά μειώνοντας ακόμη περισσότερο τα ποσά που αφιέρωνε για ενυπόθηκα και επί ενέχυρο δάνεια και αυξάνοντας αντίθετα τις εργασίες που αφορούσαν τον προεξοφλητικό δανεισμό.

Μία ακόμη εργασία που ανέπτυξε η ΕΤΕ μετά το πέρας της κρίσης και ιδιαίτερα στη Σύρο και την Πάτρα ήταν και η διαπραγμάτευση εμπορικών και εμποροτραπεζικών συναλλαγματικών επί του εξωτερικού. Η ΕΤΕ λειτουργούσε ως μεσάζων αφού αγόραζε τις συναλλαγματικές από το εξωτερικό και τις πωλούσε εισπράττοντας εκτός από την προμήθεια πολλές φορές και ένα επιπλέον «πριμ» το οποίο ήταν αποτέλεσμα της διαφοράς της τιμής από το εξωτερικό στο εσωτερικό της χώρας²². Η εσωτερική αγορά συναλλάγματος είχε την ιδιομορφία να χαρακτηρίζεται από μία εποχικότητα όσον αφορά την προσφορά και τη ζήτηση. Στην Πάτρα την περίοδο από τα μέσα του καλοκαιριού και το φθινόπωρο όπου τότε γινόταν η συγκομιδή της σταφίδας και υπήρχε αναβρασμός στο εμπόριο το συνάλλαγμα εμφανιζόταν σε μεγάλες ποσότητες με αποτέλεσμα να υπάρχει πτώση στην τιμή του, ενώ

²² Βλ. Ν. Δ. Κουγέα, ό.π., σελ. 81.

το χειμώνα η ποσότητα των συναλλαγματικών ήταν πολύ μικρή και η τιμή τους πολύ υψηλή²³. Αντίθετα, στη Σύρο λόγω του εισαγωγικού εμπορίου υπήρχε πάντα έντονη ζήτηση για συναλλαγματικές άρα και η τιμή τους εμφανιζόταν εκεί ανεβασμένη. Η ΕΤΕ εμφανιζόταν πάντα ως αγοραστής συναλλάγματος στην Πάτρα όπου οι τιμές κυμαίνονταν σε χαμηλά επίπεδα και πωλούσε στη Σύρο με υψηλότερες τιμές επωφελούμενη από τις διαφορετικές συνθήκες που επικρατούσαν σ'αυτές τις αγορές.

Με την παραπάνω εργασία η ΕΤΕ κατάφερε να βρει ένα τρόπο που της απέφερε νέα έσοδα στα ταμεία της αλλά επίσης βοηθούσε ταυτόχρονα και την αγορά να αμβλύνει το πρόβλημα της έλλειψης χρήματος που υπήρχε. Ο ρόλος του μεσάζων που είχε αποκτήσει η ΕΤΕ αγοράζοντας από την Πάτρα και πουλώντας στη Σύρο εξομάλυνε τις διατοπικές διαφορές που υπήρχαν οδηγώντας την οικονομία σε ισορροπία.

Τελειώνοντας, μετά το πέρας της κρίσης από το τέλος του 1848 η ΕΤΕ ειδικά στη περίπτωση της Σύρου και με την επαναλειτουργία του πρακτορείου της άρχισε να εφαρμόζει μία πολιτική προσαρμογής στο εθιμοτυπικό δίκαιο του νησιού για να καταφέρει να εισχωρήσει «*αναίμακτα*» στην τοπική αγορά, σε αντίθεση με ότι είχε πράξει την πρώτη φορά. Έτσι το πρακτορείο στις πωλήσεις συναλλαγμάτων²⁴ που πραγματοποιούσε περίμενε μέχρι και 21 ημέρες για την καταβολή των χρημάτων. Στην περίπτωση που η αποπληρωμή γινόταν πριν τις 21 ημέρες ο αγοραστής κέρδιζε ένα τόκο της τάξεως του 9% για όσες ημέρες απέμεναν μέχρι την εξόφληση του συναλλάγματος, το αντίθετο συνέβαινε αν η εξόφληση γινόταν μετά τις 21 ημέρες. Οι συναλλαγματικές που έδινε το πρακτορείο είχαν προθεσμία

²³ Στο ίδιο, σελ. 83.

²⁴ Βλ. Β. Α. Καρδάση, ό.π., σελ. 259-260.

τεσσάρων μηνών και για την περίπτωση που γινόταν εξόφληση νωρίτερα ο αγοραστής υποχρεωνόταν να πληρώσει επί του ποσού επιτόκιο 3-4% μέχρι τη συμπλήρωση των τεσσάρων μηνών. Η σημαντικότερη όμως υποχώρηση που έκανε η ΕΤΕ ήταν η αποδοχή, τελικά, από αυτήν οι εξοφλήσεις να γίνονται με νομίσματα στην αγοραία τιμή και όχι στην τιμή της διατίμησης²⁵. Η απόφαση αυτή της ΕΤΕ αν και επικίνδυνη, αφού με την αποδοχή της υπερτίμησης θα προκαλούσε απώλειες από το μεταλλικό της απόθεμα, εν τούτοις χειρίστηκε το θέμα πάρα πολύ έξυπνα καθώς κατανόησε πως μπορούσε τα υπερτιμημένα νομίσματα που εισέπραττε να τα προσφέρει πάλι στην τοπική αγορά επίσης υπερτιμημένα και σε συνάρτηση με την ήδη υπάρχουσα έλλειψη χρήματος να ευνοηθεί. Τα υπερτιμημένα νομίσματα δε θα πηγαίνανε στο κεντρικό κατάστημα της ΕΤΕ όπου θα προκαλούνταν ζημίες αφού στην υπόλοιπη Ελλάδα τα νομίσματα κυκλοφορούσαν στη τιμή της διατίμησης αλλά θα επέστρεφαν στην αγορά μέσω των δανείων με τη μορφή υπερτιμημένων τραπεζογραμματίων. Έτσι έμμεσα η αξία του τραπεζογραμματίου της ΕΤΕ θα μεγάλωνε προσδίδοντας τους μεγαλύτερο κύρος στην αγορά.

²⁵ Στο ίδιο.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ως επίλογος της συγκεκριμένης εργασίας θα μπορούσαν να παρατεθούν ορισμένα συμπεράσματα τα οποία θα ήταν χρήσιμα για τη διασάφηση της οικονομικής κρίσης του 1848.

Πρώτα από όλα θα λέγαμε πως η κρίση '48 ήταν μία καινούργια κρίση κυρίως για τον ελληνικό χώρο. Ποτέ ξανά δεν είχε παρουσιαστεί στην Ελλάδα τόσο σύντομη κρίση και ποτέ ξανά δεν είχε υπάρξει κρίση που να αφορά σχεδόν αποκλειστικά τον πιστωτικό τομέα της χώρας. Πρόκειται για μία εισαγόμενη κρίση καθώς οι εξωτερικές πιστώσεις περιορίζονται, επιτείνεται το φαινόμενο της μαζικής εκροής μεταλλικού με αποτέλεσμα για πρώτη φορά η Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος να βλέπει το εναποταμίευμά της να μειώνεται με πολύ γρήγορους ρυθμούς. Το τραπεζογραμμάτιο τη συγκεκριμένη περίοδο αποτελούσε το «μήλο της έριδος» και για πρώτη φορά οι συναλλασσόμενοι στην Ελλάδα θα υποχρεωθούν για ορισμένο χρονικό διάστημα να συναλλάσσονται αποκλειστικά με αυτό. Η πίεση από το εξωτερικό, όμως, σε συνδυασμό και με την άσχημη περίοδο για την Ελλάδα όσον αφορά την πτώση του κυριότερου εξαγωγικού προϊόντος της χώρας, τη σταφίδα, και τον περιορισμό της εγχώριας και της εξωτερικής ζήτησης θα οδηγήσουν σε μία κλιμακώμενη αρνητική οικονομική κατάσταση. Η ΕΤΕ μπροστά στην δεινή θέση που βρίσκεται προσπαθεί πρώτα από όλα να υπερασπίσει τα δικά της συμφέροντα ζητώντας άμεσα τα ποσά που είχε δανείσει με αποτέλεσμα να επιτείνεται το φαινόμενο της στενότητας χρήματος που ήδη υπήρχε στον ελληνικό χώρο. Τα ποσά που έρχονται στα ταμεία της προέρχονται από

χορηγήσεις που είχε κάνει είτε για προεξοφλήσεις είτε με ανοικτούς λογαριασμούς. Αυτό δείχνει πως ο βραχυχρόνιος χαρακτήρας αυτών των πιστώσεων τα έκανε πολύ ευέλικτα σε αντίθεση με τα δάνεια επί υποθήκη που ήταν μακροχρόνια δάνεια και οι δανειζόμενοι παρουσίαζαν δυσκολία στην αποπληρωμή τους.

Όμως πέρα από το πρόβλημα της μαζικής και ξαφνικής ζήτησης για μεταλλικό από το εξωτερικό στην ελληνική αγορά η κατάσταση επιδεινώθηκε ακόμη πιο πολύ λόγω των πολιτικών και ψυχολογικών παιχνιδιών που άρχισαν να παίζονται μεταξύ των οικονομικών και πολιτικών δυνάμεων της χώρας. Ομάδες όπως οι έμποροι, οι τοκογλύφοι-κτηματίες, η ΕΤΕ και το κράτος προσπαθούσαν να εκμεταλλευτούν τις δυσμενείς περιστάσεις προς όφελός τους. Ο νόμος της 4^{ης} Απριλίου έθιγε τα συμφέροντα του τραπεζικού ιδρύματος και του εμπορικού κόσμου αλλά από την άλλη ωφελούσε συμφέροντα ομάδων που είχαν στενές σχέσεις με την πολιτική εξουσία, όπως ήταν οι μεγαλόγαιοκτήμονες- τοκογλύφοι. Οι ρυθμίσεις του τροποποιητικού νόμου της 9^{ης} Αυγούστου προήλθαν λιγότερο από την ανάγκη για υπερνίκηση της κρίσης και περισσότερο από την ανάγκη τόσο της ΕΤΕ όσο και του κράτους να εξασφαλίσουν τα συμφέροντά τους σε βάρος πάλι της ομάδας των εμπόρων.

Το κράτος μπροστά στις δυσμενείς οικονομικές συνθήκες στις οποίες βρισκόταν είχε άμεση ανάγκη από χρηματικά διαθέσιμα κάτι που τη συγκεκριμένη χρονική στιγμή μόνο η ΕΤΕ μπορούσε να της προσφέρει αφού το κράτος βρισκόταν σε καθεστώς αποκλεισμού από όλα τα ευρωπαϊκά τραπεζικά ιδρύματα. Έτσι λοιπόν με το νόμο της 9^{ης} Αυγούστου το κράτος προκειμένου να λάβει δάνειο από την ΕΤΕ προασπίζει τα δικά της

συμφέροντα και εγκαταλείπει την ομάδα των γαιοκτημόνων-τοκογλύφων που της οποίας τα συμφέροντα υπεράσπιζε τόσο καιρό.

Όμως για να καταφέρει η ΕΤΕ να φτάσει σε συμφωνία με το κράτος είχε ξεκινήσει ένα αμείλικτο ψυχολογικό αγώνα που τα μόνα θύματα και πάλι ήταν η ομάδα των εμπόρων. Μέχρι να επέλθει το τροποποιητικό νομοσχέδιο το κράτος επιθυμούσε να προσεταιριστεί την ΕΤΕ χωρίς ιδιαίτερο κόστος για το ίδιο. Η κόντρα που προέκυψε για κάποιο χρονικό διάστημα και η τελική επικράτηση της ΕΤΕ έδειξαν πως το νέο πιστωτικό ίδρυμα της χώρας είχε ισχυροποιήσει αρκετά τη θέση του στον ελληνικό χώρο και με τη σωστή καθοδήγηση του διοικητικού προσωπικού της, δηλαδή του Γ. Σταύρου και Ε. Κεχαγιά, κάθε άλλο παρά αναξιόπιστο μπορούσε να χαρακτηριστεί. Η ΕΤΕ δεν κατάφερε μόνο να βγει νικήτρια στην κόντρα με το κράτος αλλά κατάφερε να υπερπηδήσει και το εμπόδιο των μεγαλύτερων εχθρών της των Συριανών εμπόρων. Η οικονομική κρίση του '48 εξασθένησε αρκετά την ομάδα αυτή και η ΕΤΕ δεν έχασε την ευκαιρία να το εκμεταλλευτεί καθώς μετά την κρίση άνοιξε υποκατάστημα αυτή τη φορά στη Σύρο και ακολουθώντας αυτή τη φορά την προσεταιριστική πολιτική κατάφερε να διεισδύσει στην αγορά και σαν «*δούρειος ίππος*» να εξασθενήσει αυτή την αντίπαλη ομάδα των εμπόρων. Μέσα από την κρίση όμως κατάφερε να βγει ένας ακόμη νικητής και αυτός ήταν το τραπεζογραμμάτιο.

Τελειώνοντας θα λέγαμε πως η ΕΤΕ κατάφερε να επωφεληθεί από την κρίση καθώς βγήκε νικήτρια έχοντας προασπίσει πρώτα από όλα τα δικά της συμφέροντα και έχοντας θέσει στο τραπεζικό ίδρυμα ένα γερό στερέωμα. Η κρίση μετέβαλε τους όρους του παιχνιδιού μεταξύ του κράτους, της ΕΤΕ και του ιδιωτικού κεφαλαίου. Κερδισμένοι, ουσιαστικά, από τις ρυθμίσεις βγήκαν

οι δύο πρώτοι εις βάρος του ιδιωτικού κεφαλαίου. Όλη η στρατηγική της ΕΤΕ στη διάρκεια της κρίσης απέβλεπε στην κατοχύρωση των μακροπρόθεσμων συμφερόντων της και όχι απλώς στην κάλυψη των βραχυπρόθεσμων ζημιών, όπως μωπικά πρότεινε η ομάδα των μετόχων.

ΠΗΓΕΣ

ΑΝΕΚΔΟΤΕΣ

Ιστορικό Αρχείο της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος

- I. Καταστατικά, Κανονισμοί, Οργανισμός της Ε.Τ.Ε, φάκ. 1.
- II. Αρχεία Διοικητών και Διευθυντών, Γ. Σταύρου, φάκ. 9, 10.
- III. Πρακτικά Συνεδριάσεων, Πρακτικά Γενικού (Διοικητικού) Συμβουλίου, φάκ. 1 & Πρακτικά Γενικών Συνελεύσεων των Μετόχων, φάκ. 1.
- IV. Δάνεια, Δάνειο της Ε.Τ.Ε προς την Ελληνική Κυβέρνηση, φάκ. 2,3.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ

Βαλαωρίτης, Ι., *Ιστορία της Εθνικής Τραπέζης της Ελλάδος (1842-1902)*, 1^η εκδ.
1902, Αθήνα 1988.

Δερτίλης, Γ., Β., *Ιστορία του Ελληνικού Κράτους 1830-1920*, τόμος Α, 3^η εκδ., Αθήνα
2005.

Ευλάμπιος, Μ. Σ., *Η εν τη Εθνική Τραπέζη της Ελλάδος και τω Κοινοβούλιω δράσις
Ευθυμίου Ι. Κεχαγιά*, τόμος Α, Β, Αθήνα 1930.

Hobsbawm, E., J., *Η εποχή των επαναστάσεων 1789-1848*, Αθήνα 2000.

Hobsbawm, E., J., *Η εποχή του κεφαλαίου 1848-1875*, Αθήνα 1994.

Καρδάσης, Β., Α., *Σύρος Σταυροδρόμι της Ανατολικής Μεσογείου (1832-1857)*,
Αθήνα 1987.

Καρδάσης, Β., Α., *Έλληνες Ομογενείς στη Νότια Ρωσία 1775-1861*, Αθήνα 1998.

Κοκκινάκης, Ι., *Νόμισμα και Πολιτική στην Ελλάδα 1830-1910*, Αθήνα 1999.

Κουγέας, Ν., Δ., *Η τιμή του συναλλάγματος και η νομισματική πολιτική στην Ελλάδα
(1843-1879)*, Αθήνα 1992.

Κρεμμυδάς, Β., *Εισαγωγή στην Οικονομική Ιστορία της Ευρώπης (16^{ος}-20^{ος} Αιώνας)*,
Αθήνα 1997.

Μούλιας, Χ., Α., *Το λιμάνι της σταφίδας, Πάτρα 1828-1900*, Πάτρα 2000.

Μπρέκης, Σ., *Το 1848 στην Ελλάδα*, διδακτορική διατριβή, Αθήνα 1984.

Πετράκης, Π., Ε., με τη συνεργασία του Πανώριου Χ., *Τα σημεία καμπής στη
δραστηριότητα της ελληνικής οικονομίας (1840-1913)*, Αθήνα 1992.

Πετράκης, Π., Ε., *Η τραπεζική χρηματοδότηση του δημόσιου και ιδιωτικού τομέα στην Ελλάδα (1844-1869)*, Αθήνα 1985.

Πιζανίας, Π., *Μισθοί και Εισοδήματα στην Ελλάδα(1842-1923): Το παράδειγμα των υπαλλήλων της Εθνικής Τράπεζας*, Αθήνα 1985.

Σακελλαρόπουλος, Θ., *Οι κρίσεις στην Ελλάδα 1830-1857*, τόμος Α, Β, Αθήνα 1994.

Στασινόπουλος, Γ., *Νομισματική Θεωρία και Πολιτική στην Ελλάδα του 19^{ου} αιώνα*, Αθήνα 2000.

Στασινόπουλος, Ε., Κ., *Η ιστορία της Εθνικής Τραπέζης της Ελλάδος 1841-1966*, Αθήνα 1966.

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΟΙ

CUNNINGHAM, W., *The growth of English industry and commerce in Modern Times*, Part II, 5th ed., Cambridge 2001.

EVANS, D., M., *The Commercial Crisis 1847-1848*, New York 1970.

HEATON, H., *Economic History of Europe*, New York & London 1936.

KEMP, T., *Industrialization in nineteenth century Europe*, London 1969.

MATHIAS, P., *The first industrial nation, An economic history of Britain 1700-1914*, 2d ed., London & New York 1983.

MILWARD, A., SAUL, S. B., *The economic development of continental Europe 1780-1870*, London 1973.

POLLARD, S., *European Economic Integration 1815-1970*, London 1974.